

MÜÜRILEHT

NÜÜDISKULTUURI HÄÄLEKANDJA

SAJA VIEKÜMNE ÜHEKSAS NUMBER : VEEBRUAR 2026

EKA

Eesti
Kunstiakadeemia

artun.ee/avatuduksed

Avatud uksed
2026
26. veebruar

EKA

Eesti
Kunstiakadeemia

VASTUVÕTT
AVATUD!

HIND 5€

9 772346 662013

artun.ee/sisseastumine

Juhtkiri: Tehis–Eesti paradiisi väravas

Maailmal ei olnud ilmselt hädasti tarvis veel ühte lei-
ges puljongis leotatud tehisaruteemalist juhtkirja, aga
kannatagem ära!

Jaanuuri viimasel nädalal ilmus pressiteade, et pea-
minister **Kristen Michal** andis koos ettevõtjatega
stardi Eesti lähikümnendite arengut enim mõjutavale (!)
kohalikule AI–algatusele, mille „eesmärk on läbi süs-
teemse tehisaru rakendamise kasvatada inimeste
töö väärtust ja majandust“. Seda suurt maalritööd
hakkab koordineerima ettevõtjatest ja ekspertidest
koosnev nõukoda, mis koguneb esimest korda tä-
navu aprillis. Nõukoja juhiks on määratud Bolti asutaja
Markus Villig, kuid teiste liikmetena on välja hüütud ka
Taavi Madiberk, **Sten Tamkivi**, **Linnar Viik** ja **Kaspar
Korjus**. Kui vaadata projekti avalikkusele esitatud es-
kiisi, siis seal on rõhutatud, et tehisaru on rahvastiku
vähenemise tingimustes ainus viis, kuidas tulevikus
rahvusvaheliselt konkureerida ja ühe inimese kohta
rohkem lisandväärtust luua. Samuti leiab seal kaunid
numbrid, mis on Reformierakonna ajalugu arvestades
muidugi (vabandage väga) naljakad: kasvatada Eesti
majanduse mahtu viie aastaga 25 protsenti ja küm-
ne aastaga 50 protsenti (20 miljardit eurot lisakasvu
2035. aastaks). See tehnoloogiline hüpe (milline see
ka poleks) peaks ideaalmaailmas suutma katta ena-
mikku eluvaldkondi haridusest ja tervishoiust kuni
kaitsevõimeni. Praegu on loomulikult vara hinnata,
mida see kokkuvõttev nõukoda täpsemalt tegema
hakkab ja millised on selle Eesti.ai reaalsed väljundid
lähitulevikus, saab ainult kritiseerida poeaknal rippuva
sildi „varsti avame“ graafilist disaini. Selge on see, et
Eesti kui eeskujuliku digiriigi kuvandile üritatakse lükata
sisse uut käiku — „oleme väikesed, siin on võimalik asju
kiiremini katsetada“.

Väitega, et tehisarut saab eesoleval kümnendil
(tegelikult see juba on) üks meie elu enim mõjutav
jõud, on loogiline nõustuda. Küll aga on edaspidi hu-
vitav jälgida, mis materjalist kajakiga hakkab Eesti.ai
oma elanikkonda sellesse tehnokärestikku nügima.
Seda enam, et Eestil puudub valdkonnas igasugune
iseseisev võimekus ja tehtavad valikud jäävad laias
laastus kategooriasse „mis on parim kohanemisstra-
teegia, et vee peale jääda“. Vaid nädal enne nimetatud
algatuse väljakuulutamist ilmus üks rahvusvaheliselt
laialdast kõlapinda saanud essee, nimelt ühe mõ-
jukaima tehisaru arendava ettevõtte Anthropicu
tegevjuhi **Dario Amodei** tekst „Tehnoloogia mur-
deiga“ („The Adolescence of Technology“), milles

ta püüab sõnastada juhtiva eksperdi positsioonilt
korraga nii tehisaruga seonduvaid suurimaid eksis-
tentsiaalseid riske kui ka enneolematuid võimalusi.
Kuigi essee poliitiline tagamõte ja selle kirjaneku
motiivid on selgelt küsitavad, võib seda ometigi käsit-
leda suhteliselt inimkeelse sissevaatena tehisaruga
seotud eetilistesse dilemmadesse. Ajakirja New York
tehnoloogiakolumnist **John Herrman** nimetas Amo-
dei kirjutist suisa sotsiaaldemokraatlikuks valimis-
platvormiks, kui seal tehisintellekt välja võtta, kuna
Ameerika progressiivsele valijale igati sümpaatselt on
see tulvil reforme — meenutades üleskutset käsitleda
tehnoloogiasektori tulevast rikkuse akumul eerumist
millenagi, mis meenutab Põhjalaade riiklikke vara-
fonde. Amodei puudutab muu hulgas nii tehisaru
treenimisel tekkivaid persoonasid, tehisnärvivõrgu
moraalseid alustalasid kui ka võidurelvastumist USA
ja Hiina vahel. Esiteks ütlen, et see võiks olla teemast
huvitatule kohustuslik lugemine, teiseks aga teeksin
sellest esseest paar väljavõtet, mis võiksid reso-
neerida eespool mainitud unistusega „AI–steroididel
majandusest aastaks 2035“. Tööturu peatse raputuse
teemal arutledes arwab Amodei, et tehisintellekt lööb
1–5 aastaga segi 50% nn valgekraade algtaseme
ametikohtadest, ja toob sinna juurde näite, et viimase
kahe aastaga on AI–mudelid jõudnud vaevu üheainsa
koodirea kirjutamisest nii kaugele, et need kirjutavad
isegi Anthropicus töötavate tarkvarainseneride jaoks
valmis kogu või peaaegu kogu koodi. Sarnaseid töö-
turgu puudutavaid prognoose on üritatud viimastel
aastatel palju teha, näiteks Microsofti uurimisrühm
tuli eelmisel aastal välja uurimistööga, mis kaardistas
tehisarust enim ohustatud ametid, ja seal olid kõrgetel
kohtadel esindatud eelkõige kognitariadi esindajad:
veebiarendajad, finantsnõustajad, ajakirjanikud, müü-
giesindajad, avalike suhete spetsialistid, ajaloolased,
CNC–masinate operaatorid, õppejõud jne. Amodei
arvates ei tähenda see tingimata, et tööturg ja –hõi-
ve kuidagi eesootavast murrangust ei taastu, kuid
üleminek tuleb ebatavaliselt valus ja pretsedenditu,
kuna „tehisingellekt vastab üha enam inimeste üldi-
sele kognitiivsele profiilile, mis tähendab, et ta on hea
ka nendes uutes töödes, mis tekkisid tavapäraselt
vastusena vanade automatiseerimisele. Teisisõnu:
tehisingellekt ei hakka asendama üksikuid inimeid,
vaid inimeid üldiselt. See muudab inimeste jaoks
keerulisemaks liikumise töökohtadelt, mis kaovad,
sarnastele ametitele, kuhu nad hästi sobiksid“.

Jah, meie vananeva ja kahaneva rahvastikuga riiki
praegusel kujul ilma innovatsioonideta püsti ei hoia.
Ja äkki lähevad inimesed Eestis tööpoolest kiiremini
pensionile, kui masin nende koha üle võtab. Amodeigi
räägib oma essees kapitali, võimu ja tehnoloogia aku-
muleerumisest väheste kätte ja üha tõenäolisemast
uue kasutute oskustega alamklassi tekkest — tõstatub
õigustatud küsimus, et kes sellest meeletust ja esialgu
puhtalt teoreetilisest lisandväärtusest tuleviku Eestis
osa saavad. Kas varandusliku hüperkhiistumise korral
asendatakse regressiivne maksusüsteem hüper-
progressiivsega? Teiseks viitab praegu väljahõigatud
nõukoja koosseis, et suurele ühiskondlikule väljakut-
sele lähenetakse kui lihtsalt keerulisele rakendusele.
Tehnoloogia pole pea kunagi sooneutraalne või ai-
nult rehkenduslik ülesanne, mistõttu sooviks näha, et
projekti kaasatakse ka naise ja eksperte väljastpoolt
infotehnoloogiavaldkonda.

Aleksander Tsapov, peatoimetaja

TOIMETUS

Peatoimetaja Tegev- ja sotsiaaltoimetaja Kirjandus- ja teadustoimetaja Muusikatoimetaja+ Kultuuritoimetaja Keeletoimetaja Müügi- ja reklaamjuht Kujundus	Aleksander Tsapov Henri Kõiv Maia Tammjärv Mark Ummelas Peeter Kormašov Pille Sepp Janet Kljuzin Mirjam Reili	aleksander@muurileht.ee henri@muurileht.ee maia@muurileht.ee mark@muurileht.ee peeter@muurileht.ee pille@muurileht.ee janet@muurileht.ee mirjam@muurileht.ee
Illustraatorid	Andrei Kedrin, Ave Taavet, Jaan Pavliuk, Jaan Rõõmus, Liisa Kruusmägi, Liisi Grünberg, Lilian Hiob, Maria Dimancea, Maria Izabella Lehtsaar, Martin Eelma, Nadezda Andrejeva, Stella Salumaa, Vahram Muradyan	
Fotograafid	Alana Proosa, Anna–Maria Vaskovskaja, Iris Kivisalo, Johanna Reinvald, Ken Mürk, Renee Altrov, Sille Riin Rand, Tõnu Tunnel	
Kirjatüübid	Overused Grotesk (RandomMaerks)	
Kolleegium	Brigitta Davidjants, Signe Ivask, Jens Jaanimägi, Karola Karlson, Helgi Saldo, Berk Vaher	
Väljaandja	SA Kultuurileht TOETAB KULTUURIMINISTERIUM PRINTALL ● Tiraaž: 4500	
Trükk		
Jälgi meid:	@muurileht	

	Aleksander Tsapov Henri Kõiv Maia Tammjärv Mark Ummelas Peeter Kormašov Pille Sepp Janet Kljuzin Mirjam Reili	aleksander@muurileht.ee henri@muurileht.ee maia@muurileht.ee mark@muurileht.ee peeter@muurileht.ee pille@muurileht.ee janet@muurileht.ee mirjam@muurileht.ee
	Andrei Kedrin, Ave Taavet, Jaan Pavliuk, Jaan Rõõmus, Liisa Kruusmägi, Liisi Grünberg, Lilian Hiob, Maria Dimancea, Maria Izabella Lehtsaar, Martin Eelma, Nadezda Andrejeva, Stella Salumaa, Vahram Muradyan	
	Alana Proosa, Anna–Maria Vaskovskaja, Iris Kivisalo, Johanna Reinvald, Ken Mürk, Renee Altrov, Sille Riin Rand, Tõnu Tunnel	
	Overused Grotesk (RandomMaerks)	
	Brigitta Davidjants, Signe Ivask, Jens Jaanimägi, Karola Karlson, Helgi Saldo, Berk Vaher	
	SA Kultuurileht TOETAB KULTUURIMINISTERIUM PRINTALL ● Tiraaž: 4500	
	@muurileht	

SAADA MEILE ● Uudiseid ja pressiteateid: uudised@muurileht.ee ● Kirju, heliplaate, raamatuid ja muid väljaandeid Müürilehe aadressile Voorimehe 9, 10146 Tallinn ● Müürilehe pakke saates palume märkida aadressaadiks kindlasti „Müürileht“.	KAASAUTORLUSEST Müürileht ootab kaastöid, milles on ajakohased ideed ja nende veenvad põhjendused; mis on kirjutatud loetavas eesti, vene või inglise keeles; milles ei leidu arutut idiootsust, vaid troonib silmapaistev mõtteselgus. Palavalt oodatud on artiklid ühiskonna, kultuuri, teaduse ja laiemalt elu kohta. Toimetus jätab endale – iseenesest mõista – õiguse valida, millised tekstid avaldatakse. Aga kuna määrav ei ole ainult tekst, on tervitatud ka illustratsioonid, fotod, koomiksid, plakadid ja muud ajaleheformaati sobivad väljendusvormid! Kaastööga seoses võta ühendust mõne meie toimetajaga.	TOETA MÜÜRILEHE VÄLJAANDMIST ● Tell Müürileht püsilepinguga 2.20 € eest koos: tellimine.ee@muurileht ● Reklaami Müürilehes: muurileht.ee@reklaam
INFO TELLIJATELE Müürilehe levi korraldab Express Post. Kui värske leht õigel ajal kohale ei jõua, siis võta ühendust Express Posti klienditeeninduskeskusega telefonil (+372) 617 7717 või kirjuta aadressil tellimine@expresspost.ee .		

Müürilehe tootmisel kulutatakse
vähe energiat, kasutatakse
minimaalselt saastavaid
kemikaale ning arvestatakse
maailma metsade kesk-
konnasõbraliku, sotsiaalselt
õiglase ja majanduslikult
elujõulise majandamisega.

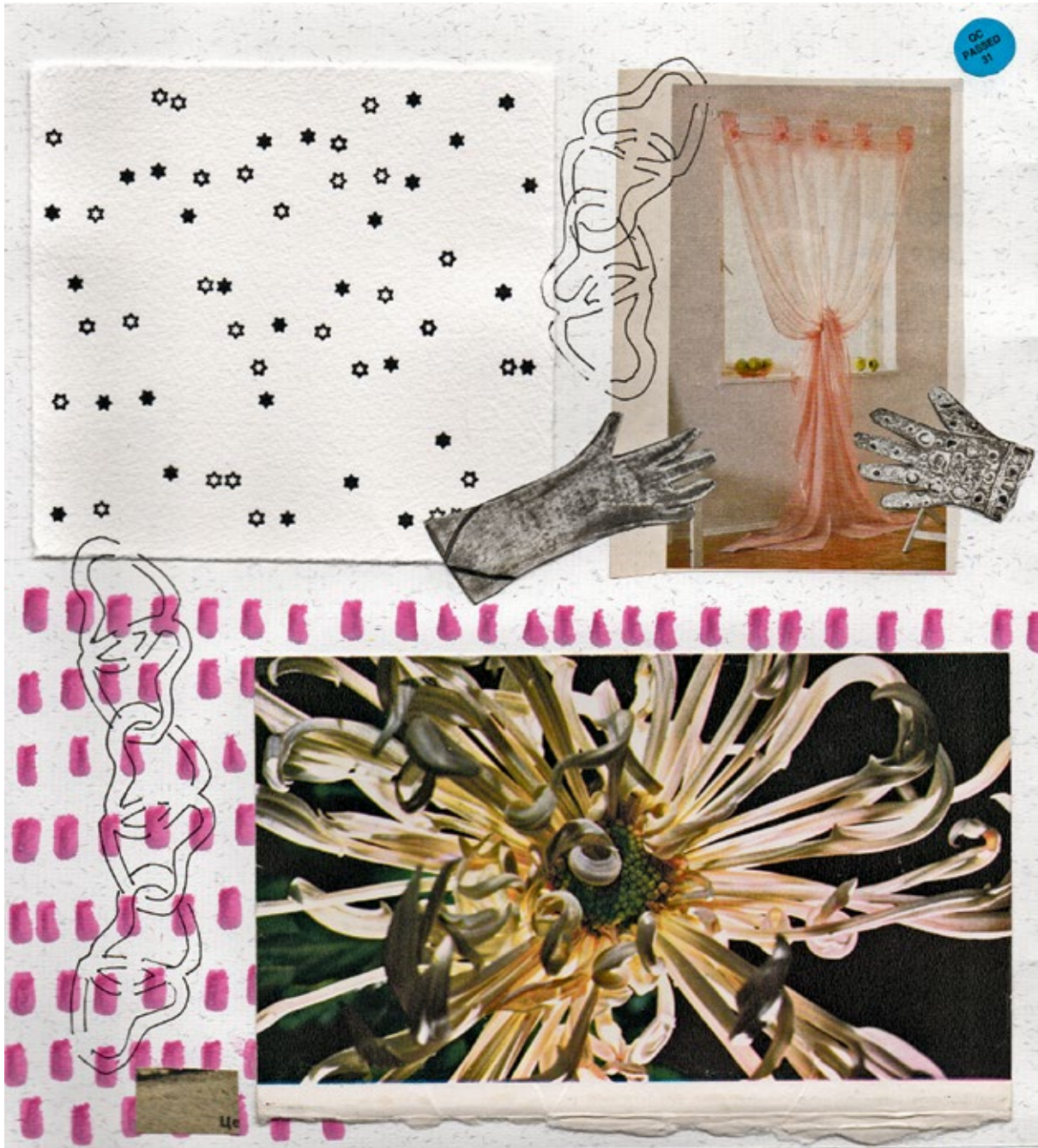
SISUKORD / LUULE

SISUKORD

SOTSIAALIA	
4–5	Pilguheit Eesti progressiivse maski taha — <i>Shafi Musaddique</i>
MAAILM	
6–7	<i>America First</i> maailmakorrast Eesti vaates — <i>Kjete Trutin</i>
KULTUUR	
8–9	Intervjuu Poola Solidaarsuskeskuse asedirektori Jacek Kohtaniga — <i>Dagmar Lamp</i>
VASAKSIRGE	
10	Alampalga kaitseks — <i>Kairit Kall</i>
PERSOON	
11–14	Intervjuu German Golubiga — <i>Peeter Kormašov</i>
KÜBERILM	
17–19	Eesti esimestest arvutimängudest — <i>Mihkel Braun</i>
TOITUMINE	
20–21	Kvantifitseeritud inimese probleem — <i>Kaisa Kopliste</i>
KIRJANDUS	
22	Kiirkohting: Triinu Kree — <i>Maia Tammjärv</i>
ARVUSTUSED	
23	Allis Aalmani „Kes aias“ — <i>Jukko Noon</i>
27	Uued plaadid
SUBKULTUUR	
24–26	Intervjuu Kaido Kirikmäega — <i>Mark Alexander Ummelas</i>
KESKKOND	
28	Maaelu tulevikust — <i>Marian Nummert</i>
29	Miks lapsed vajavad linnaloodust — <i>Elina Kivisoo</i>

Allis Aalmann on kirjanik,
kellelt on ilmunud nii luulet kui
ka proosat. Sellest aastast
saab ta ka kirjanikupalka ja
loodab, et tootlikkus ei raue,
vaid saab hoogu juurde.

Illustatsioon: Maria Izabella Lehtsaar

Minu Eesti. Valge mehe tume paradiis

Eesti hoolikalt kureeritud uue põhjamaa kuvandi pragude vahelt pungitavad välja mädapaised, mida ei suuda varjata ükski iduettevõte ega tüüne looduspilt. See on lugu Eesti identiteedi haprusest ühe välisajakirjaniku pilgu läbi, kes koges siin aasta jooksul rohkem rassismi kui kogu oma senise elu jooksul kokku.

Kirjutas **Shafi Musaddique**, tõlkis **Ain Rada**, illustreeris **Vahram Muradyan**

Hoides käes minu Briti passi, näis Eesti konsulaarametnik Londonis olevat segaduses ja lausa umbusklik. Ta ei mõistnud, miks olin teinud valiku kolida Eestisse. „Eestis on suurem osa aastast pime ja külm,” ütles ta igasuguse ironiata. Vihjas ta lisaks ilmale veel millelegi muule? Oleks see vaid nii olnud. Siis poleks Eesti „pime” külg mind nii ootamatult tabanud.

Ma saabusin Eestisse Suurbritanniast 2023. aastal diginomaadi viisaga. Mulle pakkus see võimalust jätta seljataha Brexiti mürgisus ja kurnatus, mida toitsid töö närvilistes uudistetoimetustes ja elukümnemiljonilises linnas koroonapandeemia ajal.

Ma tunnistan, et ka mind ei jätanud puutumata eestlaste vanakumatu usk sellesse, et kuulutakse Põhjamaade hulka. Ent suitsukatte varjus, mida pakuvad saunakultuur, idufirmandus ja diginomaadlus, on Eestil ka hämaram pool. See jääb kiiresti sisse-välja rändavate välisajakirjanike pilgu eest varjule, kui neid pimestavad Eesti säravad tehnoloogilised edulood.

ARGIRASSISM RAEKOJA PLATSIL

Juba esimesel päeval võtsid mind sihikule Eesti riigiametnikud ja firmajuhid, jagades mulle lahkelt oma nägemust Eestist kui progressiivsest väikeriigist, kes põhjanaabritega harmooniliselt ühte sammu astub. „Ma jõin Kool-Aidi,” nagu ütlesid ameeriklased (*viide välise surve tõttu potentsiaalselt ohtliku ideoloogia omaksvõtmisele* – toim.). Sellest illusioonist ei olnud vaba ka minu enda The Guardianis avaldatud reportaaž samasooliste abielu legaliseerimise kohta Eestis.¹ Ka mina ei tahtnud tunnistada endale seda vägivalda, mis oli mulle Eestis osaks langenud.

Ühe aasta jooksul kogesin Eestis rohkem rassismi, kui olin sellega kokku puutunud kogu oma 32 aasta pikkuse elu jooksul Suurbritannias ja Lääne-Euroopas.

Näiteks võttis mind päise päeva ajal keset Raekoja platsi ette üks valge rassi ülimuslikkuse pooldaja. Ta jutustas mulle fantastilisi lugusid eliidi vandenõudest ja sellest, kuidas valge rass on välisüremise äärel; et valgetel naistel peab olema keelatud seltsida värviliste meestega (nagu usuti Ameerikas

Mind on seiratud bussis pilkudega, milles peegelduv vaen on olnud piisav, et mind sundida sealt väljuma.

orjuse päevil) ning et segarassilistesse peredesse sünnivad „vaimsete ja füüsiliste puuetega lapsed”.

Elu Eestis meenutas autoõnnetust, millest keegi ei hooli. Pilgud pööratakse eemale, kõrvad pannakse luku, räägitakse isoleeritud juhtumitest, hiilides nõnda kõrvale talumatu tunnistamisest.

Praegu ei kuulu Eesti kaasaegsesse multikultuursesse maailma. Ta on liialt takerdunud oma rahvuseskessesse vaatenurka, kust ta näeb nii iseennast kui ka laiemat maailma, ja tunneb sügavat vastumeelsust pluralismi suhtes. Ta kardab kultuurilist mitmekesisust ja tavapärasest erinevaid mõtlemisviise. Tehnoloogia-

konverentsid ei saa täita tühjust, mille taga paljastub Eesti psüühika habras jäikus.

Selle peegeldusi leidub igal pool. Seda on näha poliitikas, kus paraku ei mõisteta vaenukõne temaatikat. Põhiseaduses pakutav kaitse vaenukõne vastu on tingimuslik. Kui just pole seatud otsesesse ohtu üksikisiku vara või elu, siis seda ei võeta tõsiselt.

SÕNAVABADUS ILMA VASTUTUSETA

Praktikas on Eesti üks viimaseid riike Euroopas, kus vaenukõnel puudub piisav õiguslik regulatsioon. Euroopa Komisjon on ähvardanud Eestit pikalt kohtuga, sest pole suudetud võtta vastu seadust, mis peaks ELi standardite kohaselt olema iseenesest mõistetav. Kuna vaenukõne seadustamist vedanud **Kaja Kallas** on asunud nüüd ELi välispoliitika juhi kohale, siis vaevalt selles asjas saab lähtulevikus vähimatki edasiminekut loota.

Eesti kipakate seaduste tõttu võib mind ahistanud mees murelt tänavatel edasi liikuda. Pidin taluma tema pilkeid ja mõnitusi korduvalt kas toidupoes oste sooritades või linnas jalutades. Kusjuures, tegemist on tuntud tegelasega – ERR on avaldanud loo temast kui Tallinna tänavatel megafoniga tegutsevast „juudi-vastasest aktivistist”.²

Minuga juhtus ka igasuguseid muid ebameeldivaid asju ja seda häirivalt tihti. Mehed (need on peaaegu alati mehed) on takistanud tänaval mu teed ja kostitanud mind sõimuga. Teised jällegi kiiranud soovimatust näha mind oma läheduses, seirates mind bussis pilkudega, milles peegelduv vaen on olnud piisav, et sundida mind väljuma.

Juhuslikud politsei kinnipidamised toimusid sagedusega, mis ei tundus juhuslik. Sellised

varjatud, aga pidevad rassismi ilmingud mõjuvad rängemini kui selge ja avalik diskrimineerimine. Rassistidel, tundub, on Eestis põhjendatud karistamatuse tunne. Neid ei kaitse mitte ainult seadus, vaid ka kaas-kodanike instinkt vabandada neid välja ebaõnnestunud huumori, teistsuguste kultuurinormide või minu liigse tundlikkusega.

Sõnavabaduse kasutamisega käib kaasas ka vastutus. Eesti vastumeelsus seda mõista näitab selgelt ebaküpsust. Veel ei ole aru saadud, et pluralism kui väärtus vajab ka kaitset. Eesti mõtestati sõnavabadust esimest korda reaktsioonina nõukogudeaegsele

Tehnoloogiakonverentsid ei saa täita tühjust, mille taga paljastub Eesti psüühika habras jäikus.

minevikule, kuid ei küsita, milline peaks olema sõnavabaduse tähendus ja sisu, et see teeniks tuleviku ühiskonda. See, mis tundus vabastav 1990ndatel, ei tööta enam „põhjamaise” demokraatia kontekstis. Ühiskondlik marginaliseerumine ei teki vaakumis. Seadused näitavad, milline on olnud Eesti piiratud suutlikkus kujutada ette paljusust ja mitmekesisust väärtustavat ühiskonda. Tallinnast kõigest 80 kilomeetri kaugusel on Helsingi, kuid mentaalselt lahutamad neid mõned tuhanded kilomeetrid ja paar valgusaastat lisaks.

Eesti suutmatuse aktsepteerida mitmikidentiteete paistab välja ka valimisõiguse äravõtmises kolmandate riikide kodanikelt ja halli passi omanikelt, mis läbi on suur osa venekeelsest vähemusest jätetud sisuliselt ilma nende kodanikuõigustest.

Briti moslemina, kelle nooruspõlv jäi 9/11 ajastusse, tunnen ma siin ära katse inimesi nende kogukondliku kuuluvuse põhjal ühiskonnas marginaliseerida ja kõrvale tõrjuda. See on hirmupõhine otsus, mis pikas plaanis kahjustab Eesti demokraatiat. Nagu kirjutab teadlastest ja poliitikakujundajatest koosnev Democratic Erosion Consortium: „Präänik, mida pakub demokraatias osalemise võimalus, on palju efektiivsem kaitse kui piits, mida annab riigist võõrandumine.” Eesti kannab endiselt märke kultuurist, mis ei suuda hästi lepitada iseeneses leiduvaid vastuolusid.

KUIDAS ERINEVUSED LÄHENDAVAD

Ma kirjutan neid ridu, olles jõudnud tagasi Londonisse, linna, kus elanikke on kümne Eesti jagu. Linna, kus infovahetus toimub kiiresti. Ideed tekivad välgukiirusel. Keeli räägitakse üle 300, sealhulgas ainuüksi minu piirkonnas 140. Konfliktitaluvus on kõrge ja väljendub eestlastele harjumatuates vormides.

Ma olen impeeriumi laps. Sündinud kaugel oma esivanemate kodumaast, siia on mind pillutanud kolonialismi doomino langenud nupud.

Minusse on koondunud mu esivanemate kogemuste järelkajad, mille summa ma olen. Nad elasid üle Bihari näljahäda, mille eest vastutud muuseum asomaagne Briti peaminister **Winston Churchill**, kelle silmis sarnanesid bengalid „kiiresti signevate küülikutega”. Koloniaal-näljapolitiika moonutas meie kehased, jättes jälle isegi DNAsse.

Minu vanaisa saabus Suurbritanniasse ilmasõja järgseil päevil „Briti Indiast”. Ta ei suutnud leida toiduks *halal*-kõlblikku liha ning abi saamiseks tegi ta sõprust Londoni Aškenazi juutidega, kes ka ise olid Ida-Euroopast siia rännanud.

Minu ema oli 1970ndatel siia jõudes seitsmeaastane põngerjas, keda kiusasid ja kelle peale süütsidid neonatslikud *skinhead*’id. Sildid „Ei iirlastele, ei mustadele, ei koertele” olid ema nooruses pubide ja baaride ustel tavalised.

Ning ma ise sündisin aastal 1991 (vanust on mul see-ga sama palju kui taasiseseisvunud Eesti Vabariigil), kui Briti multikulturalism oli saanud sisse peadpööritava hoo. Ühist klassiruumi jagasid siis nii sõda näinud kui ka pärast seda sündinud lapsed. Neid oli Somaaliast, Pakistanist, Bangladeshist, Afganistanist, Nigeeriast, Ghanast, Albaaniast, Kosovost, Bosniast, Portugalist, Kolumbiast, lisaks kohalikele iirlastele ja inglastele. Poolakad, ungarlased ja leedukad lisandusid, niipea kui ELiga liitumise neile ukseid avas. Ühendades ja sidudes eri aspekte isendast, lõime uut tüüpi Briti identiteedi, paindliku ja pidevalt muutuva ning areneva.

See oli nagu kuldne ajastu keskaegses Hispaanias, kus moslemid, kristlased ja juudid elasid koos üksmeelses, mida nimetati *convencia*’ks (ee „koos elamine”). Paremini võib seda kirjeldada ka kui „koos olemist” või „kooselu ja –armastust”. Kolm usutunnistust lõimisid uueks identiteediks – läbi kirjanduse, teaduse, kunsti, arhitektuuri, meditsiini ja segausuliste suhete. Nii loodi ainulaadset kultuuri, kus sündisid uued tehnoloogilised avastused, mille Euroopa hiljem päris ja seejärel unustas tänu kristliku Hispaania fanaatilistele püüdlustele vabaneda igasugusest islami mõjust ja kehtestada ühe rahvuse keskele riik.

Convencia kaasaegses Suurbritannias kujundas ideed „britlusest” puhtalt lehel. Meie omavahel läbi-

põimunud elud olid tõendiks sellest, et ühte kultuuri mahub samal ajal kaks või tihti ka rohkem vastandlikuna näivat ideed. Me leidsime läheduse üksteisega just tänu oma erinevustele, mitte nendest hoolimata. Me kultiveerisime uut elamise ja nägemise viisi tõdemuses, et vastuoksused – eneses ja ka ühiskonnas laiemalt – võivad olla ka positiivsed ja elujaatavad.

EESTI KOLONIAALSUS

Mu kultuuritraditsioonidest rikas kasvatus õpetas mind otsima lähedast sidet kõigiga, kellel on okupatsioonikogemus. Mõtlesin, et võiksin seda leida Baltimaades. Selle asemel pörkusin siin apaatiaga ja huvipuudusega globaalse lõuna vastu, millega ei tahetud luua emotsionaalselt, intellektuaalselt ega ajalooliselt sidemeid, sest seda takistas sügavalt juurdunud soov olla niivõrd valge eurooplane kui vähegi võimalik.

Soov olla valge on sügaval kõiges. See on omalaadne vaatenurk, kuidas maailmale läheneda, ja see võtab „koloniaalsuse” vormi. „Koloniaalsus” on algse kolonialismi järelkaja tänapäeval, mis elab oma elu edasi ka kaua pärast seda, kui koloonia on saavutanud iseseisvuse. Tai ilmneb võimudünamikas ja süvendab põlisrahvakeskeid meeleolul.

Eestlased tunnevad ennast ebamugavalt, kui neid vähegi kolonialismiga seostatakse. Nad võivad rehmata, et see kõik on vaid osa Ameerika ja Lääne-Euroopa postkolonialistlikest kontekstidest. Aga selles ongi põhjamaise võrdsuse idee konks (kui loeme selle Eesti ideaaliks), et see juurdub samasuses ja ühetasulisuses, erinevalt pluralistlikust, tõelisest võrdsusest, mis mõistab erinevuste ja eriarvamuste väärtust.

Koloniaalsus ja soov olla valge seovad Eesti rudi-mentaarsed vaenukõne õigusnormid ka Eesti riigi vaikimisega Palestiina genotsiidi küsimuses. Koos Soome, Läti ja Leeduga on Eesti veel viimaste riikide hulgas, kes pole Palestiina riiklust ametlikult tunnustanud. Valge olemise soov ja koloniaalsus toodavad eestlastele kognitiivset dissonantsi: nad hoiavad au sees metsavendade mälestust, ent kutsuvad Palestiina vastupanuvõitlejaid „terroristideks”. Kaubanduslepingute, relvatehingute ja tehnoloogiakoostöö nimel surutakse Eestis alla sidemeid „tumedanahaliste” rahvastega, eelistades selle asemel maavarasid, kasumi teenimist ja illusoorset võimu. Eesti on küll iseseisev, kuid lõpuni dekoloniseerimata.

1980ndate lõpus süüdisidasiid Balti iseseisvusliikumised Euroopat „topeltstandardites”, kuna seal ei tahetud tunnustada „viimaste **Hitleri-Stalini** ajastu kolooniate” olemasolu. Olles ennast praeguseks Euroopa koridorides kindlalt sisse seadnud, on Eesti vaikimine diskursiivseks vahendiks, mis kustutab Palestiina meie teadvusest. Eesti empaatia jääb kitsastesse piiridesse.

KOALITSIOONIDE EHITAMINE

Häbi ja hirm ühiskondliku tõrjutuse ees on samuti sügavalt juurdunud. Nagu jutustas mulle üks Tallinnas elav iirlane, meenutab Eesti talu 1950ndate lõpumaad. Kolonisaator on läinud, aga kultuuriline tsensuur on tugev. Hirm paista teiste hulgast liigselt välja hoiab eestlasi tagasi kritiseerimast oma riiki võõraste ees, nagu ma seda välisajakirjanikuna kogesin. Eesti saab tihti rahva usalduse uuringutes kõrgeid hindeid. Kuid peidetuks jääb sissekasvanud usaldamatus võõraste suhtes, mis kandub edasi põlvest põlve. See usaldamatus takistab ka idee- ja kultuurivahetust. Skeptikutele pakutakse isegi head võimalust teenida raha. Ideede mitmekesisus sobib ainult siis, kui seeläbi saab turgutust tudisev Eesti majandus.

Alateadlik enese vaigistamine on seega eriarvamusi alla surunud. Eesti on demokraatia institutsionaalselt üles ehitatud, kuid unustanud vaimu ja elujõu. Nagu väidab **Inge Melchior**, Maastrichti ülikooli Ida-Euroopa identiteetide lektor, on eestlaste keskeks probleemiks „piisava kindlustunde puudumine oma rahvuslikus identiteedis – mistõttu on vajadus hoida iga hinna eest kokku hästi tugev – ja see pole omakorda lasknud Eestis tekkida ka väljaarenenud protestikultuuri”.

Samal ajal näitavad meie teed teised riigid. Bangla-

deshi üllõpilased kukutasid korrumpeerunud peaministri esimeses Z-generatsiooni revolutsioonis. Nepal, Maroko, Indoneesia, Peruu, Keenia ja Bulgaaria – kõikides nendes riikides on seda eeskuju järgitud. Kohe Eesti kõrval Lätis koondusid inimesed massiliselt protestiks valitsuse otsuse vastu Istanbuli konventsioonist lahkuda. Isegi leedukad, keda vihastas nende riigi järjest kasvav isu saada avalik ringhääling oma kontrolli alla, tulid tänavatele sellistes hulkades, mida ei ole nähtud aastakümneid. Kodanikuprotest nõuab harjutamist ja kartmatust. Kas nüüd ei võiks lõpuks toimuda Balti riikide lähenemine globaalsele lõunale?

Eestlaste senise inertsit võiks välja vahetada koalitsioonide ehitamise kontseptsioon. See on mõttekoolkond, mis ulatub ameerika intellektuaalist **Angela Davis**’e kaasaegse iri kirjaniku **Emma Dabirini**. See nõuab mõistmist, et jagatud kogemused on miski, millest on võimalik leida ühtsust.

Eesti noored on seda mõistnud. Olgu see siis Noorte Pales-

tiina Liikumine ehitamas üles struktuursest protestitiikumist või Fridays For Future Eestis võtmas ette kliimakaitse kohtuasju – uus põlvkond on asunud meid vaikselt vabastama kivistunud passiivsusest ja häbist. Sotsiaalmeedia on tänapäeval sama mõjujõu ja funktsiooniga kui televisioonisignaali Soomest 1980ndatel – see on aken laia maailma ja kaugemalegi veel. Seekord ei piirdu see aga vaid meelelahutusega.

Koalitsioonide ehitamine nõuab ühist panust alates rohujuuretasandilt kuni seadusandajateni välja. See vajab tõlkijaid, kirjanikke, kunstnikke, kultuuritöötajaid ja jutustajaid. Kultuurivahetuse käigus võivad muutuda käitumismustrid, levima võivad hakata *small talk* ja spontaansed vestlused võõrastega. Rühmamõtlemine ja range konformism võivad hajuda. Soopõhine vägivald, meeste kohustused perekonna ees või suisa kapitalismis kahtlemine ei pea olema enam tabuteemad. Avalikult emotsioonide väljalemine võib muuta tavaliseks. Eesti keel võib muutuda. Mitte ühtegi loetletud muutust ei peaks lugema taandarenguks ega kaotuseks.

LOOTUS UUEL PÕLVKONNAL

Ent uus põlvkond kannab eneses lootust. Lennul Tallinnast Londonisse kogesin haruldast hetke, kus eestlane ise alustab kõnelust. Minu poole pöördus kuueistaastane nooruk ja päris raamatu kohta minu käes. Selleks oli **Rashid Khaliidi** „The Hundred Years’ War On Palestine” („Saja-aastane sõda Palestiina vastu”), milles kirjeldatakse brittide rolli Palestiina territooriumi tükeldamises ja jaotamises. Sellest polnud noormees kunagi varem midagi kuulnud, maailmast väljaspool Eestit ei olnud talle pakkunud palju teadmisi ei kool ega ka meedia.

„Ma tahan näha nende mošeesid, süüa nende toitu ja nendega kohtuda,” sõnas ta, üllatades mind. Noormees avaldas mulle, et ta näeb oma tulevasi õpinguid kas Suurbritannias või kuskil Aasias. Ta silmad süttisid, kui kõnelesin talle kõikidest neist keeltest, millega koos olin üles kasvanud.

Need pilguheited uuele avatud Eestile, mida kehastavad noored. Meil kõigil, olenemata vanusest, on vastutus kehastada tuleviku ühiskonda, mida tahame näha. Nii kirjutab briti-türgi kirjanik **Elif Şafak** oma raamatus „How to Stay Sane in an Age Of Division” („Kuidas säilitada terve mõistus kallistatuse ajastul”): „Mitmikkuulvuste teket soodustavad kohtumised eri kultuuride vahel, kuid see ei ole ainult rändurite pärusmaa. See on mõistev, mitte piiritemplite arv sinu passis. See on enesest ja kaasinimestest mõtlemine kategooriates, mis on pigem voolavad kui kindlalt fikseeritud.”

Uusi ilmu ei kujutelda ainult vaimusilmas, vaid neid ehitatakse ka läbi kõhalepanu, koostöö, konflikt ja hoole. Valu võib olla katalüsaatoriks millegi uue tekkele. Aga kõigepealt peab pühkima ära hirmu, häbi ja vimma. Valjem, julgem ja paindlikum, kuid sügugi mitte vähem eestilikum tee edasi on võimalik.

¹ Musaddique, S. 2024. Same-sex couples able to marry in Estonia from New Year’s Day. – The Guardian, 01.01.

² Karmas, M. 2024. Juudivastase aktivisti tegevus paneb küsima sõnavabaduse piiride kohta. – ERR, 09.10.

Shafi Musaddique on briti-bangladeshi ajakirjanik, kelle huviks on Euroopa vähemused ja ka laiem Euroopa poliitika. Varem on ta kirjutanud korrespondendina Põhja- ja Baltimaadest The Guardianis. Tema töid on avaldanud teiste hulgas Al Jazeera, Euronews, The Economist ja BBC. Shafil on ka oma Substack, kus ta arutleb kuuluvuse, mitmikidentiteetide, piiride ja dekolonisatsiooni üle.

USA – välispoliitiline kiskja

Riigipöörete, sõdade ja geopoliitiliste avalduste valguses tundub, et kunagisest hegemonist on saanud maailmakorra lagundamisprotsessi eestvedaja. Seetõttu tuleb vaadata tulevikku ja mõelda, millises maailmas me õigupoolest tahame elada? Multipolaarses? Multilateraalses? Või hoopis sellises, kus üks koer sööb teise ära?

Kjete Trutin

Soome president **Alexander Stubb** tõi Davosis peetud kõnes välja potentsiaalsed tulevikustsenaariumid seoses hiljutiste arengutega maailmakorras. Esimese stsenaariumi järgi laguneb reeglitel põhinev maailmakord ja maailm naaseb multipolaarse süsteemi juurde. Teise stsenaariumi järgi võidutsevad multilateraalsus ning tugevad ja efektiivsed rahvusvahelised institutsioonid. See nõuab riikidelt aga enneaegematut koostööd, rahvusvaheliste organisatsioonide radikaalset reformimist ja globaalse lõuna riikide agentsuse austamist. Rahvusvahelise poliitika hetkeseis kuulutab aga kõike muud kui multilateraalse maailmakorra võitu.

USA rünnak Venezuela vastu koos **Nicolás Maduro** vahistamise ning riigist väljatoimetamisega lõi järjekordest kiilu Ühendriikide ja tema eurooplastest liitlaste vahele. Mitmed Euroopa liidrid nimetasid Ühendriikide tegevust rahvusvahelise õiguse vastaseks ja mõistsid selle hukka. Eesti välisminister ei sõandanud olukorda aga pikalt kommenteerida, öeldes vaid, et Eesti Madu-rot taga igatsema ei hakka. Samas rõhutas **Tsahkna**, et kõigis tegevustes tuleb lähtuda ÜRO põhikirjast ja rahvusvahelisest õigusest. Tema sõnul kutsub Eesti kõiki üles olukorra pingestamisest hoiduma.¹

Välisministri tühisõnalisest avaldusest hoolimata rikkus USA Venezuela! rünnates rahvusvahelist õigust. Rahvusvahelise õiguse kohaselt võib sõda pidada vaid enesekaitse eesmärgil, sõjaline sekkumine käimasolevasse konflikt! või teise riigi vastu võib toimuda üksnes ÜRO Julgeolekunõukogu heakskiidul. *Jus ad*

bellum ehk õiglase sõja põhimõte on sõnastatud ÜRO põhikirjas. Sõjapidamist reguleerivad rahvusvaheline humanitaarõigus, mille moodustavad Haagi lepingud ja Genfi neli konventsiooni koos lisaprotokollidega.^{2,3} Võime küll vaielda, kas ÜRO Julgeolekunõukogu on õige organ sõjapidamise üle otsustama või on tegu mõõdund ajastu nähtusega. Kindel on aga see, et kui USA oleks tegutsenud rahvusvahelisest õigusest lähtudes ja rünnanud Venezuelat ÜRO Julgeolekunõukogu heakskiidul, saanuks loosungist „reeglitel põhinev maailmakord“ grammi võrra reaalsem nähtus.

SÕJA KUULUTAMINE POLE MUGAV

Rahvusvaheline õigus ei olnud aga ainus juriidiline raamistik, millele **Trump** sülitas – ta eiras ka Ühendriikide siseriikliku õigust ning head õigustava. Ühendriikide põhiseaduse järgi võib sõja välja kuulutada üksnes kongress. Viimati juhtus see 1942. aastal, kui kuulutati välja sõda Natsi-Saksamaa liitlase Rumeenia vastu. Õigusprofessor **Stephen Griffin** sõnul ei peagi teise riiki tungimiseks kongress otseselt sõda välja kuulutama, kõige olulisem on n-ö seadusandlik heakskiit – sõjalise jõu kasutamise volitus, mis on olnud üle 80 aasta „seadusliku“ sõjapidamise hea tava. Sellestki õigustavast on aga presidendid mõõda vingerdanud. President **Ronald Reagani** käsul sekkus USA sõjaliselt muuhulgas Liibüasse ja Liibanoni, seda ilma kongressi volituseta. Omavoliliselt korraldas Liibüas drooni-rünnakuid ka president **Barack Obama**.

▲ USA vabariiklased lõikamas lahti Gröönimaa-kujulist torti. Foto: Scanpix / Reuters / Republicans for NR

Pärast suvel Iraani vastu korraldatud õhurünnakuid, mis pälvisid USAs kriitikat, kommenteeris Griffin, et Trumpi administratsioon on oma tegevuses sõjalise jõu volitust siiski nominaalselt austanud. Enne Iraani rünnakust ei konsulteerinud Trumpi administratsioon küll otseselt kongressiga, vaid pöördus kongressiliikmete teavitamisega tulevatest rünnakutest Iraani vastu. Griffin sõnul ei pea Valge Maja kongressilt sõjalisi volitusi taotlema, juhul kui rünnak võõrriigi (Iraani) vastu jääb ühekordseks, nagu administratsioon on ka lubanud. Griffin arvamus arvesse võttes peab administratsioon nüüdsest kongressiga konsulteerima ning neilt sõjapidamiseks volitusi taotlema, vastasel juhul rikub Ühendriikide valitsus põhiseaduslikku korda, head õigustava ja –kombeid.

Jaanuari alguses läks Trumpi administratsioon Venezuela sõjakäiguga taas kongressist mööda. Rünnak pälvis Ühendriikides palju teravat kriitikat, eelkõige demokraatidelt, aga ka üksikutele vabariiklastelt. Endine MAGA võtmefiguur **Marjorie Taylor Greene**, kes läks

juba veidi aega tagasi Trumpiga raksu, oli vabariiklastest kõige kriitilisem. Tema hinnangul on „narkootikumidevastane võitlus“ silmakirjalik vale, kuna Trump andis varem armu endisele Hondurase presidendile, kes mõisteti kokaini smugeldamise eest 45 aastaks vang. Vabariiklastest

Ühendriikide põhiseaduse järgi võib sõja välja kuulutada üksnes kongress. Viimati juhtus see 1942. aastal, kui kuulutati välja sõda Natsi-Saksamaa liitlase Rumeenia vastu.

senaator **Mike Lee** seadis samuti rünnaku legitiimsuse kahtluse alla, keskendudes kongressist kõrvalehiilmisele ja põhiseaduse eiramisele. Pärast vestlust välisminister **Marco Rubioga** muutis Lee aga tooni ja kirjutas sotsiaalmeedias, et rünnak oli ilmselt legaalne ning põhiseaduse II artikli alusel presidendi pädevuses. Rünnaku legaalsuse seadis kahtluse alla ka vabariiklane **Thomas Massie**, kelle sõnul pole võõrriigi presidendi arreteerimine tulirelvade omamise eest seaduslik, eriti kui juriidilise õigustusena tuuakse välja Ühendriikide 1934. aastast pärinev relvaseadus.^{5,6,7}

KIIRE KASUM VÕI PÕHJATU RAHAUK?

Sõjandusekspert **Rainer Saksa** hinnangul puudub Trumpi välispoliitikal igasugune läbimõeldus. Siinkohal oskan vaid sekundeerida ning tunnistada, et Trumpi kõrval mõjub isegi **Putin** rahuliku ning kaalutletud välispoliitilise strateegina. Saksa sõnul ei ole Trumpi peamiseks motivatsiooniks Venemaa ja Hiina mõjuvõimu piiramine Ladina- ja Lõuna-Ameerikas ega ka Venezuela naftavarude hõivamine. „Põhjus on ikkagi see, et USA tahab kehtestada ennast, ja peab tunnistama, et maailm on vähemalt osaliselt Ühendriikide nõudmisi aktsepteerinud.“⁸ Tartu Ülikooli endine sotsiaalteaduste valdkonna dekaan **Raul Eamets** näeb Trumpi lihtsa ärihaina, kes mõtleb rahvusvahelistest suhetest kui äritehingutest.⁹ Seega on oluline mõelda selle üle, missuguse tehingu Trump Ameerika Ühendriikidele (loe: endale) Venezuelat rünnates kindlustas?

Kui Saks pidas rünnaku peamiseks ajendiks vajadust Ühendriikide mõjuvõimu kehtestada, siis Trump ise on korduvalt naftast praalinud. Rünnaku järel ajakirjanikega rääkides ütles ta justkui muuseas, et kontakteerus naftakorporatsioonide tegevjuhtidega enne kui kongressiga. Oma teise valimiskampaania ajal suhtus Trump Venezuela toornaftasse aga tohtu järelestusega, võrreldes seda tõrvaga. USA „vedela kulla“ kõrval polevat too bituumen, „kõige halvem nafta maailmas üldse“, mitte midagi väärt.¹⁰ Trumpi vastuoluliste sõnavõtude valguses tuleb vaadelda Venezuela naftatööstuse tegelikkua palet. OPECi andmetel on Venezuelas maailma suurim toornafta reserv, hinnanguliselt 303 miljardit barrelit toornaftat, mis moodustab kogu planeedi teadaolevatest naftavarudest umbes 17%. 1990ndate lõpus, oma naftatootmise tipus, toodeti Venezuelas päevas 3,5 miljonit barrelit. Kuigi naftatootmine on Venezuelas viimasel ajal veidikene tõusnud, ei ole 1990. aastate teise poole taset veel saavutatud. Hoolimata sellest, et Trumpi väitel kibelevad Ühendriikide naftafirmad Venezuelasse naasma, prognoosivad analüütikud, et 26 aasta taguse tasemeni jõutakse ilmselt seitsme kuni kümne aasta pärast ning see nõuab umbes 110 miljardi jagu investeringuid. Trumpi praalimisest hoolimata on naftafirmad jätkuvalt kahtleval seisukohal ning ühtegi kindlat investeringut ei ole veel tehtud. Naftatootjad ootavad poliitiliselt ja ka majanduslikult stabiilset Venezuelat, ehku peale ei lähe praegu keegi välja ja miljardeid väärt investeringuid jäävad ootama helgemaid päevi. Kiire kasum on soovunelm.

Trumpi ja tema õukonna lihtsakoelises ning robustses koer-söõb-koera-maailmas on USA kiskja ja tema vahetud naabrid saak, keda on mõnus hommikku-, lõuna- või õhtusöögiks pintslesse pista.

KOER-SÖÖB-KOERA-MAAILM

19. sajandil töötas Ühendriikide president **James Monroe** välja välispoliitilise doktriini, mille keskseks ideeks oli Ameerika Ühendriikide ülemvõim nii Põhja kui ka Lõuna-Ameerikas. Monroe sõnul olid Lääne-Euroopa riigid kohustatud austama läänepoolkera USA huvisfäärina. President **Roosevelti** ametiajal võeti seoses doktriiniga seisukoht, et USA võib oma välispoliitika hvides (ja doktriini jõustamiseks) rakendada „rahvusvahelist poliitseiõudu“. Sellest tulenevalt võib USA sekkuda sõjaliselt läänepoolkera riikidesse ning käituda oma huvisfääris olevate riikidega, kuidas iganes heaks arvab. Trumpi administratsioon on otsustanud selle 19. sajandi jäänuki enda kasuks tööle panna. Kratlle pandi hellitavalt nimeks Donroe doktriin, Donaldi järgi, muidugi mõista.

Pärast Nõukogude Liidu kokkukukkumist aastal 1991 sai USAst planeedi ainukene üllijõud. End punases kastmes leotanud Vene Impeerium oli lagunenud ning Hiina ei olnud veel üles ärganud. USAst sai tõe- poolest „maailma politseinik“, olgugi et terminil oli

plikkav alatoon seoses Afganistanis, Iraagis, Süürias ja paljudes teistes kohtades toimunud sündmuste ja nende tagajärgedega.

Donald Trumpi üks peamine lubadus oli lõpetada lisaks sõdadele ka „maailma politseiniku“ mängimine. Vastuolu seisneb niivõrd vabade käed, et hegemoonina „maailma politseiniku“ mängida poleks ilma NATO ja Euroopa liitlasteta võimalik. Samuti lubas Trump lõpetada absoluutselt KÕIK sõjad, KÕIK sõjalised sekkumised, KÕIK režiimivahetused. Seejärel sekkus ta sõjaliselt Venezuela siseasjadesse ning lasi rõõvida Venezuela presidendi. *America First!* Trumpi silmis oligi Venezuela ründamine USA huvide esikohale seadmine, sest Venezuelas on tohututes kogustes maavarasid, mille arvelt Ühendriikide korporatsioonid kasumit teenima hakkavad. Kuid Venezuela nafta ja maagaas pääsevad turule ainult siis, kui need jõuga turule tuua. Venezuela ründamine oli egomassaaž. Trump tõiestas Ühendriikide valmisolekut ning võimekust oma huvisfääris kõva käega poliitikat ajada. Teisalt oli see tõestus Ameerika Ühendriikide vägevusest Trumpile endale.

Trump ja tema kaaskond usuvad ülbelt sellesse, et USA saab üllijõuna hakkama ilma liitlasteta, sest kõike saab teha tehingute kaudu ning äri tasub ajada vaid siis, kui see on Ühendriikidele (loe: talle) kasumlik. Tuleb meeles pidada, et mehe jaoks, kes on teinud maailma võimsaima riigi presidendametist isiklikku krüptoraha kaevanduse, tähendavad *kokkulepe ja diil* väga erinevaid asju. Multipolaarses maailmas ei ole kohta kokkulepetele, mis on midagi muud kui ostu-müügilepingud, või ühisel juriidilisel raamistikul põhinevatele rahvusvahelistele organisatsioonidele. Valge Maja teatas hiljuti, et Ühendriigid lahkuvad ametlikult ja seega ka lõplikult Maailma Terviseorganisatsioonist. Rahakraan keeratakse kinni ning lapsed Aafrikas ei saa enam vaktsiine, sest Aafrika mandri laste vaktsineerimine ei too otsest kiiret kasumit. Kui Ukraina sõjaline toetamine ei ole kasulik Trumpile, ei ole see kasulik ka Ühendriikidele. Kui liitlassuhted tähendavad kulutusi, siis need ei ole kasumlikud. Trumpi administratsiooni jaoks loevad ainult toores jõud ja USA huvivõõnd – suurem valitseb, väiksemad ja nõrgemad alistuvad. Need, kes jäävad jääpaole huvivõõndit, on konkurendid või halvimal juhul vaenlased.

USA ametlikus rahvusliku julgeoleku strateegias on käsitletud Euroopa Liitu stagneeruva organisatsioonina, mis pärsib Ühendriikide majandushuvisid Euroopas. Uus strateegia näeb ette, et Ühendriikide prioriteediks saab Euroopa Liidu ja Venemaa suhete kiire stabiliseerimine, nn strateegilise stabiilsuse saavutamine, agitatsioon ja liikmesriikide sees Euroopa Liidule vastupanu kultiveerimine ning Euroopa turu

avamine Ühendriikide toodetele ja teenustele. Enamik strateegias tehtud etteheidetest on seotud Euroopa Liidu poliitkultuuriga. Väidetavalt on Euroopa kaotamas oma „euroopalikkust“ ning „tsivilisatsioonilist enesekindlust“, mida iganes see ei tähendaks. Rõhutatase, et Ühendriigid ei aktsepteeri kliimamuutuste ideoloogiat, mis on „Euroopale palju kahju tekitanud.“¹¹

GRÖÖNIMAA HÕIVAMISE PÕHJENDUSED

Samal ajal on Ühendriikide tagaaias hulk riike, kes ei taha USA nõudmistele alluda ja kellega ei ole kasumlik ka äri ajada. Maailma kõige võimsamale riigile ei ole seesugune olukord tema enda mõjusfääris lihtsalt aktsepteeritav. Trumpi ja tema õukonna lihtsakoelises ning robustses koer-söõb-koera-maailmas on USA kiskja ja tema vahetud naabrid saak, keda on mõnus hommikku-, lõuna- või õhtusöögiks pintslesse pista. Selles kontekstis pole sugugi üllatav, et Trump oma Euroopa liitlastele noa selga lööb. Gröönimaa avatüüril ei ole mitte ühtegi ratsionaalset ega adekvaatset põhjendust, USA üritab lihtsalt oma kujutletavas huvivõõndis oma tahet peale suruda, isegi kui see tuleb liitlaste arvelt. Kuid tasakaalustatud ajakirjanduse huvides võtma Trumpi väited ükshaaval ette.

Esiteks: Trumpi sõnul peab Gröönimaal olema tagatud USA sõjaline kohalolu, mis on tema arvates saavutatav ainult siis, kui Gröönimaa on USA osa. Väide ei pea vett, sest NATO liikmena on Ühendriikidel võimalus rajada liitlasriikidesse oma sõjaväebaase või kasutada teise riigi baase oma sõjaväe tarbeks.

Ühendriikidel on Taaniga pikaajaline militaarkoostöö, mille kohaselt on neil alati õigus taotleda Taani käest luba oma sõjaväelise kohalolu suurendamiseks. Taani rahvusvaheliste uuringute instituudi teadur **Mikkel Runge Olesen** ütles ajakirjandusele, et Ühendriikidel on Gröönimaal niivõrd vabad käed, et nad võivad seal põhimõtteliselt teha, mida iganes nad tahavad.¹² Taani on väljendanud igakülgsed valmisolekut Ühendriikide sõdureid Gröönimaal võõrustada. Ei eksisteeri ühtegi stsenaariumit, mille alusel peaks Gröönimaa olema osa Ühendriikidest, et sinna saaks paigutada USA sõjatehnikat.

Teiseks: Trumpi sõnul on ta motiveeritud Gröönimaad venelaste ja hiinlaste eest kaitsma, sest väidetavalt ei saa Taani sellega hakkama. Seegi põhjendus on ülimalt küüniline ja ebasiiras, sest praegu on Euroopas käimas täiemahuline sõda, mis kestab pea neljandat aastat, kuid Trump ei ole mingisuguseksi mõõdtes pühendunud Ukraina kaitsmisele. Eelmise aasta alguses otsustas Trumpi administratsioon lõpetada otsese sõjalise abi andmise Ukrainale. Väide, et USA peab Gröönimaad omama, et seda Venemaa või Hiina eest kaitsa, ei ole lihtsalt tõsiseltvõetav.

Kolmandaks: Trumpi sõnul ei ole ühtegi dokumenti, mis kinnitaks Taani omandiõigust Gröönimaa üle. Too väide on lihtsalt lausvale. Rahvusvaheline Kohus kinnitas 1933. aastal Norra ja Taani vahelise piiritüüli lõppotsuses, et Taani Kuningriigil on seadusjõuline omandiõigus kogu Gröönimaa üle. Juriidiliseks tõestusmaterjaliks pidas Rahvusvaheline Kohus 1814. aastal Rootsi ja Taani Kuningriigi vahel sõlmitud Kieli rahulepet, mille alusel nõustus Taani andma Norra Rootsi valdusesse ning sai vastutasuks norralaste asundused Gröönimaal, Islandil ja Fääri saartel.

AUSUS, AUSTUS, ÕIGUS JA ÕIGLUS

„Me teadsime, et lugu reeglitel põhinevast maailmakorrast oli osaliselt vale, et kõige tugevamad vabas-tavad end siis, kui see on neile mugav. Me teadsime, et kaubandusreeglid rakendati asümmeetriliselt. Ja me teadsime ka seda, et rahvusvahelist õigust rakendati vastavalt süüdistatava või ohvri identiteedile erineva karmusega.“

Nõnda kõneles Davosis Kanada peaminister **Mark Carney**. Oma põõrdumises mõjus Carney otsekohe-selt, ausalt ja värskendavalt, ajades laiali valemtamist, vassimisest ja sisutühjast jutust läpatanud õhu. Tema ülestunnistis mõjus vapustavalt, kuid erakordne aeg, milles me elame, nõuabki riigipeadelt moraalselt selg-rooguga ausust. Just moraalne autoriteet on väikeste jõu aluseks. See jõud ei ole sõjaline või majanduslik, see ei tulene rahvaarvust, maapäues leivate muld-metallide, mineraalide või kütuste kogumahust ega ka mitte pankadest või monopoolsetest suurkorporatsioonidest. See jõud tuleneb aususest, austusest, õigusest ja õiglusest.

Carney kõnest kajasid läbi president **Lennart Meri** sõnad: „Väikeriigi tuumarelv on rahvusvaheline õigus.“ Kuid see tuumarelv kaotab oma surmavuse, niipea kui seda ei rakendata võrdselt, kui seda mugandatakse ja väänatakse omaenda huvide nimel. Sellisel juhul pole enam ausust, rahvusvaheline õigus ei tähenda mitte midagi ning nõrgemad jäävad relvituks. Eesti jääb relvituks.

¹ Tsahkna, M. 2026. Maduro pärast me pisaraid ei vala. – ERR, 03.01.
² Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni põhikirj, 1945.
³ International Humanitarian Law. – Center for Global Law and Justice, 2026.
⁴ Neuman, S. 2025. Can a president declare war without consulting Congress? Here's what to know. – NPR, 23.06.
⁵ Kapur, S.; Thorp, V. F.; Welker, K. 2026. Some lawmakers criticize Trump's attack in Venezuela, fearing a costly new war. – NBC News, 03.01.
⁶ Harb, A. 2026. US Republicans back Trump on Venezuela amid faint MAGA dissent. – Al Jazeera, 04.01.
⁷ US lawmakers react to attack on Venezuela, 'capture' of Nicolas Maduro. – Al Jazeera, 03.01.2026.
⁸ Saks, M. 2026. Tundub, et Trumpil ei ole Venezuelas ega mujal maailmas kindlat plaani. – ERR, 05.01.
⁹ Eamets, R. 2026. Donald Trump käitub nagu tavaline ärimees. – ERR, 10.01.
¹⁰ Lanard, N. 2026. 'Garbage': How Trump Used to Talk About Venezuelan Oil. – Mother Jones, 09.01.
¹¹ National Security Strategy of the United States of America. – The White House, 2025.
¹² Gettleman, J.; Nierenberg, A.; Tekeli, M. 2026. Buy Greenland? Take It? Why? An Old Pact Already Gives Trump a Free Hand. – The New York Times, 07.01.

Kui ajaloost saab relv

Poola hiljutise illiberaalse valitsusperioodi (2016–2023) ajal leidis Gdańskis asuv Euroopa Solidaarsus-keskus end poliitika, ajaloo ja kultuurivõimu ristteelt. Institutsioon, mida teati kommunismi rahu-meelset lõppu ja solidaarsuse tõusu kujutava püsinäituse poolest, sai nüüd paremäärmusliku kriitika piksevardaks. Keskuse asedirektor dr Jacek Kołtan reflekteerib, kuidas dialoogile pühendatud asutus muutus ühtlaks millekski, mida riigivõim kujutas ohuna.

Intervjuu **Jacek Kołtaniga**. Küsis **Dagmar Lamp**

Selleks et mõista, miks üht Gdański kultuuri- ja mälu-asutust üldse „ohuks riigivõimule“ nimetati, peab ke-riima korraks lahti Poola poliitilise kaardi. 2015. aas-tal võitis Poolas valimised parempopulistlik Ōigus ja Ōiglus (poola k Prawo i SprawiedliwoŌć, PiS) ning moodustas koos liitlastega nn Ūhendatud Paremuse (poola k Zjednoczona Prawica) valitsusliidu, mis pŷsis vŷimul kaks jŷrjestikust parlamenditsŷiklit ning kaotas enamuse alles 2023. aasta sŷgisel, kui uus euroopa-meelne koalitsioon (Kodanike Platvorm, valimisliit Kol-mas Tee ja Vasakpoolsed) moodustas **Donald Tuski** juhtimisel uue valitsuse.

PiSi vŷimuperioodi keskmes ei olnud ŷksnes uus poliitiline suund, vaid mŷrgatav nihe senises valit-semisloogikas. Kui varem lŷhtuti arusaamast, et riik toimib eri institutsioonide ja tasakaalumechanismide koostŷŷs, siis alates 2016. aastast hakati Poolas jŷrjest enam ŷmber mŷtestama, milline roll ja kaal peaks nen-del institutsioonidel olema ning kellel on ŷigus avalik-kuse nimel kŷnelda. See muutus ei avaldunud korraga ega ŷhes valdkonnas, vaid kujunes samm–sammult, mŷjutades nii ŷigussŷteemi, meediamaaŷtikku kui ka kultuuripoliitikat. Kui liberaalse demokraatia puhul on institutsioonid (kohtud, meedia, muuseumid, ŷlikoo-lid) valitsusest eraldiseisvad kontrolli- ja tasakaalu-mechanismid, siis aastatel 2016–2023 kujunes Poolas valitseva koalitsiooni sihiks nende mechanismide poliitiline allutamine „rahvuslikule huvile“, mille sisu defineeris sisuliselt partei ise.

SAJAE ŌIGUSSŷTEEMILE JA AJAKIRJANDUSELE

See pinge ei tekkinud tŷhjalt kohalt. Juba aastatel 2015–2016 vallandus Poola pŷhiseaduskohtu ŷmber kriis, mida Euroopa Komisjon kŷsitles ohuna reegli-pŷrase ŷigusriigi toimimisele ja millele jŷrgnesid jŷrjes-tikused valdlused kohtureformide, kohtunike distsipli-neerimise ning institutsionaalse sŷltumatuse ŷle. 2017. aastal viis see konflikt Euroopa Liidu jaoks harukordse sammuni: komisjon kŷivitas Poola suhtes ŷigusriigi menetluse. Poola kohtusŷteemi sŷltumatuse nŷr-genemine nihutas vŷimutasakaalu poliitilise enamuse kasuks, vŷhendades institutsionaalset kontrolli.

Paralleelselt ŷigussŷteemi raputustega toimus meediamaaŷtiku ŷmberkujundamine: avalik-ŷigusli-kud kanalid muutusid ŷha nŷhtavamalt valitsuspartei poliitilise narratiivi kandjateks, samal ajal kasvas surve kriitilisele ajakirjandusele ja kodanikuŷhiskonnale. Krii-tiliste hŷhŷlte usaldusvŷarsus seati avalikult kŷsimŷrgi alla ning see mŷjutas otseselt nii institutsioonide rahastamist kui ka nende tegutsemisruumi.

JŷRGMINE SIHTMŷRK: KULTUURI- JA MŷLUPOLIITIKA

Sellest hetkest alates on raske vŷltida kultuuripolii-tilist loogikat, mille kohaselt eeldab oleviku kontroll ka mineviku kontrolli. Minevik on poliitikas valuuta, mis annab ŷigustuse tŷnanaste tegevustele. PiSi va-litsusajal kerkis „ajaloo poliitika“ (mŷlupoliitika) keskseks tŷŷris-taks, millega defineeriti, millised sŷndmused on „kangelaslikud“, millised „kahtlased“, millised „reeturlikud kompromissid“. Siit jŷuamegi kultuuriinstitutsiooni-den: sellises poliitilises olukor-ras saab ilmseks, et muuseumid

ja mŷlukeskused ei ole pelgalt vitriinid ja arhiivid, vaid avaliku arutelu masinavŷrk, mis annab inimestele lisaks teadmistele ka sŷnnavara, et arutada selle ŷle, mis on riik ja kelle nimel ta rŷgib.

Euroopa Solidaarsuskeskus, mille tegevus mŷluasu-tusena keskendub solidaarsusele kui rahumeelsele ŷhiskondlikule jŷule ja 1989. aasta kompromisside vŷŷrtustele, sattus loogiliselt just sellise diskussiooni lahingujoonele. Seetŷttu, et keskuse ajaloonŷgemus lŷheb otseselt vastuoliu illiberaalse poliitika konflikti-keskse narratiiviga, on PiSi valitsusperioodil Gdański koondunu sobiv lakmuspaber, nŷitamaks, kuidas illibe-raalne pŷŷre ei pruugi vŷljenduda ainult seadustes ja kohtutes, vaid vŷimu ŷhvardav kŷsi vŷib kŷiunitada ka selle jŷrele, kes tohib mŷletada, kuidas tohib mŷletada ja millise tooniga.

Selle leheloo keskmes ongi ŷks konkreetne koht ja ŷks konkreetne hŷhl. Euroopa Solidaarsuskeskuse asedirektor, filosoof dr Jacek Kołtan ei rŷgi siinkohal muuseumi muredest kitsas erialases mŷttes, vaid sellest, kuidas kultuuriinstitutsioonist vŷib saada po-liitilise vŷŷtluse objekt, millega vŷim pŷuab ŷhiskonna kujutlusvŷimet tsentraliseerida. Kołtan esines mullu septembris Eesti Muuseumiŷhingu ja Rahvusvahelise Muuseumide Nŷukogu ICOM korraldatud konverent-sil „Pŷrand ja poliitika. Muuseumid polariseeruv as ŷhiskonnas“, pŷrast mida andis ta mulle ka selle in-tervjuu. Konverentsil uuriti, kuidas poliitiline surve ja ŷhiskondlik killustatus mŷjutavad muuseume ning milliseid rolle peaksid mŷluasutused demokraatlikus ŷhiskonnas tŷitma. Tema vastustest ei joonistu vŷlja ainult Poola juhtumiuuring, vaid ka laiem kŷsimus: mis juhtub demokraatiaga siis, kui avalikku mŷlu hakatakse kŷsitlrema mitte aruteluruumi, vaid riikliku distsipliini?

Kuidas sai just Euroopa Solidaarsuskeskus Poola illiberaalse valitsusaja jooksul poliitilise kriitika sihtmŷrgiks? Mis narratiivid vŷimu-stantse enim ŷrritasid? Eriti huvitab mind, miks osutus probleemseks just Solidaarsus-keskuse viis rŷkida ajaloost – kas kŷsimus oli konkreetses teemades ja sŷnastustes vŷi pigem selles, et institutsioon ise keeldus allumast ŷhele „ŷigele“ riiklikule narratiivile? Euroopa Solidaarsuskeskus on tegelikult vŷga eba-ta-valine kultuuriline institutsioon. Poola seaduste vaa-tepunktiŷt pole tegu muuseumiga, kuigi tal on muu-seumidega mitmeid samu funktsioone. Hoones asub pŷsinŷitus, mis on pŷhendatud ametiŷhinguilukmise Solidaarsus ajaloole ja kommunismi langemisele Kesk-ja Ida-Euroopas. Siin toimuvad hariduslikud ja tea-duslikud tegevused, meil on muuseumikollektsioon ja – mis kŷige tŷhtsam – me toimime kui agoraa, pakkudes kohta avalikkudeks aruteludeks tŷna-pŷevaste sotsiaalsete ja poliitiliste vŷljakutsete ŷle. Seetŷttu oli parempoolse koalitsiooni raske leppida meie avatud olemusega. Siin tŷtŷtavad mittetulun-dusŷhingud, kes nauidavad autonoomiat ja aitavad avalikke debatte kujun-dada, sealhulgas rŷhuta-des vŷga hŷirivaid muu-tusi Poola ja lŷhiuimbruse poliitikultuuris.

Parempoolsete koalit-sioon, mis oli Poolas vŷi-mu aastatel 2016–2023, proovis jŷuliselt kultuuri-

▲ Dr Jacek Kołtan Eesti Muuseumiŷhingu ja Rahvusvahelise Muuseumide Nŷu-kogu ICOM korraldatud konverentsil „Pŷrand ja poliitika. Muuseumid polariseeruv as ŷhiskonnas“. Foto: Kati Visnap

asutuste maaŷtikku tsentraliseerida. Eesmŷrgiks oli avalike institutsioonide kontrollimine ning nende programme tugev mŷjutamine. See on moodsale populismile iseloomulik vŷimutahte element. Poliitilise populismi puhul ei ole vŷŷtmetegur mitte ratsionaalne ja argumentidel pŷhinev arutelu, vaid just tahe muuta reaalsust ilma igasuguste kontrollimechanismideta. Sellega kŷis kaasas isikliku vabaduse marginalisee-rimine ja kŷigi avalike institutsioonide tegevuse al-lutamine nn riiklikule huvile. Probleem on aga selles, et see huvi ei olnud mŷŷratletud ŷhiskondliku debati tulemusena, vaid selle pani paika valitsev partei, kes asus seisukohale, et tema „teab paremini“, mis on meie inimestele ja ŷhiskonnale hea. Solidaarsuskeskus sei-sis nendele eeldustele selgesŷnalisel vastu, mis viis konfliktini valitsusega. Kultuuriministeerium otsustas meie asutuse eelarvet kŷrpida, et piirata selle tegevust.

Dagmar Lamp on Eesti Muuseumiŷhingu liige, aja-kirjanik, loomeisik, ettevŷtja ja mitmete raamatute autor.

Raha on muidugi esimene ja vŷga vŷimas relv, mille abiga kulturiasutuste tegevustesse sekkuda. Paljudes riikides on just rahastuse kaudu surve avaldamine kŷige puhtam viis tsensuuriks, sest formaalselt jŷŷb mulje, et po-liitilist sekkumist justkui ei toimuigi. Aga kuidas valitsus veel Euroopa Solidaarsuskeskuse tegevust piirata pŷiudis? Oli neil varrukas veel mingeid trikke?

Mainisin eelarvekŷrpeid, mille eesmŷrk oli takis-tada Poola kommunismi langemise 30. aastapŷeva, ŷmarlauakŷneluste ja 1989. aasta esimeste vabade demokraatlike valimistega seotud projektide korral-damist. Samuti pŷiuti seada kahtluse alla institutsiooni

autonoomiat, keskuse direktor oli sunnitud kinnitama ametisse kultuuriministri mŷŷaratud asetŷitja. Kultuuri-minister soovis luua meie keskusesse eraldi osakonna, mida kontrolliks otseselt ministeerium ja mis ei alluks direktorile (*sic!*). Lisaks saatis keskuse tegevust meie pidev kritiseerimine avalik-ŷiguslikus meedias, mille oli ŷle vŷtnud valitsev partei ja mis oli tŷielikult nende kontrolli all.

Rŷgime korra keskuse pŷsiekspositsioonist. Selle eesmŷrk on rŷhutada, kui tŷhtsad on dialoog ja vŷimu rahumeelne vahetamine. Need on Solidaarsuskeskuse peamised vŷŷrtused. Arusaadavalt oli see kŷik natsionalistlikule populistlikule valitsusele kui punane rŷtt hŷrja-le... Kas vŷŷks ŷelda, et probleem ei olnud niivŷrd ajaloos endas, vaid selles, et teie pŷsinŷitus normaliseeris kompromissi, kokkuleppe ja mitmehŷhŷluse kui demokraatlikud vŷorused?

Siin jŷuamegi konflikti teise pŷhijuseni. Parempoolne koalitsioon rajas oma ajaloopoliitika vŷŷtluse, konflikti ja poliitilise radikalismi kujunditele. Minevikust otsiti hoiakuid ja sŷmboleid, mis annaksid parempoolsele radikaliseerumisele usaldusvŷarsuse. Sotsiaalse lii-kumise Solidaarsus ja selle vŷgivalaltu rahumeelsete muutuste filosoofia ning 1989. aasta ŷmarlaua lŷbirŷŷ-kimiste lugu demokraatliku opositsiooni ja autoritaarse kommunistliku valitsuse vahel ei sobinud kokku radi-kaalse parempoolse narratiiviga. Dialoogi, konsensuse ja rahumeelsete lahenduste kujundite asemel suunas Poola parempoolne poliitiline koalitsioon avalikkuse tŷhelepanu vŷŷtluse ja verevalamise kujunditele. See kuulutas ŷmarlaua sŷmboli rahvuslikuks reetmiseks. Selline mustvalge ja lihtsustatud ajaloolilt aitas radi-kaliseerida poliitilisi eristusi – vaenlane vŷi sŷber, hea vŷi halb. Demokraatlik kultuur ei talu selliseid lihtsus-tusi ja tugineb ajalooliste kontekstide sŷgavamale mŷŷistmisele. Poola parempoolsetele see ei meeldinud.

Aga kas me ei nŷe siin midagi laiemat ja tutta-vamat? Siinkohal tahaksin tuua mŷngu mŷiste „retrotopia“, mida te mainisite sŷgisel oma konverentsil „Pŷrand ja poliitika. Muuseumid polariseeruv as ŷhiskonnas“ ettekandes. Retro-topia, nagu te kirjeldasite, on olukord, kus tulevik ei tundu enam lubav ega turvaline ning seetŷttu hakatakse poliitilisi lootusi ja lahen-dusi otsima idealiseeritud minevikust. See ei tŷhenda niisiis lihtsalt ajaloohuvi, vaid mineviku kasutamist poliitilise tŷŷriistana – kujutlust „kuldajast“, mil rohi oli rohelisem ja mille juur-de peaks justkui tagasi pŷŷrduma, et oleviku ebakindlus kontrolli alla saada. Eriti olukorras, kus tulevik on tŷis ebakindlust, tundub minevik poliitiliselt palju turvalisem tŷŷpŷld. Kŷsimus ongi selles, kas Poola parempoolne ajaloo-poliitika ei toiminud tŷpselt sellise retrotopilise loogika jŷrgi?

Mis oli Solidaarsus ja mis tŷhtsus oli 1989. aasta ŷmarlauaistungitel?

Solidaarsus (poola k Solidarnoŷć) oli 1980. aastal Gdański Lenini-nimelises laevatehases alguse saa-nud sŷltumatu ametiŷhing ja ŷhiskondlik liikumine, millest kasvas lŷhike ajaaga vŷlja kogu Ida-Euroopa ŷks mŷjukaikmaid demokraatlikke vastujŷude totalita-ristlikule korrale. Selle keskmes ei olnud relvastatud vastuhakk ega revolutsiooniline vŷgivald, vaid dialoog kui sotsiaalne praktika: streigid, lŷbirŷŷkimised, enese-organiseerimine ja avalik surve. Solidaarsus ŷhendas tŷŷlisi, intellektuaale, kirikut ja kodanikuŷhiskonda ning kujunes 1980. aastateks kommunistliku sŷsteemi jaoks eksistentsiaalseks vŷljakutseks.

Pŷrast sŷjaseisukorra kehtestamist 1981. aastal lii-kumine keelustati, kuid see ei kadunud. Vastupidi, So-lidaarsus jŷi pŷrandaalusena tegutsema ning sŷllitas moraalse autoriteedi olukorras, kus riigivŷim oli majan-

Pŷŷrdumine minevikku – parempoolsete poliitikute kujut-luses alati „meie suure rahva suure mineviku“ poole – kaas-neb hirmuga tuleviku ees.

Just, me ei saa unustada, et parempopulism on seotud retrotopiatega. Pŷŷrdumine minevikku – parempool-sete poliitikute kujutluses alati „meie suure rahva suure mineviku“ poole – kaasneb hirmuga tuleviku ees. See kehtestab ennast, luues minevikust suursuguseid kujutlusplite. Need tuleb vaid ellu ŷratada, et lahen-dada meie ees seisvaid probleeme. Sellest tulenebki ŷleskutsete jŷud „teha asjad jŷlle suureks“, s.t korra-ta tuttavat mustrit minevikust ja seelŷbi kontrollida muutusi maa-ilmas. Probleem on aga selles, et sellise ŷestiga pŷgeneme me tuleviku eest, pŷŷrdume eemale lahendustest ja otsustest, mis erinevad seni teadaolevatest, mis ŷllatavad meid, muudavad meid ja muudavad maailma meie ŷmber.

Solidaarsuskeskus on koht tuleviku ja oleviku ŷle arutlemiseks. Ma tunnen, et erinevalt paremŷŷr-muslaste retrotopiilistest kalduvustest pŷuame meie hoolitseda kŷigi kolme ajamŷŷtme eest.

Illiberaalse sekkumise vastu mŷngis vŷga suurt rolli avalik toetus Solidaarsuskeskusele, sealhulgas rahakogumine ja annetused. Sellest kogemusest on kindlasti omajagu ŷppida – see ehk nŷitab meile, et just kodaniku-ŷhiskonnal on suur roll kultuuriinstitutsioonide kaitsmisel? Kas see kogemus muutis ka teie endi arusaama sellest, kellele kultuuri-institutsioon tegelikult kuulub ja kellele ta vastust annab?

Meie kogemus nŷitab, kui olulist rolli peame meie, muuseumitŷŷtajad, ŷhiskonnas mŷngima. Me ole-me osa avalikkusest ja meie hŷhl mŷjutab Euroopa poliitilise kultuuri kuju. Kahjuks lŷks selleks vaja vŷga traagilist sŷndmust. 2019. aastal toimus Gdański linnapea **Paweł Adamowiczi** – kes oli Poola Soli-daarsuskeskuse tŷhedalt seotud – poliitiline mŷrv.

Kujutage ette: kui valitsus teatas keskuse eelarve kŷrpimisest, kogus Facebookis toimunud ŷhisrahastuskampaania 24 tunniga meie projektide elluviimiseks ŷle 700 000 euro ning jŷrgnenud ŷŷpŷevaga meie pangakontol olev summa kahe-kordistus! Ma ei tea ŷhitegi teist juhtumit, kus kodanikuŷhiskond oleks nii jŷuliselt nŷidanud, et avalikud institutsioonid ei kuulu

mitte poliitikutele, vaid rahvale. Me oleme olulised! Oma ilusas raamatus „Tŷranniaŷt. 20 ŷppetundi 20. sajandiŷt“ kutsus (*Ida-Euroopa ajalugu, totalitaris-mi ning demokraatia haavatavust uuriv ameerika ajaloolane ja Yale'i ŷlikooli professor – D.L.) Timothy Snyder* ŷles kaitsma avalikke institutsioone, mille tŷhtsus demokraatia sŷllitamisel ei saa ŷle hinnata. Ta kirjutas: „Institutsioonid aitavad meil sŷndsustunnet

sŷllitada. Aga need institutsioonid vajavad ka meie abi. ŷrge rŷŷkige „meie institutsioonidest“, kui pole nende huvides tegutsenud. Institutsioonid ei kaitse iseenast. Kui neid algusest peale ei kaitse, siis lan-gevad need ŷksteise jŷrel. Seega valige institutsioon, mis teid kŷlmaks ei jŷta [...] ja olge selle poolt.“ (*Sireliis Vilu tŷlge, Postimehe Kirjastus, 2023 – toim.*)

Olen veendunud, et tal oli ŷigus. Autoritaarne popu-lism rŷndab autonoomseid institutsioone, sest nŷeb neid ohuna omaenda piiramatule vŷimule. Demo-kraatia arendamiseks vajame mŷlemat dimensiooni: kodanike kaasamist, aga samavŷrd ka avalike insti-tutsioonide tugevat hŷhlt, mida kodanikud ŷksi ei saa asendada. Institutsioonid on kohad, kus ŷksikute koda-nike hŷhŷte vahel tekib tohtu sŷnergia – muuseumid on sageli kohad, kus sotsiaalne energia koguneb ja vŷimendub. Minu arvates on see Poolas viimastel aastatel meie muuseumide ja kodanikukogemuste kŷige olulisem ŷppetund. Muuseumid on olulised! Meie oleme olulised!

Kui rŷgime muuseumidest kui autonoomsetest institutsioonidest ja demokraatia kandjatest, siis kui mŷŷravaks saavad riigi suurus, poliitili-ne kontekst vŷi rahvuslik eripŷra? Kas nŷiteks Eesti-sugune vŷike riik, kus institutsioonid on tihti haavatavamad poliitilise surve, rahastuse ja personalivahetuste kaudu, seisab teistsuguste riskide ees kui suuremad Euroopa demokraa-tiad – vŷi on need ohud oma olemusel samad, lihtsalt erineva nŷhtavuse ja intensiivsusega? Eestis on muuseumid sageli vŷikesed ja oma vŷiiksuse tŷttu poliitiliselt haavatavad, mistŷttu vŷib surve avalduda vŷikesemal ja kaudsemal kui Poolas. Mind huvitab, kas populistliku surve loogika, institutsioonide politiseerimine ja va-jadus muuseumide autonoomse hŷhŷle jŷrele on universaalne kogemus vŷi miski, mis avaldub vŷikeriikides eriti tŷeravalt?

Minu arvates on riigi suurus demokraatlikes sŷstee-mides teisejŷrguline. Me kŷik oleme samas paadis ja demokraatiat ŷhvardavad ohud on ŷllatavalt sarnased nii Eestis, Saksamaal, Prantsusmaal, Lŷtis, Slovakkias, Poolas kui ka Ungaris. See on tingitud asjaolust, et populismiviirus on mŷjutanud kogu Euroopa ja Lŷŷne tsivilisatsiooni poliitilist kultuuri, mitte ainult ŷksikuid riike. Kuigi mŷnes riigis – Tŷshehis, Ungaris, Poolas ja Slovakkias – on parempoolne populism suutnud muidugi areneda tugevamalt kui mujal. Seega olgem valvsad ja ŷrgem laskem poliitikamaailmal, millel on loomulik kalduvus oma mŷjusaŷŷi laiendada, arves-tada tarkade ja autonoomsete muuseumiasutustega. Just need institutsioonid oma sotsiaalse autoriteediga suudavad poliitimaastikku kriitiliselt hinnata ja seada sellele selged piirid. Just muuseumid suhtuvad maail-ma positiivselt. Muuseumid pŷuavad koos kodanikega paremini mŷista, kui kiiresti maailm muutub ja kuidas inimesed saavad nendes muutustes oma koha leida.

Solidaarsus ŷlekaaluka toetuse ning peagi moodustati esimene mittekommunistlik valitsus kogu idablokis. See rahumeelne ŷleminek sai eeskujuks teistele Kesk- ja Ida-Euroopa riikidele ning on pŷhjus, miks Solidaarsuse lugu ei ole pelgalt Poola rahvuslik mŷut, vaid Euroopa demokraatliku ajaloo keskne peatŷkk. Samas kujunes just see kompromissiga, dialoogi ja jŷrkjŷrgulise muutuse lugu Poola paremŷŷrmusli-kus ajaloopoliitikas problemaatiliseks. Kui poliitiline narratiiv vajab kangelaslikku vastasseisu ja puhast vŷitu, siis 1989. aasta ŷmarlaud tundub liiga hall, liiga keeruline ja liiga demokraatlik.

Allikas: Euroopa Solidaarsuskeskus

Kas kõrge alampalgaga Lääne–Euroopa suunas või alampalgata 19. sajandisse?

Kairit Kall

Kui räägin värskele tudengitele sotsioloogia kui uurimisvaldkonna kujunemisest, siis peatume tööstus-revolutsioonil kui protsessil ja perioodil, mis pani sotsioloogilisele mõttele tugeva aluse. Olen ikka mõelnud, et küllap on üliõpilastel keeruline samastada eluluga, mis tollal valitses, sh töötajimustega, mis olid ääretult nigelad: üüratu pikad tööpäevad, lapstööjõud, igasuguste õiguste puudumine, valik, kas töötada ükskõik mis tingimustel vabrikus või nälgida. See oli kontekst, milles **Marx** kirjutas oma hitt-teosed. Rõhutan, et klassikute perspektiivide mõistmiseks on vaja mõista ajastu vaimu ja tingimusi, mis erinevad määratult tänapäeva läänemaailma omadest. Mõned viimase aasta arengud ja mõttekäigud Eesti poliitikas on pannud mind aga mõtlema, et äkki varsti ei olegi enam nii keeruline mõõdunust aru saada: lapstööjõu seadustamine, võimalus muutuvtunnilepinguid sõlmida ja nüüd tagatipuks ka idee miinimumpalk kaotada – need meenutavad rohkem 19. sajandit kui nüüdisaegset Lääne ühiskonda.

2025. aasta juunis tegi Eesti Väike- ja Keskmistele Ettevõtjate Assotsiatsioon (EVEA) ettepaneku kaaluda üleriigilise kohustusliku miinimumpalga kaotamist, kuna „see piirab ebaproportsionaalselt ettevõtlusvabadust ning halvendab elu Eesti maapiirkondades“. Teise võimalusena pakkusid nad välja miinimumpalga sidumise tegevusalapiirkonna keskmisega või siis indekseerimise majanduskasvu alusel. Sidumisega seoses võiks tõesti mõtteid mõlgutada, aga kaotamise toetuseks ei suuda ma küll ühtki majanduslikku ega muud argumenti leida. Nüüdseks on miinimumpalga kaotamise idee toetuseks välja astunud ka Parempoolsete erakond.

Peab ütleva, et mulle kõlab see nii hullumeelse ideena, et poleks uskunud, et võiksin kuulda seda isegi Eesti tülilingeliste neoliberaalide suust. Taustaks olukord, kus Eestis on suur sissetulekute ebavõrdsus (õnneks aastatega vähenenud!) ja kõrge palgavaesus (ehk on inimesed, kes töötavad täiskoormusega, kuid ei suuda oma palgaga toime tulla). Eesti kuulub Euroopa Liidu arvestuses pigem madalama miinimumpalga riikide hulka ning 2026. aasta jaanuaris oli meie miinimumpalga ostujõud ELi madalaim. Seega on madalat palka teenivatel inimestel üsna keeruline hakkama saada.

Kui väita, et alampalga tõus tõstab hinnataset ja kiirendab inflatsiooni, siis on teisi inimlikumaid instrumente, nagu toiduainete käibemaksu langetamine või suuremate sissetulekute kõrgem maksukoormus, mida inflatsiooni vähendamiseks kaaluda. Kindlasti ei ole madalat palka teenivad inimesed need, kes inflatsiooni eest veeavad ja seega seda pidurdada aitama peavad, sest nende sissetulek kulub üldiselt vaid ellujäämisele (eluase, toit). Kui soovida palkadega inflatsiooni pidurdada (ja ühe soojaga ka kliimakriisi leevendada), siis võiks vaadata otsa nendele, kelle palgast suur osa kulub liigtarbimisele, luksustele, teisele ja kolmandale kinnisvarale jne. On üsna hästi tuvastatud seaduspära, et suur on just kõrgepalgaliste keskkonnajalajalg.

KAPITALI SOTSIALISEERIMISE VALIKUD
Euroopas seatakse miinimumtasu, mille peab töötajale

tunnis/kuus kindlustama, kahel viisil: kas riikliku miinimumpalgana nagu Eestis või siis sektoriaalsete ja/või piirkondlike siduvate kollektiivlepingutena nagu Soomes. Kusi juures sektori tasandi lepingutena tehakse seda riikides, kus sotsiaaldialoog on väga arenenud ja ametiühingud tugevad. Eesmärk on just see, et teatud valdkondades (nt kõrget väljaõpet nõudvates) ei oleks võimalik maksta nii madalaid palku kui mõnes teises, et väheneks turu solkimine ja et sotsiaalpartnerid saaksid tööturu kujundamises sisukamalt kaasa rääkida. Näiteks meditsiinis, ehituses, hariduses ei tohiks keegi pakkuda teenust ülimaldala hinnaga, sest see tooks kaasa liiga kehva kvaliteedi. Seega võidavad

miinimumtasudest küll ettevõtted, kes pakuvad väärikat tööd, aga eelkõige tarbijad, kes saavad kvaliteetsema teenuse. Kuigi ka Eesti võiks liikuda selles suunas, et rohkemates valdkondades räägitakse töötajimustest läbi sektoriaalselt kõigi sotsiaalpartneritega (nagu praegu meditsiinis), siis kindlasti ei tohiks kaotada üldist põhja, millest allapoole ei või kukkuda. Eesti tööandjad on olnud kollektiivlepingute suhtes üsna puiklevad (eriti sektoriaalselt) ja ametiühingud on mitmetes sektorites pigem nõrgad, et neid survestada, seega meil ei ole praegu võimalik minna üle n–õ Põhjamaade mudelile.

Näiteks ajalooliselt miinimumpalgata Saksamaal kehtestati aastal 2015 riiklik miinimumpalk, kuna kollektiivlepingutega ei suudetud tagada kõigile töötajatele elamisväärselt töötasu ja osad ettevõtted

kasutasid võimalust rakendada alltöövõtjaid, kellele kollektiivlepingu tingimused ei lalenenud, et palgata just migrant, kellele võimalikult madalat tasu maksta. Miinimumpalga kehtestamisega ei kaasnenud seejuures määrgatavat töökohtade kadu ega ettevõtete pankrotte. Tänavu ja ka tuleval aastal on Saksamaa otsustanud hoopis miinimumpalka märkimisväärselt tõsta, et võidelda ekspluateerimise, vaesuse ja sissetulekute ebavõrdsusega.

MIINIMUMPALGA ROLL JA MÕJUD

Alampalga vahest kõige olulisemaks rolliks on kindlustada, et ei eksisteeri *de facto* orjapidamist ja ränka ekspluateerimist. Selleks et keegi ei oleks kohustatud tegema palgatööd naeruväärse tasu eest, et ellu jääda, ning elama absoluutses vaesuses. Siin võib debatteerida selle üle, kui kõrge see peaks olema. Eesti elatustaset vaadates näitavad andmed, et kehtiv määr ei ole piisav. Ja seda regionaalselt, sest ka Võru- ning Virumaal on toit ja elekter kallid. Araelamist mitte võimaldav töötasu on koormaks tervele ühiskonnale, sh riigi sotsiaaltoolekandeksüsteemile. Seega võib madalat palka käsitleda ka kui tööandja kohustuste suunamist riigile.

Miinimumpalk aitab vähendada palkade ebavõrdsust ja tasakaalustab jõupositsiooni madalapalgaliste töötajate kasuks. Mõelgem ettevõtte käibest kui ühest rahapostist, kust tuleb muu hulgas maksta kõigi töötajate palgad ja tagada samal ajal, et säiliks

ettevõtja kasum. Mida kõrgem miinimumpalk, seda suurema osa potist saavad endale kõige vähem teenivad inimesed, kes on üldiselt kõige nõrgemas läbirääkimispositsioonis.

(Kõrgemal) miinimumpalgal võib olla ettevõttele ka laiem positiivne mõju: töötajad on motiveeritumad, produktiivsemad ja tööjõu voolavus väheneb, pühendumus kasvab ning tööandjatel on suurem huvi töötajaid koolitada ja väärtusahelas tõusta. Ehk kokkuvõttes võivad tekkida kvaliteetsemad töökohad.

Peamine miinimumpalga (tõusu) vastuargument majandusteaduslikes (ja ka Eesti) aruteludes on võimalik töökohtade kadu ja uute loomise keerukus, eriti madalapalgaliste tööde puhul. Uuringud aga näitavad, et see seos on väga nõrk. Ettevõtted suudavad üldiselt ka pärast miinimumpalga kehtestamist või tõusu jätkata tegutsemist muul viisil kui töötajaid vallandades (nt kohandades hindu, kasumit, suurendades produktiivsust).

Mõnel spetsiifilisel juhul võib ülimald miinimumpalk ka madalate oskustega inimeste positsiooni tööturul parandada, aga see toob kaasa probleeme, nagu palgavaesus.

Ma ei leia, et miinimumpalga kaotamist või selle liiga madalal hoidmist oleks võimalik põhjendada pelgalt majanduslike argumentidega. Eelkõige on tegemist inimväärikuse, ellujäämise ja sotsiaalse sidususe küsimusega. Miinimumpalka võibki vaadata olulise sotsiaalse normina, mis signaleerib (ning loob) ühiskonnas eksisteerivaid ootusi ja eeldusi seoses õiglase (miinimum)töötasuga. Mis on see miinimum, mida meie tund väärt on? Kui palju maksab kuu pühendumist?

ALTERNATIIV: REGIONAALSED ERISUSED

Regionaalne ebavõrdsus on Eestis absoluutselt probleem, aga riikliku alampalga kaotamine ei pruugi seda vähendada, vaid see võib hoopis intensiivistuda. Alternatiiv võiks olla riikliku miinimumpalga kõrval kehtestada rikkamate piirkondadele (eelkõige Harjumaale) regionaalsed kõrgemad miinimumid, mis võtaksid arvesse kohalikku hinnataset. See võiks motiveerida ettevõtteid liikuma ka teistesse maakondadesse, mis vähendaks veelgi regionaalset ilmajäetust. Muidugi tuleks soodustada sektori tasandil kollektiivlepinguid, millega saaks paika panna riiklikust miinimumpalgast kõrgema alamtasu, millest madalamat selle valdkonnas ettevõtted maksta ei tohiks. Siit ka soovitus tööandjatele olla altid arendama sektori tasandil kollektiiv-läbirääkimiste kultuuri, mis tõukaks meid Põhjamaade mudeli poole, kus tööpoolest riiklikku miinimumpalka ei olegi vaja.

Miinimumpalgata võib Eesti muutuda kohaks, kus neil töötajatel, kel on tugev läbirääkimispositsioon, on võimalik saada endale veelgi suurem osa palgafondist ja ahnetel ettevõtjatel veelgi suurem osa kasumist ning nõrgemas positsioonis töötajad lükatakse palgaorjusse, kus võib osutuda vajalikuks mitu täiskoormusega töökohta, et üldse ellu jääda. Alati on tööandjad, kes valivad inimesi, kes on nõus miinimumtingimustel tööle tulema, sest neil ei ole muud võimalust. Lääneriikide kogemuse põhjal on nendeks olnud tihti haavatavas positsioonis olevad (värsked) migrandid, mis on tekitanud ühiskonnas aga tugevaid sotsiaalseid pingeid.

Filmi ei ole võimalik kaks korda teha

Veebruari keskel jõuab kinodesse režissöör German Golubi täispika mängufilmi debüüt „Meie Erika“, kus Eesti olümpiasangarilt Erika Salumäelt kooritakse maha kuulsuse oreool ja vaataja ette tuuakse ränkkraske tee, mis tuleb tippu jõudmiseks läbi käia. Praegu filmib režissöör Ida–Virumaa lumehangede keskel oma järgmist filmi, tragikomöödiat „Teie teenistuses“.

Intervjuu **German Golubiga**. Küsis **Peeter Kormašov**, pildistas **Anna–Maria Vaskovskaja**

Tuntud German Golub eelkõige linateose „Mu kallid laibad“ (2020) poolest, millega ta pälvis parima rahvusvahelise mängufilmi kategoorias tudengifilmide Oscari. Režissöör pani filmi oma kogemuse laibavedajana, mis on üks ametitest, mida ta pidas enne filmikooli astumist. Golub on olnud tegev ka režissööri assistendina **Tõnis Pilli** „Fräñki“ (2025) juures ning režissööri teise assistendina „Kalevi“ (2022) puhul.

Kinopisiku sai töökas ja alatasa hõivatud Golub kodulinna Pärnu Mai kinost, mille ajalooline hoone on nüüdseks lammutatud. Meie intervjuugi toimub võttepäeva hommikul veebis ning vestluse viimaseks kolmandikuks on režissöör juba autos ja teel platsile.

Missugune film on „Teie teenistuses“ ja miks on vaja seda teha?

See on tragikomöödia, mille otsustasime filmida peami-selt Ida–Virumaal. Üks peategelane on patrullpolitseinik

Helen (**Piret Krumm**), kelle abikaasa sooritab kuriteo. Sellega tekivad moraalsed dilemmad: millal oled sa abikaasa, politseinik, ema? See on eestivenelaste segapere, nii et peategelasest poisist räägib mõlemat keelt. Seal on valik, et kumb sa siis oled. Nende piiride hägusus, kultuuride kihistumine, ametid, eraelu ja kõik muu viivad tegelased keerulistesse olukordadesse. Žanrist tulenevalt puudutame päris keerulisi teemasid, aga usun, et enne kui inimesed nutma hakkavad, tuleb nad naerma ajada, et loo vastu tekiks usaldus. Panused on lõpuks päris kõrged, et kuidas tekkinud olukord lahendada. Kogu asjas hakkab kaevama kolmas isik, kindlustusametnik, ja peategelased lähevad päris kaugele, et olukorda varjata.

Lõpuks võidab ikkagi südameannus ja sel põhjusel on see poisist tähtis, ta on nagu moraalne kompass. Laps näeb asju nii, nagu need on, mitte nii, nagu meie üritame moonutada või tahame, et need oleksid. Milline

maailm võiks olla ja milline see päriselt on – see on konflikt, mille kaudu tragikomöödia peaks välja tulema.

Sel talvel on palju lund ja külm, eriti Ida–Virumaal, kus olud on alati talvisemad. Kuidas on võtted sujunud?

Tingimused on head, aga kui esimesel võttepäeval oli peaaegu –20 kraadi, siis ikkagi andis tunda 12 tundi väljas olemine. Näo tunnend ära peeglist, aga keha enam mitte. Selles mõttes niimoodi paar päeva järjest... Samas oli lumi just see, mida tahtsime, see tõstab visuaalset poolt – võrreldes, ütleme, mingi saksa krimkaga, kus on pime, asfalt ja kõik muu.

Meil ei ole seda just tänu lumele, keskkond on teine, esile tulevad teised värvid. Ja lumi ju katab midagi. Täpselt nagu tegelased üritavad filmis tööde peita. Meeskonnal on olnud vahel keeruline liikuda, aga üldiselt oleme hakkama saanud.

< eelneb

Võis olla raske kohe uue filmiga alustada, kui „Meie Erika” oli just valmis saanud. Kuidas see nii läks?

„Just valmis saanud” on tegelikult natukene palju öel-dud. Viimistlemine käib viimase hetkeni, kuigi montaaž ja Erikat puudutav lugu olid valmis. Teeme visuaalsed asjad korda, graafika, viimistlus ja värvid, ning siis see peaks olema rahvale näitamiseks valmis. Pärast täpselt kuut aastat, mis on kogu protsessile kulunud. Parallelselt oli aktiivne periood, mil planeerisime „Teie teenistuses” tootmist, ja siis saatsime „Erika” helisse. Režissöörina ei pea ma otseselt kohal olema, aga nad saatsid mulle läbikuulamiseks asju. Mõlema filmiga on olnud palju „kaugkontoritööd”.

„Teie teenistuses” puhul saime tootmise ettevalmis-tamiseks operaator **Elen Lotmani** ja kunstnik **Jaana Jürisega** kokku. Istusime maha ja võtsime filmi pul-kadeks lahti. Selle peale kulub teatav ajumaht, nii et mõne tunni pärast muutud mehaaniliseks, mis ei ole hea. Vähemalt mind aitab siis see, kui tegelen natuke aega millegi muuga. Muidugi pidin vahepeal Leedus käima, sest „Erika” on Eesti, Lätija Leedu koostöö ning heli tehti Leedus. Sain ka „Teie teenistuses” puhul tehtud otsused seedita.

Põhimõtteliselt oli hästi ja oli võimalik tööd jaotada. Mõned asjad läksid küll niimoodi, et kiirusta palju tahes, aga paratamatult tekivad viivitused ja ootamatused lokatsioonide või millegi muuga. Kogu aeg kindlasti niimoodi ei tahaks, kuigi mujal maailmas on levinud praktika, et kui oled režissöör, siis pead kogu aeg tege-leva. Kolme asja korraga kindlasti ei saaks teha, kahte eri faasis on võimalik. Järgmine kord teeks seda vahet võib-olla natuke pikemaks, siis on endal kindlam olla.

Mäletan hästi hetke, kui Erika Salumäe võitis Barcelona olümpial trekisõidus kuldmedali ja vaatasime seda vanematega ragisevast tele-kast. See oli ikka võimas. „Meie Erikaga” tahtsid samas näidata pigem inimese kui kangelase lugu. Seal tuleb välja tema taust, lastekodus ja kasuperes elamise raskused.

Just, tähtis on inimene, sest ta elukäik on olnud keeru-line. Ta suutis tahtejõu ja töö toel nii kaugele jõuda, et

sai mõlemalt olümpialt, nii 88. aastal Soulis kui ka 92. aastal Barcelonas, kulla. Kuidas siduda see elu spor-diga? Pedaaalimine ammandab end, kui ei mõista, miks inimene seda üldse tegema hakkas. Ütleme, et teed 15–20 aastat tööd, et kolm minutit pjedestaalil seista – kas selle taga oli suuri pettumusi või midagi muud?

Kui hakkasime **Mehis Pihlaga** stsenaariumit kirjuta-ma, oli põhiline küsimus see, mis perioodi me ta elust võtame ja millest täpsemalt räägime. See oli teadlik otsus valida mitte aastale 92, vaid hoopis aastale 88 eelnev aeg, mis lõpeb esimese Tallinna Raekoja platsi vastuvõttuga. Seal oli rohkem seda, mida pole räägitud. Nii palju eri kihte. Oled väikelinnast Elvast ja su elu ei ole – mitte su enda valikute pärast – alguses kõige kergem. Kuidas sa seal nõukaaja üle elad ja astud siis maailmaareenile, kus panused on nii kõrged?

Seal on nii palju sündmusi, et kui võtame aasta 1988 ja sinna juurde kahe olümpia vahelise aja, siis sellest saaks teha kaheksaosalise sarja. Lõppude lõpuks oligi huvitav just indiviidi kujunemine, see, kuidas ta astub sinna maailma, otsib lahendusi, proovib ellu jääda ja üldse aru saada, mis toimub. Päris palju on räägitud lapsepõlvest ja aastast 1992, aga paeluv on just see vahepealne noorusaeg, mil toimub inimese ja indivi-dina väljakujunemine; kui palju see võtab energiat ja aega, kui palju on kahtlusi ja küsimusi.

Tundus tähtis tuua vaatajate ette see teekond, mitte Raekoja platsi kangelane. Teda on paratamatult ka tar-vis, eriti praegusel ajal, aga küsi-mus on selles, mida oli inimesel, kes seal kangelasena seisis, tol hetkel vaja. Kas olla mõistetud, olla armastatud või lihtsalt tunda end väärtuslikuna? Sellest see lugu ongi, põhimõtteliselt ta üri-tabki spordis tehtud tulemustega tõestada, et tal on maailmas koht – nagu, ma loodan, meil kõikidel võiks olla. See on edulugu inimlikul tasandil.

Raekoja platsi esimene ja teine üritus võtsid kokku selle kümneaastase perioodi, mille meie surusime põhimõtteliselt kahe tunni sisse. See ei olnud sugugi lihtne, sest seal on päris palju inimesi. Kuna tegu on ikkagi mängufilmiga, pidime mitu sõpra või sõbrannat

üheks tegelaseks kokku panema. Tal oli lisaks kolm treenerit ehk kolm eri etappi spordis, millest ei ole ka eriti palju räägitud.

Küll on see klassikaline lugu selles mõttes, et näi-tame, missugune oli lapsepõlv, ja kui tuleb sport, siis mida tähendab see jalgratas, millise väljundi ta leiab. Jalgratta – ja eriti trekifilme pole palju, võib-olla ainult 2–3, nt jaapani film „Onna Keirin–õ” (1956) ja „The Flying Scotsman” (2006). Edasi tuleb tehniline pool, kuidas seda kõike filmida.

Filmisite muu hulgas Pirta Velodroomil. Pro–dutsent Marju Lepp rääkis võtete ajal ERRile, et filmimise tehniline lahendus oli päris keerukas.

Nuputasime operaator **Rein Kotoviga** tükk aega, kui-das seda jäädvustada, sest arusaadavatel põhjustel pole meil Hollywoodi vahendeid. Läksime seda teed, et **Karolin Jürise** tegi kõvasti trenni, et päriselt kaad-ris sõita. Kui filmis on näha, et ta sõidab velodroomil 40–50 km tunnis mõne teise näitlejanna või profes-sionaalse ratturiga, siis ta päriselt sõidab seal.

Muidugi oleme lisanud arvutiga publikut ja teinud mastaapi usutavamaks, näiteks olümpia puhul, mida filmisime Helsingi velodroomil. Karolini dublant oli **Liisi Alamaa**.

Tal oli vist selline näomask, mida tuli päris kuaa ette kleepida?

Jah, ütleme, et näojooned olid natuke teistsugused, aga nii sai ühtlustada üleminekut kaadrite vahel. Selleks et näitlejaid säästa, tegime vahetustega. Nad sõitsid 3–4 duublit ära ja ohtlikumad manöövrid, mis nõudsid rohkem kogemust, on kõik profiratturite tehtud. Aga paljuski tegi Karolin asju ise.

Tehniliselt oli meil kolm põhilahendust. Mootorrattaga sõideti ees, lisaks kasutasime spetsiaalseid madalaid platvorme või aluseid, millelt suurt plaani filmida, et operaator saaks füüsiliselt kaasas olla. See polnud üldse tore karussell pärast mitut duublit, püsida plat-vormil, sõita koos ratturitega kiirusel 50–55 km tunnis ja kurvis teel püsida.

Mõned sõidud on samas üpriski lihtsalt filmitud, ongi kaamera ja pikk stativ otsas. Vahel võtsime päris

pika teleobjektiivi ja sobitasime selle kinokaamerale. Paradoksaalselt pidime võtete ajal natuke ootama, sest just selle konkreetse kaamera operaator käis päriselt olümpial. Kui ta tagasi tuli, sai ta värskeilt kino-kaameraga otsa filmida.

Muus tehnilises plaanis hoidsime klassikalist spordi-filmidele omast filmikeelt. Vähemalt minu vaatepunk-tist on arusaadav, millest me mingis kaadris või stsee-nis räägime, aga kaameratöö kõrval on ka režissööri dramaturgia. Kuidas teha väheste vahenditega midagi, mis peab olema väga selge?

See oli hea kogemus võrreldes filmiga „Teie tee-nistuses”, mis on tragikomöödia ja selline vahežanr, siin peab kogu aeg justkui ujuma. On veidi karikatuursed tegelased, realistlik psühholoogia, ja siis need kuidagi segunevad. Peab kontrollima, millal on nali, klounaad, draama või melodraama. „Erika” andis hea vundamendi, kuidas filmi kindlalt teha. Nüüd on vaja sellist vahepeal-set asja teha, see värske kogemus aitaski võib-olla uue filmi sees natuke tõhusamaid lahendusi otsida.

„Meie Erika” taustatöö oli teil põhjalik. Erika Salumäest on kirjutatud mitu raamatut ja peaosaline Karolin Jürise käis ka Hispaanias, kus Salumäe juba pikemalt elab, temaga kohtumas.

„Meie Erika” filmi spetsiifika on see, kuidas mina mõistan teda kui inimest või seda hetke ajaloos. See ei ole muidugi absoluutne tõde, aga sama-moodi on raamatutega, et kui kirjutad endast või keegi teine kirjutab sinust, siis kus on objektiivne tõde? Ühe raa-matu pealkiri on näiteks „Viraaž”, see anti välja aastal 1991 ja on suhteliselt faktipõhine, mis oligi lisaks reportaa-židele hea faktide üleskorjamiseks.

Ma ei teinud aga otsuseid mingi raamatu põhjal. Kohtusin inimeste-ga, kes olid selle asja sees, näiteks **Tiit Koitnurmega**, kes oli tänapäeva mõistes nagu mänedžer ja rääkis enda perspektiivist. Vestlesin ka mõnede Erika sõbrannade ja tema endaga. Lõpuks ongi nii, et paned faktid kokku, aga inimeste mälestu-sed ujuvad. Filmis on kahe treeneri vaheline konflikt: üks rääkis, et jaa, mäletan, see oli aastal 86, ja teine, et see oli aastal 94. Oot-oot, see on ju väga pikk vahemik!

Siis teedki otsuse, kuhu see loos paigutada ja kas see on üldse mai-nimist väärt. Ja kui on, siis sa ei saa otseselt tõestada, millal see oli. Leid-sime loogilise koha, kus see oleks dramaturgiliselt kasulik ja saaks teh-niliselt olla. See ongi faktide, juttude ja enda arusaama kombinatsioon, mida oli koos Mehisega väga põnev kokku panna. Pärast kirjutas Mehis „Rahamaa” ja sealt on ka näha, et ta on osav selles lugude ja päris sünd-muste kombineerimises.

Ka selles mõttes, et selge, järgmine kord saab seda paremini teha.

Otsid kogu aeg seda, millest film lõpuks räägib; mis ta olla tahab. Fenomenaalselt muutub see mingil hetkel peaaegu iseseisvalt, painuta paremale või vasakule. Reeglistik justkui kasvab ümber. Seetõttu oli see mit-mekülgne ja põnev filmitegemine, sest see hõlmas kõiki aspekte. Mitte ainult minu kui režissööri jaoks, vaid seal olid lisaks mentorlusele eri programmid, mil-le kaudu tulid need välised pilgud. Nagu ma ütlesin, tahtsin teha kindlat asja kindla peale. Praegu tundub, et see õnnestus.

Samas, ütlen hästi lühidalt, pärast Nõukogude Liidu lagunemist pole ju filmi otseselt kui kunstivormi re-guleeritud. Kui vaadata kino või ekraanikultuuri mõju, siis meil ei ole ühtegi seadust või midagi, mis kaitseks eesti filmi ning tagaks meie keele, kultuuri, ajaloo ja teiste väärtuste säilimise.

Lõpuks on siin mitu asja: kultuuriline aspekt, äriline aspekt, kui hea on meie enda arusaam sellest, mis filmi me teeme ja miks, kuidas film mitte ainult festivalidel, vaid üldiselt oma kvaliteedi poolest silma paistab. See mõjutab, kas siia tullaakse välismaalt filme tegema. Nagu mainisin, on tehniline meeskond saanud tun-duvalt rohkem kogemust.

Sellist asja minu teada väga palju ei ole, et võtad eesti režis-sööri ja paned ta briti filmi tegema. Samas näiteks meie väga osavad valgustajad on pärast „Tenetit” endiselt kaasatud nii Norra, Taani kui ka teiste riikide projektidesse, kust nad saavad hea kogemuse. Leedukatel õnnestub see praegu natukene paremini kui meil, aga usun, et jõuame ka sinna, et tee-me sama edukalt, kindlalt ja järje-pidevalt filme, mis on kvaliteedilt suuremadki kui „Erika”.

Usun samamoodi, et see võ-tab lihtsalt aega. Oled rõhu-tanud, et film on kollektiivne looming ja kunagi ei tea, kel-lega koos tekivad head ideed. Keegi peab muidugi otsusta-ma, aga platsil on siis pigem demokraatlik atmosfäär?

Atmosfääriga on nii, et palju ressursi kulub asjade kokku-viimisele. Otsused, mille juhina teed, võivad tulla hiljem tagasi positiivselt või negatiivselt. Ma ei mõtle siin ainult režissööri, vaid ka produtsenti ja iga osakonna juhti. Pead mitte ainult tehniliselt, vaid ka loominguliselt päris pal-lu panustama. Üldiselt arvan, et kollektiivse kunsti pluss – nagu praegu „Teie teenistuses” puhul – on see, kui on väga tugev tiim. Kui mul on lavastajana mõnes stsee-nis mingeid küsimusi või problee-me, siis teised saavad olla toeks ja sooritada tasemel, mis on pa-rasjagu saavutatav.

Filmi ei ole võimalik kaks korda teha. Minu käest küsiti „Mu kallite laipadega” seoses, kas sellest oleks saanud teha täispika filmi. Pole mõtet, sest tegelikult on see lugu juba ära räägitud. Aga „Teie teenistuses” näitel on olemas veel teised tegelased, hakkasin kompama selle maailma piire ja mänguruumi. See on võimalik, kui inimesed ei ole pelgalt hu-vitatud, vaid materjal mõjutab neid piisavalt emotsionaalselt. Oled nõus tegema filmi mitte raha, vaid reaalselt selle pärast,

et lugu läheb sulle korda, ja oled nõus olema 12 tundi –20 kraadiga kuskil väljas, et teha seda võimalikult kõrgel tasemel.

Ma arvan, et see on meie väiksema produktsiooni tugevus. Pole sellist „tehaslikku” suhtumist, et lihtsalt teen ja teenindan, vaid on hirm oma koha, näo või kar-jääri pärast. Inimesed ikkagi tahavad seda lugu teha ja mõistavad seda hästi. Näiteks operaator Elen Lotman, kes on ema nagu peategelanegi. Operaatoriamet oli varem kuidagi rõhutatult meeste ala ja sama on politseinuametiga, mis on raske füüsiline töö, mille käigus tuleb langetada palju otsuseid.

On hea, kui see, mida miski tähendab loos tegelasele, ja see, mida sa ise teed, on kuidagi paralleelsed või ühtivad. See annab rohkem motivatsiooni mitte ainult süvenemiseks, vaid ka selleks, et tuua kuidagi välja just seda, mis kõnetab inimesi, kes on sarnases olukorras

< eelneb

või tunnevad midagi ära. See on tähtis, sest see ei ole lihtsalt tellimustöö, vaid kollektiivne kunst, mida inimesed — ehk siis meie — teevad ja mõistavad ühiselt ning mille nad tahavad ekraanil vaataja ette tuua.

Oled enda kogetut varemgi filmidesse pannud, näiteks „Mu kallites laipades” oli su kogemus laibavedajana. „Teie teenistuses” puhul saad ilmselt kasutada oma kahes kultuuris (eesti ja vene) elamise kogemust. See on ka üks filmi põhiteemasid ja seni ikkagi pigem vähe kajastust leidnud probleem.

See, mis maailmas praegu toimub, on väga küsitav. Kuidas me selles orienteerume? Mis on meie väärtused, millest lähtuvalt üritame leida oma kohta ja teha otsuseid, mille eest seista? Vahel on nii, et satud konfliktlikult sellisel moel, mida sa ise ei ootakski. Kui rääkida eesti ja vene kultuurist, siis see ei ole nii mustvalge. Siin on valgevenelasi, ukrainlasi, venelasi. Nõukogude Liidu mikser käis üle, inimesi saadeti kuhu iganes ja nende elusid rikuti.

Lõpuks on kihistusi nii palju, et kui juhtub selline konflikt nagu sõda Ukrainas, võtavad inimesed omavahel maailmavaatelisti pooli, eriti alguses. Mõnede peredega on nii, et istud laua taga ja seal võib olla 3–4 erinevat arvamust, mis tekitab paratamatult konflikte. Mustvalgeks värvimine on lihtne, aga mis siis, kui kõik on hall? Elen Lotman mainis ka ühes oma intervjuus, et kosmosest vaadates on maa ja mere piir väga selge, aga rannas käivad lained edasi-tagasi ja otsid, kus see piir on.

Sellised küsimused on paratamatult ka filmis. Kas tegeleme sellega, mis on praegu, või — nagu „Erika” puhul — sellega, mida oleme näinud, lugenud või kogunud? See on meie vanemate põlvkond, kes mäletab Nõukogude Liidu lagunemist ja Euroopa Liidu saabumist. Arvamused on erinevad ja ma ei tahaks kedagi õpetada, vaid pigem näidata seda olukorda. Proovid jätta inimestele võimaluse otsida, anda kas siis huumori või draama kaudu edasi seda teekonda, mida ta iseendaga seostab.

Mingi refleksioon ei toimu isegi mitte poliitilisel, vaid inimeste tasandil, nt kui palju üritame oma lähedasi

kontrollida. Või kui palju tahavad emad, et nende laps oleks täpselt see, kes ta peaks olema, kuigi ta on indiviid, kellel on oma emotsioonid, tahe ja muud asjad. Kuidas sundida teda mingil viisil olema? See on võimatu.

Kuidas on praegu sinu tööga ERRis valgustajaoperaatorina? Kas see on pausil?

Praegu on see enamasti pausil. Mõned asjad olen teinud, aga pigem on see selline kõrvaltöö ja keskendun rohkem filmidele.

Kirjutasid Sirbis mõned aastad tagasi sellest, et režissööri ei peaks otsima sotsiaalmeediast ja TikTokist ning et noored talendid vajaksid rohkem tugiprogramme, samas filmitegija võiks ikkagi omada mingisugust professionaalsemat pilku, näiteks haridust.

Kindlasti, see ei ole nii ainult filmide puhul. Kui palju on meie ümber tänapäeval ekraane... See, mis jõuab kinno, peab ikkagi olema oskuslik ja peab jääma võimalus seda kuidagi hinnata. Ajalooliselt on pidanud seda ikka õppima. Võib-olla tean midagi kaudselt vee puhastamisest, kõige algelisemal tasemel, aga ma ei saa lasta vett läbi sõefiltri ja öelda siis, et nüüd olen selles spetsialist. Inimesed õpivad seda päris pikalt nagu iga muud ametit.

See on iseenda valik, aga ameti tundmine ja kogemused tulevad ikkagi sealt, mida ja kelle käest õpid, olgu siis Eestis või mujal. Kindlasti on edukaid, loominguilisi ja maailmatasemel režissööre, kes ei ole seda ülikoolis õppinud, aga hakata võtma igaüht, kes teeb videoid, konkreetse tegijana... Nad ainult ei loo, vaid need inimesed, näiteks režissöörid, tunnevad ka ajalugu, konteksti, üldisemalt kogu kino kui sellist ja ekraanikultuuri.

Sotsiaalmeedia spetsialistid õpivad samamoodi oma ametit. Miks ma ütlesin konkreetselt „kino” — film on film, üks kaadrik kogu selles kultuuris ja inglise keeles *industry’s*. See hõlmab nii ärilist kui ka loomingulist aspekti, siin on inimesi, suhtekorraldust, logistikat, kõike. Nii lihtsalt see ka ei käi.

Samas ma saan aru **Edithi (Sepa, Eesti Filmi Instituudi juhi, kes pakkus välja, et TikTok on hea võimalus leida uusi talente — P.K.)** mõttest, et kes on meie noo-

red autorid ja mida neil öelda on. Kust me otsime neid, kui neid koolist ei tule? See oli ka põhjus, miks mu vastus oli nii selge ja kohene, et oleme olemas, lihtsalt alles kasvame ja tutvume.

Pärast Nõukogude Liidu lagunemist oli suur auk, enne kui meie struktuurid võimaldasid jõuda kuidagigi taas selleni, et hakkame filme tegema. Järgmine samm olekski, nagu ma enne ütlesin, üldine filmiseadus või ekraanikultuur, mis aitaks tegutseda järjepidevalt ja kindlalt nagu muudes Euroopa riikides, näiteks Taanis. Saksamaa on muidugi suurem riik, aga ka neil on asjad paika pandud, sest nii tulevad noored autorid kindlamalt ja järjepidevalt peale.

Leidsid sealsamas artiklis meie filminduse kohta, et „ainus, mis meil on, on ilus jutt”. Arutlesid ka selle üle, kas „Kupée nr 6”, „Kapten Volkonogovi põgenemine” ja „Kõrb” on eesti filmid või mitte.

See on keeruline küsimus, mille teemal on toimunud mitu valdkonna koosolekut. Kuhu see joon tõmmata? Meil ei ole — mainin seda viimast korda — filmiseadust ega ka kuidagi paberil kaardistatud, mis on üldse film ja mis ei ole.

Kes seda otsustab, kas on või ei ole, ja kas üldse peabki? Võtame Apollo produktsoonid. Miks need ei ole eesti filmid? Need on ju eesti keeles ja klassikalised eesti lood. Mängu tuleb küsimus, kas need on või ei ole väärtfilmid. Mõned nendest võib-olla on, mõned on jällegi kommertslikuma kallakuga ehk komöödiad. Seda, et kommertsfilm ei ole eesti film, ei saa ka öelda.

Selles kontekstis on eesti film toodetud Eestis, selle peaproduktsoon toimub Eesti riigis ja räägitakse lugu, mis on kultuurilises või ajaloolises plaanis tähtis eesti rahvale. Seda mõistavad ka inimesed välismaalt, nad saavad mitte ainult keele, vaid väliste tunnuste ja stiili põhjal aru, et see on heas mõttes eesti film, mis väärib aega, et seda vaadata.

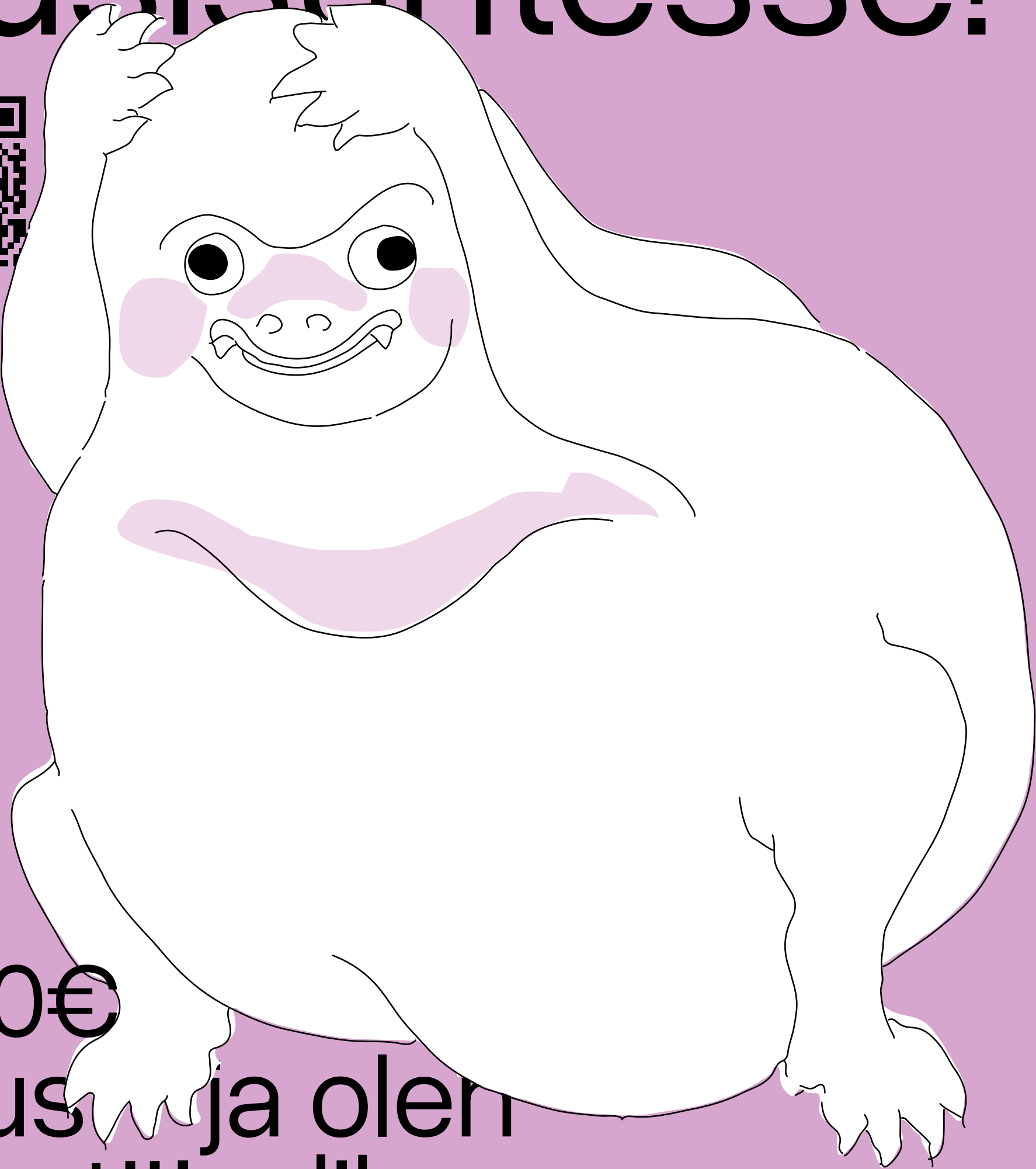
Kuidas täpselt kirja panna, mis see on ja kust läheb selle piir, mis saab toetuse? Näiteks kui film ei ole EFI toetust saanud, aga kõik need punktid on täidetud, siis see on ikkagi eesti film, nii et rahustus nii otseselt ei määra. Näiteks „Kupée nr 6” puhul on tegemist kollektiivse filmi ja mitme riigi koostööga. Ainuke miinus on, et kas see tõesti räägib neid lugusid ja tõstatab probleeme, mis on tähtsad meil siin, või üritatakse seda sobitada viiele-kueele riigile?

Toon näiteks sellesama „Rahamaa”. Kuigi Taani on sellega seotud, on see eesti lugu. Selle taustal on ikkagi inimeste valupunktid, mis on pärit siinsest kontekstist. Kui tuleb suur raha ja aeg ei ole kõige parem, sest raha üldse ei ole, siis tekib soov olla keegi või teenida.

Võiks küll rohkem valdkonnana maha istuda ning arutada koos kultuuriministri ja riigiga, kuidas see kõik kirja panna ja kuidas positsioneerime ennast eesti filmina. Kuidas saame teenindada neid, kes tulevad siia filmima? Arvan, et see on pikk arutelu, aga teiste riikide kogemuse põhjal on see võimalik. See on väga tähtis eriti praeguses riigi rahastuse kontekstis. Need filmid, mida näidatakse siin kinos, elades riigieelarve „seljas” — kas saaksime äkki eesti filmile turult võimsust juurde?

Need asjad on olemas, aga vaja on õiguste ja seaduste poolest õiget „torustikku”, et seda üldse teha. Seda raha, mis aitaks olla nähtavam väärtfilmidega. Arvan, et see tuleb, mida rohkem me — mina nt filmidega „Erika” ja „Teie teenistuses” — panustame sellesse, mis on eesti film, et see oleks äratuntav. See lihtsalt võtab aega.

Astu minuga püsisuhtesse!

2.20€ kuus ja olen sinu täiuslik konnakott.

tellimine.ee/muurileht

TARTMUS
1.11.2025 – 26.04.2026

Düri
Kask

Raekoja plats 18, Tartu
K, R–P 11–18 / N 11–20

Silmapilk
Blink of an Eye
tartmus.ee

Tee uurimistööd,
siis tuleb armastus!

Armastusega leitud allikad.
Tule tasuta konsultatsioonile!

www.rara.ee/tippteadja

RARA EESTI RAHVUS-
RAAMATUKOGU

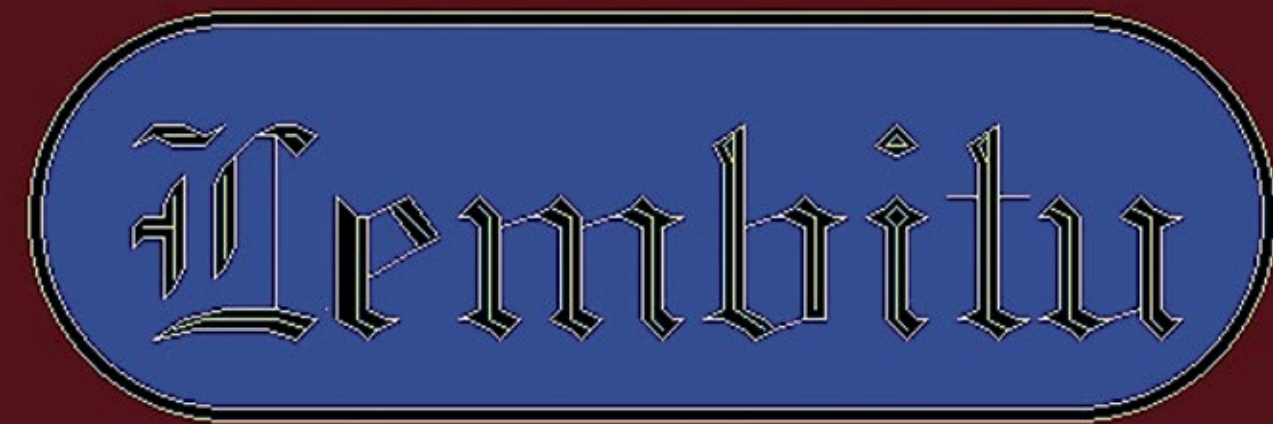
JA ON
KUKUTUD

Margaret Sarv ja trupp

ugala.ee

Pelapäevik:

Eesti muistne vabadusvõitlus

Pilguheit esimestele
Eesti videomängudele

Mihkel Braun

„Pelapäevik“ on artiklite minisari, mis annab võimaluse astuda arvutimänguri kingadesse ning avastada videomängumaailma ja –ruume. Seekord võtame vaatluse alla Eesti esimese strateegiamängu „Lembitu“.

▲ Kuvatõmmis 1992. aasta mängust „Lembitu“

Maailma esimese videomängu tiitlile on palju pretende, neist kõigil omad toetajad. Trooninõudjatest tuntuimaks võib ehk pidada mängu „Tennis for Two“ (1958), ent sellega konkureerivad näiteks ka „OXO“ (1952), „Draughts“ (1952), „Nim“ arvutile Nimrod (1951), „Bertie the Brain“ (1950) ning MITi teadlaste **Charles W. Adamsi** ja **John T. Gilmore** juniiori nn *bouncing ball program* (1949). Neidki edestab tehniliselt **Thomas T. Goldsmith** juniiori ja **Estle Ray Manni** 1948. aastast pärit, ehkki kahjuks realiseerimata jäänud nn kineskoop–meelelahutusseadme (ingl *cathode-ray tube amusement device*) patent.¹

Kodumainegi videomängude ajalugu on pikem ja kirevam, kui võiks esmapilgul arvata. Eestiga seotud mängude säravaimast pärlist, 2019. aastal ilmunud ZA/UMi loodud rollimängust „Disco Elysium“ on praeguseks teadlikud isegi paljud neist, kes muidu mängundusega oma käsi ei „määri“. Yhemehemäng „Buckshot Roulette“ (2023) myys esimese kahe nädalaga miljon eksemplari ning kyllap mäletatakse ka 2000. aastatel levinud tõlkemänge. Veldi väiksem kamp teab nime-tada esimest kommertsmängu „Kosmonaut“ (1990), mille autoriteks olid Skype’iga kuulsaks saanud **Jaan Tallinn**, **Ahti Heinla** ja **Priit Kasesalu**.

Nende tuntud näidete kõrval on terve hulk intrigeerivat, mis väärrib samuti tähelepanu. Yheks selliseks vähetuntud mänguks 1990. aastate algusest on **Aldo Meti** loodud „Lembitu“ (1992), mis käsitleb Liivimaa ristisõda ehk rahvakeeli muistset vabadusvõitlust ning mida võib tõenäoliselt pidada Eesti esimeseks strateegiamänguks. Kaunis poeetiline, kuis Eesti videomängunduse esiajal leidis esimeste teemade hulgas kohe kajastust sinne vanem ajalugu, kas pole?

MÄNGU SAAMISLUGU

Õigupoolest alustas toona Nõo Reaalgymnaasiumi 11. klassis õppinud Mett nii programmeerimise kui ka mängude loomisega juba enne „Lembitut“. 1988. aastal koolis kasutusele võetud personaalarvutitega Juku E5104² kirjutas ta 1990. aastal valmis oma variandi

hittmängust „Tetris“, mille eest ta sai haridusministeeriumi programmeerimiskonkursil peapreemia.³ Mett oli tuttav ka Jukule eelnenu, ent 1984. aastal samalaadisel eesmärgil loodud raaliga Iskra 1080 Tartu (1984).⁴ Meenutuseks: Juku oli ENSVs 1985. aastal disainitud arvuti, mille ENSV võimud nägid ette informaatikaõpetuse juurutamiseks koolides, kokku toodeti neid 2000 (teistel andmetel 2500)⁵ yhikut.⁶ Muide, arvutihariduse andmisega tehti Nõos algust juba 1965. aastal, kui Tartu Ylikoolist toodud elektronarvuti Ural–1 abiga hakati õpetama programmeerimist.⁷ Lehitsedes EKI etymoloogiasõnastikku, saame lisaks teada, et varane omakeelne sõna arvuti kohta – „raal“ – võidi luua just Ural–seeria masinatele mõeldes.

Vahemärkusena: kõige–kõige esimene Eesti videomäng ei ole yheselt teada ning esimeste mängude loomiskonteksti arvestades – tegu oli programmeerijate laialdasemalt avaldamata katsetustega, mida tehti põhitöö kõrvalt – võib n–õ kanoonilise esmasündinu väljaselgitamine olla väga keeruline, kui mitte võimatu. Siiski on teada, et mängu kirjutati Jukude⁸ kõrval nii Tartule kui ka sellele eelnenu 1983. aasta Entelile. Nagu Läänes, eelnesid neile omakorda eksperimendid suurarvutitega – konkreetselt teame praegu vaid Tallinna Tehnika–ylikooli kyberneetika instituudi raalile M–3 kirjutatud „Tikumängust“ (sisuliselt ylalmainitud mängu „Nim“ kodumaine variant), mis valmis millalgi 1960. aastatel.⁹ Neisse mysteeriumitesse ja lugudesse syveneme pikemalt aga mõnel järgmisel korral.

Kitsamalt ajaloo– ja strateegiamängudest rääkides on huvipakkuv, et Juku jaoks on teada mäng „Mõisavalitseja kasutegur“ – kodukootud variant **Mabel Addise** ja **William McKay** tekstipõhisest haldusmängust „The Sumerian Game“ (1964) –, mis on „Lembi–

tust“ tõenäoliselt mõnevõrra vanem. Selle käsitlemine strateegiamänguna tänapäevases tähenduses on siiski kyllaltki vaieldav, pigem võiks kõhelda simulatsiooni– või haldusmängust. Samalaadsetel põhjustel näib vale käsitleda siin esimesena nt Jukule kirjutatud **K. Koppeli** „Merelahingut“ ja **T(armo?) Ainsaare** malesimulaatorit „Mõitlen & käin“.¹⁰

Naaskem aga põhiteema juurde! „Lembitu“ seisukohalt oli määrava tähtsusega daatumiks 1990. aasta lõpp, kui Nõo gymnaasium sai omale uue arvutiklassi, kuhu paigutati Läänest hangitud lauaraalid IBM PS/2 (opsüsteemiga MS/DOS), mis olid kodukootud Jukude ja Iskrate kõrval oma võimekuselt Meti sõnul „ikka täielik kosmos“. Tema gymnaasiumiaja õhtupoolikud mõõduisidki suuresti säälsamas arvutiklassis (mäng valmis tarkvaraarendussüsteemis Turbo Pascal), kui võrd muud arvutikasutusvõimalust Metil polnud. Samas polnud ligipääs arvutile tingimata isegi vajalik – kui parasjagu klaviatuuri tahastakaga tavalisele paberile.

Ligipääs arvutile polnud Aldo Metile tingimata vajalik – kui parasjagu klaviatuuri taha ei pääsenud, kavandas ta programme yhikatoas pliatsipastakaga tavalisele paberile.

Mett ei mäleta, kas „Lembitul“ oli konkreetsemad eeskujusid mingite varasemate mängude seast. Ta toob välja, et teostuslikult kujunes (ilmselt mh väheste eeskujude tõttu) väga keeruliseks just strateegiamängu kui sellise loomine. „Mul polnud aimugi, kuidas seda teha ja kuhu välja jõudma peaks.“ See pole ka ime, sest ehkki mõningaid strateegiamänge oli ilmunud – kõige esimeseks peetakse tihti nt 1982. aasta „Utopiat“, oluline eeskju hilisematele oli ka nt 1990. aasta „Herzog Zwei“ –, sai žanr laialdasemalt menukaks alles 1990. aastate keskpaiku. Seda tänu sellistele teostele nagu „Dune II: The Building of a Dynasty“ (1992), „Warcraft: Orcs & Humans“ (1994) ja „Command & Conquer“ (1995).¹¹

Oluliseks inspiratsiooniteguriks peab Mett eelkõige seda, et erinevalt mustvalget pildisignaali edastanud

Mihkel Braun on hariduselt ajaloomagister ja sydameilt videomängunduse vanemlaborant.

< eelneb

Jukudest andsid IBMi masinad võimaluse luua värvilist graafikat. „Lembitu“ oligi eeskätt viis ja vahend selle vaimustava tehnoloogiaga katsetada. Muide, niisamuti nagu mitmed koodijupid, valmisid ka mängugraafika esimesed mustandid paberkandjal. Teose olustiku valikut seostas Mett samaaegsete ajalootundidega, milles käsitleti just Liivimaa ristsõda. Koolitunnilik võnge peegeldub ka „Lembitu“ käivitamisel kuvatavas viktorinis (nt „Kes oli liivlaste vanem?“), millest läbi kukkudes polegi võimalik mängu alustada.

Ehkki alguses iseloomustas loometööd suur uute võimaluste katsetamise õhin, tydines Mett yhel hetkel „Lembitust“ ära. Tõenäoliselt olekski projekt jäänud poolikuks, kui 1991. aasta suvel poleks teda kutsutud Leedus Druskininkais toimunud noorte programmeerijate suvelaagrisse, kus ette võetud täiendava arendustöö tulemusena valmis korralikum demoversioon, mille eest sai ta korraldajalt ka „mingisuguse auhinna“.

Sellest, kas ta töötas mängu kallal edasi ka pärast laagrist naasmist, ei mäleta Mett suuremat kõnelda, viidates, et gymnaasiumi lõpuklassi jõudmisega kaasnenud kohustused võtsid siis juba valdava osa ajast enda peale. Kuna aga nyydisajal internetis ringleva „Lembitu“ versiooni *metadata*’st leiab kuupäeva 13. märts 1992, tuleb oletada, et vähemalt mõningast kõpitsemist võttis ta ette ka järgnenud aastal. Lõpliku punkti pani arendusele 1992. aasta juulis Bonnis toimunud rahvusvaheline informaatikaolympiaad, sest tagasiteel varastati Meti pagas koos mängu lähtekoodi sisaldanud diskettidega rongis lihtsalt ära. Paistab niisiis, et Lembitu pealuu pole ainus salapäraselt hailtnud Eesti vana ajalugu puudutav artefakt!

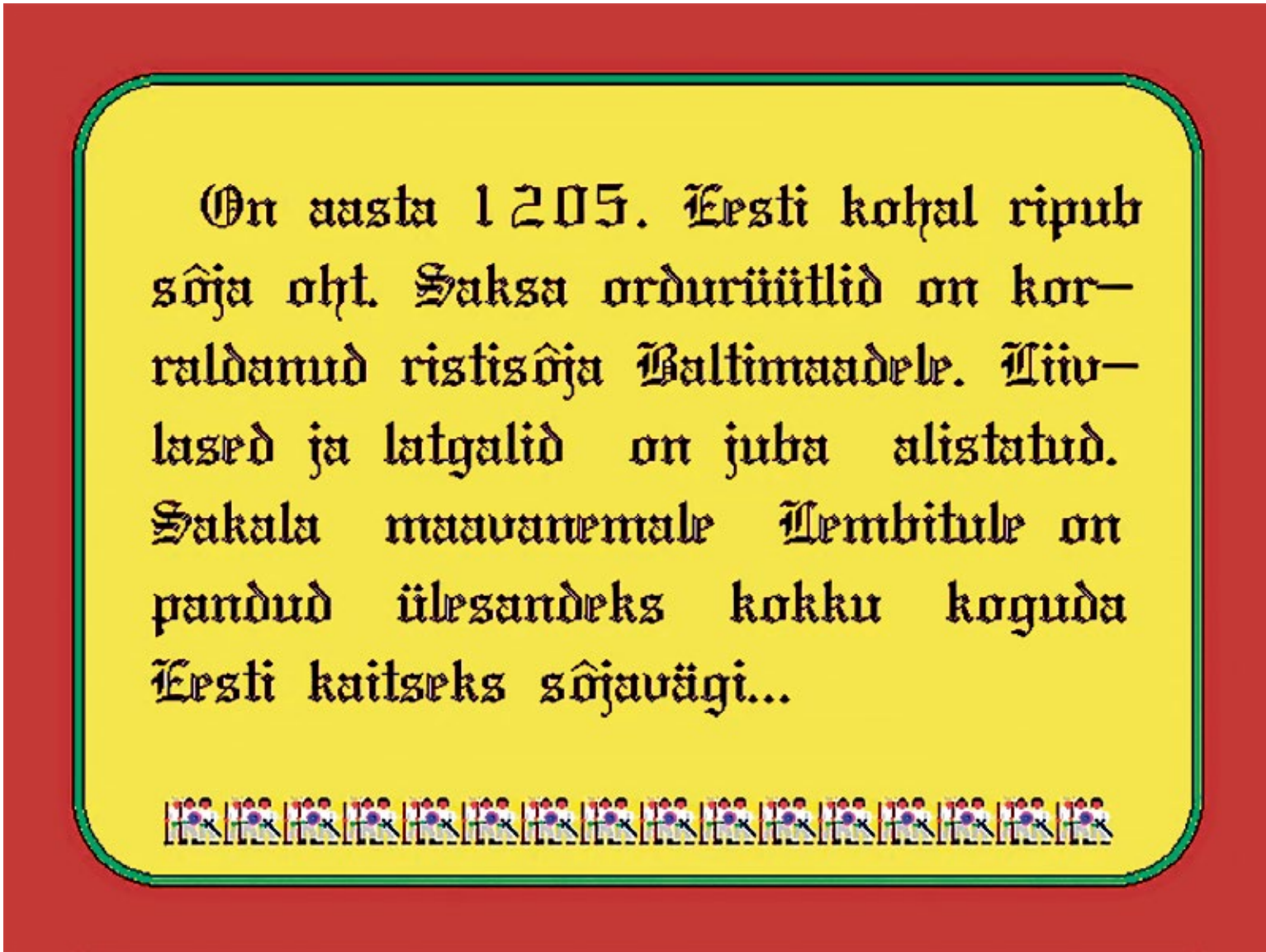
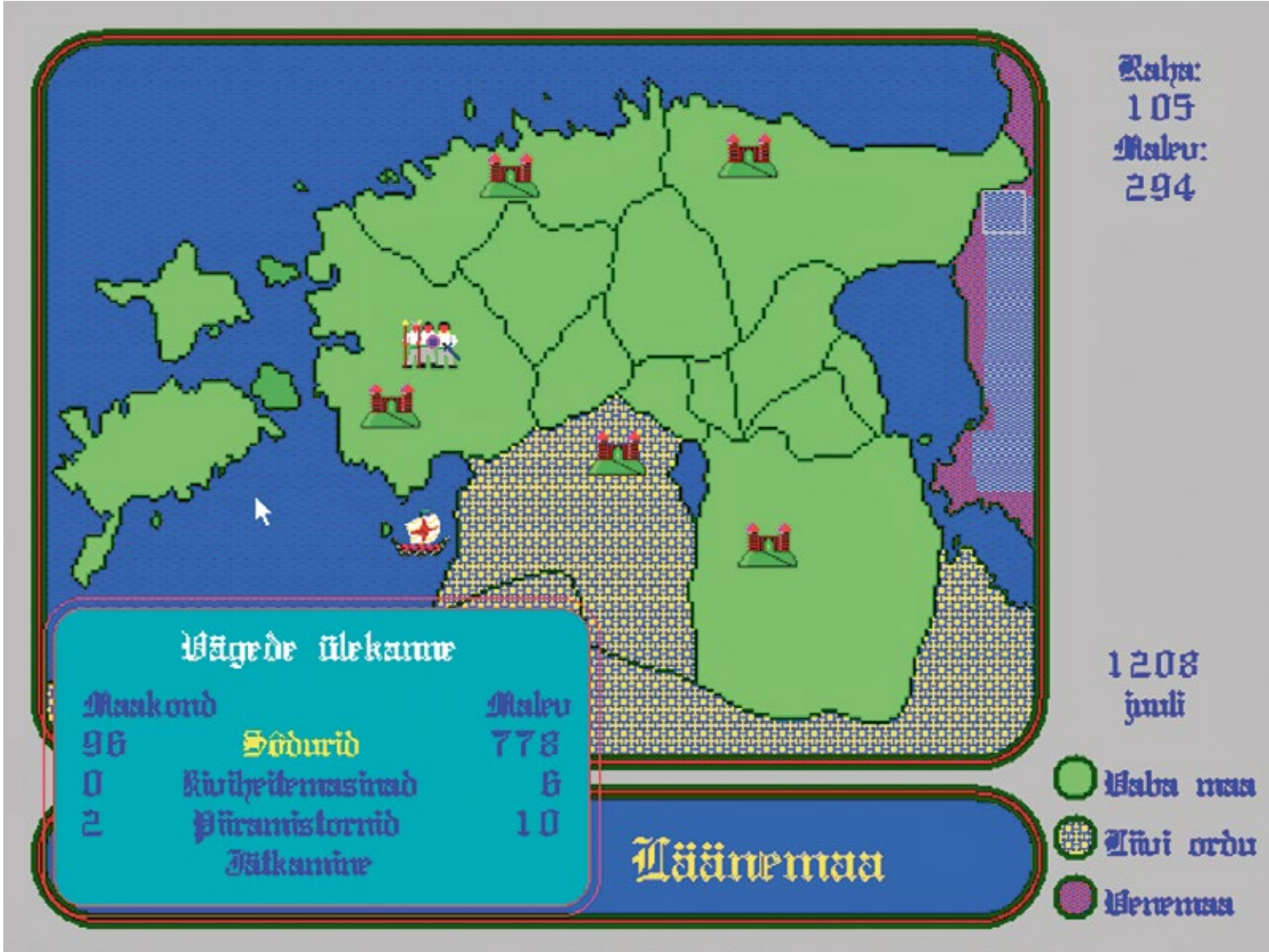
Kokkuvõtvalt võiks öelda, et „Lembitu“ on oma loomisloolt Eesti videomängunduse kontekstis kyllalt tüypiline näide. Suurte kommertsproduktisioonide asemel domineerisid kuni viimase ajani üksikisikute või väikeste meeskondade loodud hobiprojektid, mis avaldati eeskätt vabavarana väikestes veebifoorumites (nt *dmgamez.pri.ee*). Oma mängude turustamine myygiks on hakanud tegelikult laiemalt ja tulemuslikumalt levima alles viimastel aastatel, kui jätta arvestamata 2000ndate tõlkemängud ning mõned varasemad erandlikud näited (*à la* 2012. aasta „Teleglitch“ ning Bluemoon Software’i ja CM Gamesi tegevus). Halvemal juhul jäid mängud yldse avaldamata, leides oma otsa sealsamas loojate kõvaketastel, kus nad syndsid.

Päris kindlat selgitust, kuidas mängu demovariant yldse levima läks ja endiselt alles on, meil pole. Mett täpseld üksikasju enam ei mäleta, kuid arvas, et võib-olla avaldas ta mängufailid vahemikus 1994–1996 oma kodulehel, mis paiknes eri ajahetkedel mh Tartu Ylikooli Tiigi 14 yhiselamu veebiserveris, kus Mett ylikoolipäevil elas. Veelgi enam, mitte üksnes ei elanud, vaid juhtis sealse netivõrgu ylessäädmist, mistap sai Tiigist 6. novembril 1996 esimene internetiga yhendet Eesti yhiselamu.¹² Paraku on varaseim jäädvustus yhika kodulehest Internet Archive’is alles 1997. aasta detsembrist, mil Mett seal enam ei tegutsenud. Samas pole tema hinnangul võimatu, et keegi avastas ja kopeeris mängufailid arvutiklassi kõvaketalt, kus ta nendega töötas.

„ÄRME LASE EESTI KULTUURIPÄRANDIL HÄÄBUDA“

Igal juhul jõudis mäng uuesti ringlusesse 2011. aastal ning seda tänu Maarjamaa rollimängureid, D&D-huvilisi („*Dungeons & Dragons*” – toim.) ja muid armsaid nohikuid koondavale *dragon.ee* foorumile. Õieti juba kaheksa aastat varem (!) oli yks nostalglast haaratud kasutaja pyydnud drägonlaste seast leida kedagi, kel oleks teavet nooruspõlves proovitud mängu kohta või kes lausa omaks endiselt selle koopial. „Ärme lase eesti kultuuripärandil hääbuda,” õhutas ta.

Ehkki mõned kasutajad olid mängust kuulnud, leidis mitmeid, kes ei teadnud sellest midagi, ning ka teema ise ei kogunud erilist hoogu, mistap võime oletada, et mängu omaaegne levik oli siiski yksjagu piiratud. (Tõsi kyll, tuleb lisada, et ka paljud toona mängudest huvitatud inimesed, kes võisid olla „Lembitu“ mänginud või sellest kuulnud, ei pruukinud ligi kymmekond aastat hiljem lihtsalt enam sarnastes kogukondades aktiivselt osaleda.) Samalaadne yleskutse failide leidmiseks postitati 2008. aastal *fitness.ee* foorumisse, kuid tulutult.

Suur läbimurre tuligi aga 2011. aasta septembris, mil tolleks ajaks sumbuunud arutelu avastas **Timmo Liiva**,

kes arendas parasjagu omaenda samalaadset (ja samanimelist) mängukest. Tal õnnestus leida oma tutvusringkonnast keegi õilis hing, kel olid Meti mängu failid alles ning kes soostus need internetti laadima. Ehkki *dragon.ee* foorumis see hilgav avastus suuremat tähelepanu ei pälvinud, leidis „Lembitu“ aastaid hiljem mitmel korral äramainimist kodumaiseid videomänge puudutavates aruteludes Redditi r/Eesti kogukonnas,

▲ „Lembitu“ põhiline mänguaken. Ristsõdijad on hõivanud Sakala maakonna

▲ Kuvatõmmis 1992. aasta mängust „Lembitu“

Paistab niisiis, et Lembitu pealuu pole ainus salapäraselt haitunud Eesti vana ajalugu puudutav artefakt!

▲ ENSVs loodud personaalarvuti Juku, 1989. Foto: J. Kapov / Rahvusarhiiv

▲ Jukule kirjutatud simulatsiooni- ja haldusmäng „Mõisavallitseja kasutegur“ säadis mängija pärisoriseid talupoegi valitsenud mõisniku kingadesse

▲ Kuvatõmmis Erich Löwi 2008. aasta vabadussõja strateegiamängust „Wabatahtlised“

kust see levis ilmselt My Abandonware’i andmebaasi, kust saadud failidega **Martin Eesmaa** selle viimaks alaliselt ka *archive.org*-i arhiveeris. Teisisõnu, see, et me „Lembitust“ yldse midagi teame ja seda ka praegu mängida saame, on võimalik ainult tänu õnnelikule juhusele.

MÄNGITAVUSEST JA SISUST

Aga hyva, võtame nyud ajaloo avastamise asemel kõnelda mängust endast! Mängitavusest lähtuvalt on „Lembitu“ täpne liigitamine keerukas, sest ta on yhekorraga segu nii käigupõhistest (ingl *turn-based strategy*) kui ka reaalaaja (ingl *real-time strategy*) strateegiamängudest. Nagu nimi viitab ja eespool vilksamisi mainitud sai, toimub mängu tegevus 13. sajandi alguses, täpsemalt aastal 1205 Muinas–Eestis, Läänerel ning praeguse Läti ja Venemaa aladel. Mängija, kes kehastub Sakala maavanemaks **Lembituks**, eesmärk on kaitsta Eestit sissetungivate orduryütlite eest. Selleks tuleb tal värvata oma malevasse sõjamehi (valida on ka mitmesuguste sõjamasinate ja laevade seast), sooritada väemanöövreid ja rajada linnuseid. Vägede kogumine nõuab aga raha.

Tuntud kõnekäänd ytleb, et parim kaitse on rynnak, ning see peab kyllalt hästi paika ka „Lembitus“. Toetudes üksnes provintside põllumajanduselt käiku- de vahetamisel teenitava tulule, mis võib ajuti erakordse saagikuse tõttu märkimisväärselt tõusta või ikalduse pärast katastroofiliselt väheneda, pole õieti võimalik korralikku sõjaväge koku-

ku koguda. Sestap tuleb võitmishimulisel mängijal võt- varem või hiljem ette rõõvretki lõuna- ja idapiiri taha. „Lembitus“ kujutet virtuaalsed muinaseestlased sarnanevad yllataval kombel suuresti vabadussõja- aegsete Eesti sõjameestega, kes võitlesid vahvas- ti kodumaa pinnal, kuid tõrkusid tihti madistamast Pihkva kandis ja mujal Venemaal.¹³ Seda sellepärast, et ehkki tegevuskäskude all on ka valik vallutamiseks (õieti „vabasta“), saab seda kasutada vaid vaenlase hõivatud muinasmaakondade pääl. Vastastega saab lahingut lyua nii avaväljal kui ka piiramistes, mis toimu- vud vastavalt reaalaajas ja käikude kaupa.

Kui esimesel puhul on mängijal vaid kolm valikut (taganemine, rynnak, alistumine), millest johtuvalt mäng pidevalt lahingu kulgu arvutab, siis piiramiste puhul on arsenal kõvasti laiem: lihtlase tormijooksu kõrval on mängijale pruukimiseks kiviheitemasinad, piiramistornid, myyridelt valatav tõrv, allalootitavad kivid jms. Ehkki lahingumehaanika on praktikas kyll ysna toores, on eriti välilahingud sellegipoolest tihti hämmastavalt köitvad ja pingelised. Kyllap mängib siin rolli animeeritud stiilipuhas retrograafika ning teisalt ka mängijapoolne vähenene otsene kontroll, mistap tuleb paljuski lootma jääda jumalikele „täringuveere- tustele“. Taara avita!

Mängu lõpetamata seisund annab aga endast siiski märku. Ajuti esines mängides tontlikke episoode, kus vaprad orduvennad tungisid päale täpselt nullist sõ- durist koosnevate kummitusarmeedega. Samuti sat- sus mäng pidurdamatusse veateadete tsyklisse, kui ordul õnnestus vallutada maakond, milles mu malev parasjagu seisis. Võimalik, et vigu syvendab ja/või põhjustab ka DOSBoxi veebiversioon *archive.org*-is (nt lahingud näikse seal tävveste katski olevat!), mistap soovitan huvilistel mäng siiski igaks juhuks päriselt oma arvutisse paigaldada.

Bug’ide kõrvalt on kättegaistev, et ka mõnede funktsioonide sisseviimine on pooleli jäänud. Ehkki maismaavägede kamandamise kõrvalt on võimalus suurendada oma laevastikku, sellega mööda merd ringi seilata ja laevadele sõdureid laadida, ei näi sel suuremat praktilist mõtet olevat, sest kuival maal reisimine sujub pare võrdväärse kiirusega ning ta- kistusteta, orduryütlid seejuures ei paista meresõit- miskunsti valdavat.

Ka muinasvenelastest idanaabrid on mängus pas- siivsed, figureerides vaid ryysteretke ohvrite rollis, ning ise mingisugust aktiivset tegevust Eesti suunal ette ei võta (VF-i välisministeerium kiidab heaks!). Veel- gi enam, mängul paistab puuduvat võiduvõimalus – olenemata mängija maleva suurusest, linnuste ja

tema käes olevate maakondade arvust jääb ordu teda lõputult kimbutama (nende lähtealasid ära võtta pole ju võimalik!). Symbolisilembeline tõlgendaja võiks siin näha poeetilist osutust, kuidas konflikti tegelikk- u ajaloolist lõpplahendust, s.o ristsõdijate võitu, pole võimalik vältida ka virtuaalses sfääris!

PÄRAND

Olenemata neist konarustest võib aga tõdeda, et tegu on intrigeeriva teosega, mis teatavate veaparanduste ja mõningate lisafunktsioonidega oleks kyllalt nauditav praegugi. Ses osas võib rõõmuga lisada, et pea kaks aastakymmet hiljem saigi „Lembitu“ samanimelise „vaimse järje“ tänu juba mainitud Timmo Liivale ja Bal- bus Gamesile. See on juba yksjagu modernsem ja sisutihedam ning ka praegu aktivistide hallatavast eestikeelsete mängude veebiarhiivist leitav.¹⁴ Samuti on huvitav, et Meti mänguga sarnaneb päris mitmeti 2008. aastal **Erich Löwi** loodud võrattu vabadussõda käsitlev käigupõhine strateegiamäng „Wabatahtlised“, mida soovitsaksin raudselt proovida igal ajaloo- ja mänguhuvilisel.

Ehkki osutus, et videomängudel võiks olla ka muu väärtus peale nn madala meelelahutuse, kipub siiani põhjustama yhiskonnas valulisi reaktsioone („Disco-

Elysiumi“ edu sundis tagurlaskyll mõningasele vastutulelikkusele), siis võime valehäbita öelda, et „Lembitu“ on omanäoline uus Eesti 1990. aastate ainelisest kultuuripärandist. Yhest kyljest oli see näide maailmas yha me- nukamaks muutuva loomevormi avalumisest Eestis ning yheks eeskujuks, et mängundust võib

ja saab viljeleda ka emakeeles (märkimisväärne hulk varaseid kodumaiseid videomänge olid ingliskeelsed).

Teisalt rõhutagem tõika, et videomängudega oli seo- tud palju hilisemaid tähelepanuväärseid IT-inimesi (vt kasvõi Skype’i loojad Tallinn, Heiula, Kasesalu). Lisaks sellele, et uus tehnoloogia pakkus yha rohkematele noortele uut laadi ajavilidit (see pole olemajaloo võt- mes sugugi väheoluline!), tõmbas see uusi inimesi huvituma arvutitest ja programmeerimisest terviku- na, aidates seeläbi veelgi paremini vastvabanenud yhiskonnas uut tehnoloogiat juurutada.

Ylalkirjutatu tutvustab seejuures vaid yht tahukest hulga laiemast valdkonnast, mis ulatub ajaliselt pea läbi kuue aastakymne. Ehkki mõningaid ettevaatlikke katseid selle võrgustiku lahtiharutamiseks ja mõtes- tamiseks on entusiastid juba teinud, seisab hulk tööd ja avastusi ikka veel ees.

¹ Ivory, J. D. 2015. A Brief History of Video Games. – The Video Game Debate: Unravelling the Physical, Social and Psycho- logical Effects of Video Games (toim. Kowert, R.; Quandt, T.), lk 2–4. Routledge.

Champion, E. M. 2021. Rethinking Virtual Places, lk 17. Indiana University Press.

Peddie, J. 2026. The History of Visual Magic in Computers. How it Led to AI, lk 105–109. Springer.

Pendergrass, J. 2015. The Rise of Reactive and Interactive Video Game Audio, lk 6–11. California State University.

² Vt Kanger, L. 2013. Domestic PC Production in the Soviet Baltic States 1977–1992. Doktoritöö, The University of Edinburgh.

³ Pärismaa, S. 2014. Nõo reaalariduse esimene poolsajand. – Õpetajate Leht, nr 12, lk 13.

Salu, M. 2009. Pool sajandit kohaliku IT arengu juures. – Arvutimaailm, nr 1–2, lk 64.

⁴ Vt täpsemalt Kanger 2013, lk 112–121.

⁵ Samas, lk 77.

⁶ Talts, V. 2018. Arvutitehnika arengust Eestis ja Tiigirühpeest. – Verbis Aut Re, lk 3.

⁷ Pärismaa 2014, lk 13.

⁸ Jukudele loodud mängu on arhiveerinud Märt Põdra jt tänuväärne projekt *j3k.infoaed.ee*; Tartule loodud pelade kohta leiab teavet Elektroonikamuuseumi veebikanalist.

⁹ Siin tänaks retromänguhuvilist Paat Gaming, kes mind lahkesti järgmise kirjutise juurde juhatas: Lepik, T. 2004. END IF ehk varane arvutikunst ja uute meediate algus Eestis 1960.–1995. a. Näiteid Eesti varasest arvutikunstist. Magistritöö, Eesti Kunstiakadeemia, lk 73–74.

¹⁰ Mängude ketas 2024.

¹¹ Lendino, J. 2022. Starflight. How the PC and DOS Exploded Computer Gaming 1987–1994, lk 256–257. Steel Gear Press.

Qin, Z. jt 2018. Fundamentals of Software Culture, lk 157. Springer Nature Singapore.

¹² Sõbramaja Arvutiklubi uudised. Internet Archive.

¹³ Selle kohta vt nt: III Rinne ja tagala 1919. aasta suvel ja sügisel. – Eesti Vabadussõja ajalugu II: Kaitsesõda piiride taga ja lõpuvõitlus (toim. Vahtre, L.), 2020. Varrak.

¹⁴ https://discord.gg/qdXW9f9Nz

Arenev tehnoloogia võimaldab mõõta koduste vahenditega üha rohkem kehas toimuvaid protsesse, millest oli varem võimalik saada ülevaadet ainult arstikabinetis. Kas rohkem andmeid toob tervise või hoopis viib mõistuse?

Kaisa Kopliste

Purjakil härrasmees otsib midagi tänavavalgusti all. Politseinik astub ligi ja küsib mehelt, mida ta otsib. „Oma võtmeid,” vastab mees. Nüüd otsivad mõlemad valgusvihus mehe võtmeid. Mõne minuti pärast küsib politseinik: „Oled sa kindel, et sa need siin kaotasid?” „Ei,” vastab mees, „pargis kaotasin.” „Aga miks sa siis siit otsid?” „Pargis on pime, siin on rohkem valgust.”

Noam Chomsky on märkinud, et teadus tervikuna toimib umbes samamoodi nagu see tipsutanud härra: otsitakse sealt, kus on piisavalt andmeid ja lihtne otsida. Pimeduses kobamine ei oleks kaugeltki nii tulemuslik. Tegemist on tänavavalgusti efektiga (ingl *streetlight effect*).¹ Igapäevaselt nutikella ja –sõrmust kandval inimesel on tehniliselt ligipääs enam kui 70 tervisemõdikule ja nende põhjal tuletatud skoorile. Andmed, mida seadmed oskavad mõõta, tõlgendatakse üsna julgeteks üldistusteks. Näiteks annab Oura sõrmus hindeid kandja unele ja aktiivsusele ning ütleb, kas „valmisolek” on parajasti hea või kehv, kas tasub trennis täiega panna või peaks rahulikult võtma. Soovitused tuginevad andmetele, millele sõrmusel on ligipääs. Ja ehkki neid on terve hulk, mõõdavad ja kaardistavad need vaid murdosa protsessidest, mis meie kehas toimuvad. Kuna aga palju rohkem toimub sõrmuse jaoks plitlikult öeldes „pimedas pargis”, tehakse üldistusi olemasolevate andmete alusel.

Ega sellest polekski tegelikult midagi, et algoritmilised numbrid ja graafikud kuskil taustal jooksevad, kui mängu ei sekkuks notseeboefekt. Ühe uuringu² käigus luisati inimestele natuke nende uneskoori kohta ja seejärel pandi nad kognitiivse võimekuse teste tegema. Selgus, et kui inimene arvas, et ta on

Foto: Jaas Seilamaa

Kaisa Kopliste huvitub kehade, tootumiskäitumise ja enesepildi seostest sotsiokultuurilises kontekstis ning tegeleb aktiivselt söömist ja kehasid puudutavate arusaamade kõigutamise ja käibemüütide kummutamisega.

kehvasti maganud ja sellest tulenevalt natuke aeglasema mõtlemisega, oli tema tulemus kehvem, ning, vastupidi, kui inimesele kinnitati, et ta magas hästi, oli tema sooritus parem. Unemõõtjate laiatarbekasutusse tulek on tekitanud ka tendentsi, et kui tahetakse tubli koolilapsena magamise eest paremat hinnet saada, siis minnakse varem voodisse ja hakatakse elevusega ootama, et uni juba tuleks. Mõne aja möödudes saab elevusest ärevus, et uni ei tulegi, silme ees tiksub üha kahanev uneskoor ning unest saab saavutamatu unelm. Tehnoloogiavidinate abiga une jälgimine võib seega paradoksaalselt unekvaliteeti

Tehnoloogiavidinate abiga une jälgimine võib paradoksaalselt unekvaliteeti hoopis halvendada.

hoopis halvendada. Unest, nagu ka kõigest muust mõõdetavast, on saanud sooritus. Hea une hullusel on isegi nimi: ortosomnia.³

Ka teisi tehnoloogia antavaid hinnanguid kiputakse uskuma rohkem kui iseenest. Sest tehnoloogia, see on ju algoritmid, arvutused, matemaatika, samas inimkeha ja selle tunded on ülimalt subjektiivsed. Seega saab neist hinnangutest isetäituv enustus – häälestume nii, nagu numbrid ütlevad. Või siis hõõrutakse soola haavale, teatades, et „sa ei liikuund täna piisavalt” või „pinguta natuke veel, et liikumiseesmärk täita”, mis võib viia veel hillsõhtul rampväsinuna maja ümber ringeljalutama. Kainelt järele mõeldes oleks sel hetkel puhkusest ehk rohkem kasu kui sammustressist.

Viimase aja tervise–*fad* on glükoosisensorite kasutamine ilma näidustuse ja sellega seoses on areenil tagasi ka süsivesikuhirm. Teadlikkus veresuhkrust

on toonud kaasa selle, et loobutakse entusiastlikult puuviljade, leiva või jäätise söömisest eraldi söögi–korrana, sest kuuldavasti põhjustavad sagedased veresuhkru tõusud diabeeti ja kiiremat vananemist.

Tegelikult puuduvad suured populatsiooniuringud selle kohta, mis piirides võiks terve inimese veresuhkur kõikuda, ning praeguste teadmiste kohaselt ei ole tõusud kuidagi alarmeerivad, vaid lihtsalt keha normaalne reaktsioon söömisele. Aga kandjale antakse hoiatus, nagu šokolaad või banaan viiks ta kohe mitu sammu diabeedile lähemale. Tuleb ka ette, et sensor ajab kandja öösel alarmiga üles, kuna registreerib madala veresuhkru näidu. Diabeedi põdeja jaoks võib see olla elupäästev, kuid tervel inimesel on öine veresuhkru langus enamasti füsioloogiline ja ohutu. Aga uni on rikutud.

KUI TÄPNE ON PIISAVALT TÄPNE?

Meile meeldivad numbrid. Õigemini, meile meeldivad täpsed numbrid. Näiteks 367 kilokalorit tundub korrektne, kontrollitav ja teaduslik, aga umbes 400 kilokalorit tõlgendub ajus lohakaks ja ebausaldusväärseks – see on lihtsalt hinnang, mitte kontrollitud väärtus. Täpsuskallutus (ingl *precision bias*) on kognitiivne kalduvus pidada infot seda tõepärasemaks, mida detailsemalt see on esitatud. Seda kasutavad näi nii turundajad kui ka *wellness*–vidinate loojad. Mida rohkem ja täpsemaid andmeid meil tundub olevat, seda suurem on illusoorne kontroll ja seda usaldusväärsemad näivad nende numbrite allikad. Iroonilisel kombel on kogu kaloriarvutuse keerukas süsteem rajatud kanaljalgadele ning ebatäpsusi, mis lõpptulemuse viga eksponentsiaalselt muudkui

kasvatavad, lisandub arvutuse igas etapis. **Wilbur Atwater** mõõtis toitude kalorisisaldust 19. sajandi lõpus ja toona rajatud süsteem püsib siiani. Kõik kaloriarvutusprogrammid „teavad”, et süsivesikud ja valgud sisaldavad 4 kcal grammi kohta, rasvad 9. Tegelikult on tegemist keskmistatud väärtustega, süsivesikute ja valkude energiasisaldus kõigub kuskil 3,4 ja 4,4 vahel, rasvadel 8,3 ja 9,5 vahel. Kalorisisaldust hindas Atwater toiduaineid põletades ning eralduvat soojust–energiat mõõtes. Ja ehkki me räägime ka energia kasutamise kontekstis kalorite põletamisest, ei ole inimkeha puhul tegemist ahjuga. Kui palju energiat me mingist toidust välja pigistame, sõltub mitmetest faktoritest, identse toiduportsjoni kalorihulk ei ole kahe inimese jaoks sama. Andmebaasides olev info on keskmistatud – 100 grammi avokaado toitainete vahekord ja energiasisaldus ei ole tegelikult konstant. Toidutootjad tuginevad tootimissalase info arvutamisel omakorda nendele andmebaasidele ning mõnel puhul, näiteks kellegi teise toodetud koostisosi kasutades, ka eelmise arvutaja arvutustele. Kalorilugeja saab vaid loota, et arvutajad matemaatikatunnis õpetajat kuulasid. Muidugi on tootimissalase info esitamine Euroopa Liidu määrusega reguleeritud. Tootjal on eksimisruumi 20 protsenti, seega kui pakendile on märgitud 200 kcal, tähendab see tegelikult vahemikku 160–240 kcal. Pistelisi kontrole tehes tuvastatakse ka suuremaid hälbeid.

Kui varem pidi tootimist jälgides toidu üle kaaluma ja manuaalselt äppi sisestama, saamaks teada, et taldrikutäis sisaldab *täpselt 684 kcal*, siis nüüd teeb selle tüütu töö ära tehisisintellekt. Klõpsad ühe pildi, TI analüüsib seda ja *voilà* – teatabki sulle (mõistagi jälle täpselt!) toidu energiahulga. Edasiminek missugune! Või kas ikka on? Ei pea olema ekspert, et mõista, kui palju asju saab selles analüüsis valesti minna. Ning ehkki rakenduste loojad teavad väga hästi, et programm suudab heal juhul arvutada vahemiku, on nad kursis ka täpsuskallutatuse kontseptsiooni ja selle mõjuga tarbijale. Seega kuvatakse võltstäpne number. Need numbrid omakorda liidetakse kokku päevaseks kogutarbimiseks, mis hakkab siis kasutaja käitumist ja enesehinnangut mõjutama. Kõn on kasutanud My–FitnessPali või mõnd sarnast rakendust kehakaalu kontrollimise eesmärgil, teab hästi, kuidas roheline number, mis indikeerib, et ollakse tarbinud päevasest eesmärgist vähem, teeb tuju heaks ja punane, mis näitab ületarbimist, tundub läbikukkumisenä. Selline täpsuse tagaajamine on umbes sama, kui üritaks mõõta teed Tartust Elvasse millimeetrise täpsusega, kasutades kummiist mõõdulinti – see on pseudokontroll.

MIDA VEEL MÕÕTA SAAKS?

Mida aeg edasi, seda rohkem valgusteid parki tekib. Teisisõnu osatakse mõõta üha enam parameetreid. Info, mis oli varem kättesaadav vaid arstikabinetis, on nüüd leidnud endale koha randmel, sõrmes, telefonis. Andmed ei ole küll enamasti nii täpsed kui meditsiiniliste seadmetega mõõtes, aga kasutajale piisab ka illusioonist, et ta teab kindlalt, kuidas ta magas, liikus, sõi ning mis seisus on tema süda ja hapnikutarbimine. Terviseiseisundi pidev monitoorimine võib mõnele inimesele tõesti ka kasuks tulla, tõsta motivatsiooni, anda märku üldistest tendentsidest. Tehnoloogiahuvilistele võivad need olla lihtsalt huvitavad mänguasjad, seda ei saa ka kellelegi pahaks panna.⁴ Kui aga tervisemõõdikud jooksevad pidevalt silme ette keskmisest suurema kontrollivajadusega inimesele, võib see viia tõsiste probleemideni. Ühelt poolt mõõtmisvea pärast, teisalt seetõttu, et tavainimene ei oska tõlgendada neid andmeid viisil, mis võimaldaks piisavalt seoseid luua ja mõista, et iga seadme väljastatud alarm ei tähenda tegelikult, et midagi on korrast ära. Seega, terviseärevike jaoks võib see olla tulega mängimine.

See, et oskame nii paljusid asju mõõta, ei tähenda, et seda tingimata peaks tegema. Haiglates on olemas tiptasemel tehnoloogia ja oskused, et mõõta, testida, monitoorida ja interpreteerida lugematul hulgal parameetreid. Ometi ei panda taastusravi statsionaaris inimesele kõige sama palju juhteid, voolikuid ja andureid kui intensiivravi osakonnas. Kulufektiivsusest rääkimata ei ole selle andmehulgaga lihtsalt midagi peale hakata, see on müra, mis võib halvemal juhul lausa takistada adekvaatsete raviotsuste tegemist. Pidevalt oma terviseandmeid jälgides ja nende põhjal

ka käitumist kohandades palgutame end sisuliselt ise intensiivi. Ja see on närvisüsteemile päris hull koormus.

KEELEMUDEL ON YES–MAN

Kui tavainimene ei suuda kogu kättesaadavat tervise–infot interpreteerida, siis tehisaru jaoks pole see mingi probleem. Täpsemini ongi suurtest andmemassiividest mustrite ja seoste leidmine keelemudelitel kõige suurem võlu. Aasta alguses teatasid nii OpenAI kui ka Anthropic, et peagi jõuab nende kasutajate käsutusse tervisemoodul.⁵ OpenAI kohaselt on terviseküsimumused juba praegu enim küsitute seas, iga nädal pöörduv doktor GPT poole sadu miljonid inimesi. Uue mooduli eripäraks on tugevamad privaatsusseaded, seega võib arendaja sõnul sinna julgelt kasvõi terve oma terviseandmestiku üles laadida. See krüpteeritakse ning ChatGPT Healthis peetud vestlusi ei kasutata keelemudeli treenimiseks, samuti ei tule see info üles teistes vestlustes. Karmimate andmekaitseregulatsioonide tõttu Euroopa kasutajad esialgu tervisemoodulitele siiski ligi ei pääse.

Kui keelemudeleid suudetakse treenida sellisel, et need võtavad arvesse ka inimese individuaalset riski hüpoondriasse laskuda ja maandavad selle, ei ole kahtlustki, et see viib ennetava tervishoiu sammhaaval uuele tasemele. Ükski inimene ei suuda sellist andmehulka läbi töötada, meele pidada, arvesse võtta ja seoseid luua. Praeguseks on juba mitmete katsetega tõestatud, et keelemudelitel diagnostiline täpsus ja soovitude asjakohasus on mingites olukordades ka võimekaimate arstide omast peajagu üle.⁶ See ei tähenda, et tehisaru arstide töö üle võtaks, sest konteksti tajumises ja paljudes praegu veel puhtinimlikes kompetentsides on see jätkuvalt saamatu.

Küll aga tuleks tajuda kriitiliselt tehnoloogia kitsaskohti. Ehkki kiusatus tehisaru *life coach*’ina kasutada võib olla suur, on sel nõustamissalaselt siiski piiranguid, mida tavakasutaja ei pruugi aduda. Nõustamiseks on vaja emotsionaalset intelligentsust ja oskust piiri tõmmata. Näiteks inimeste jaoks, kes on loomult perfektsionistlikud, ärevamad või obsessiiv–kompulsiivsed, võivad need vestlused osutada sügavaks jänese–uuruks.⁷ Tegelikult võib see juhtuda pea igaühega meist, kui meid tabab mingi suuremat sorti mure, millega me kohe kuskilt mujalt abi ei saa või ärakuulamist ei leia. Teatavasti on arstil iga patsiendi jaoks aega loetud minutid. Selge see, et värske diagnoosi korral soovime rohkem teada, tekib igasugu hirme ning see võib teinekord via tundidepikkuse virtuaalse rumineerimiseni. Inimene, kas siis spetsialist või sõber, näeks sellises kompulsiivsuses ohumärke. Aga keelemudel enamasti ei ütle, et aitab nüüd küll,

see vestlus ei tee sulle head, õpime parem tehnikaid, kuidas mõtteid mujale viia. Selle asemel pakutakse vastuse lõpus: „Kas soovid, et joonistan sulle riski realseerumise tõenäosusest nüüd graafiku? Anna teada ja kohe teeme ära!” Vestlused lähevad detailseks ja kuna vestluskaaslane tahab meeldida, siis piisava pinnimise ja küsimuste õigesti sõnastamise peale võibki lõpuks oma suurimatele hirmudele kinnituse välja pigistada või näiteks häirunud söömiskäitumisele õigustuse välja lugeda.

Ehkki kiusatus tehisaru *life coach*’ina kasutada võib olla suur, on sel nõustamissalaselt siiski piiranguid, mida tavakasutaja ei pruugi aduda.

KAS TEHISARU ÕPIB INIMESALT VÕI INIMENE TEHISARULT?

Toitumissõnauandeid võib tehisarult muidugi küsida, näiteks kui uurida, et kui kolesterool on kõrge, siis mida sööma peaks, saab täiesti adekvaatse vastuse. Kui aga asi muutub komplitseeritumaks, näiteks taustal on meditsiinilised, vaimsed või sotsiaalsed faktorid, mis seal tavaliselt ka on, tasub olla ettevaatlik. Kallutatud küsimused ajavad tehisaru pahathti ka hallutsineerima, sest tema arvates võib olla hetkel kõige kasulikum see, et kasutaja saab oma arvamuse kinnituse.

Tehisaru ei mõtle ega hinda olukorda tervikuna – tal ei ole ei häid ega ka halbu kavatsusi. Keelemudel teeb üht: ennustab, milline vastus tundub vastavas kontekstis kasutajale kasulik. Kui inimene küsib, kas õhtune söömine takistab kaalulangust, ei uuri tehisaru, miks see küsimus üldse oluline on, kas kaalulanguse soov on põhjendatud või kas küsijal võib olla kalduvus piiravale söömiskäitumisele. Küsimust

Kantavate vidinate mõõtmistäpsus⁸

🧡 Energiakulu: eksimus ~20–40%.
💚 VO₂ max: eksimus ~10–20%.
👤 Sammud: eksimus ~5–10%.
🌙 Ärkamised une ajal: eksimus >50%.
🛌 Une faasid: kokkulangevus ~50–65%.
🕒 Une efektiivsus: eksimus ~10–15%.
🏃 Aktiivsus–/ intensiivsusminutid: eksimus ~15–30%.

Reservatsioonidega tuleks suhtuda koondskooridesse, nagu valmisolek, taastumine, uni. Tegemist on algoritmiliste hinnangutega, mis põhinevad ebatäpsel andmetel.

**Toodud vahemikud on indikatiivsed ja põhinevad uuringute keskmistel tulemustel.*

käsitletakse legitiimse hüpoteesina ning sellele vastatakse teadusliku keele ja seostega. Vastused võivad olla korrektsed, nüansseeritud ja veenvad, ent need jäävad fragmentideks. Keelemudel ei pruugi näha mustrit, kus inimene otsib kinnitust ennasthvitavale kontrollile. Ootus, et selline süsteem pakub inimlikku piirtnunnetust, on ekslik – vastutus ei lasu mudelil, vaid selle kasutajal.

Lõpuks taandub küsimus sellele, kes peaks meie terviseotsuseid tegema. Kui usaldame pimesi ekraanilt vastu vaatavat skoori, muutume omaenda elus alluvateks ega julge olla algoritmi heakskiiduta puhta ega süüa. Tehnoloogia võib mõõta pulssi, samme, und, glükoosi ja hapniku taset ning aidata neid mõõdikuid ka tõlgendada, tõenäoliselt asja kasvava täpsusega, aga kuklas võiks hoida mõtet, et ainult sina tead, mis tunne on olla sina.

¹ Barsky, R. F. 1997. Noam Chomsky: A Life of Dissent. MIT Press.
² Draganich, C.; Erdal, K. 2014. Placebo sleep affects cognitive functioning. – Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition.
³ Baron, K. G. jt 2017. Orthosomnia: Are Some Patients Taking the Quantified Self Too Far? – Journal of Clinical Sleep Medicine.
⁴ Estes, A. C. 2025. I Covered My Body in Health Trackers for 6 Months. It Ruined My Life: Are Gadgets Like Apple Watches and Oura Rings Making Us Any Healthier? – Vox.
⁵ Introducing ChatGPT Health. – OpenAI, 2026.
⁶ Advancing Claude in Healthcare and the Life Sciences. – Anthropic, 2026.
⁷ Zeltzer, D. jt 2025. Comparison of Initial Artificial Intelligence (AI) and Final Physician Recommendations in AI–Assisted Virtual Urgent Care Visits. – Annals of Internal Medicine. League, J.; Roller, S. 2025. Doctors vs. AI: Who Is Better at Making Diagnoses? – Advisory Board.
⁸ Samuel, S. 2025. ChatGPT and OCD Are a Dangerous Combo: For People with OCD, Reassurance Can Be Harmful. – Vox.
⁹ Germini, F. jt 2022. Accuracy and Acceptability of Wrist–Wearable Activity–Tracking Devices: A Systematic Review of the Literature. – JMIR mHealth and uHealth. Dooley, E. E. jt 2017. Estimating Accuracy at Exercise Intensities: A Comparative Study of Self–Monitoring Heart Rate and Physical Activity Wearable Devices. – JMIR mHealth and uHealth. Caserman, P. jt 2024. Assessing the Accuracy of Smart–watch–Based Estimation of Maximum Oxygen Uptake Using the Apple Watch Series 7. – JMIR Biomedical Engineering. Bai, Y. jt 2021. Comprehensive Comparison of Apple Watch and Fitbit Trackers in Free–Living Conditions. – PLOS One. Robbins, R. jt 2024. Accuracy of Three Commercial Wearable Devices for Sleep Tracking in Healthy Adults. – Sensors.

Kiir–kohting: Triinu Kree

Kuidas on olla 20–aastane 21. sajandi teise veerandi hakul? Mille arvelt leida aega kirjutamiseks? Missugust luulet vajab maailm?

Küsis **Maia Tammjärv**

Saame õige tuttavaks. Millega sa neil päevil tegeled, mis elu elad? Või siis: mida sa teed siis, kui sa näiteks parajasti ei kirjuta?

Oma igapäevase kahe töö – ühes taaskasutusbutiigis ja ühes stuudio–poes, lisaks olen jõudumööda ja vastavalt teatrite huvile teatrikriitik ERRi kultuuriportaalis – ja kultuuriteaduse bakalaureuse kõrvalt tegelen hinges eelkõige selle 20–aastaseks inimeseks olemise õppimise ja siin ääretult uskumatus maailmas oma mõtete navigeerimisega. See kõik kõlab küll hästi sedamoodi, et kirjutamiseks viimasel ajal aega polegi, ja no tõsi, elu sunnib teda praegu pragude vahele mahutama. Või noh, ei sunnigi, ta ise poeb sinna mingite haavade, maailma ülekoormavusest tekkiva kohatise apaatsuse ja hirmude täiteks.... Sest mulle kohutavalt meeldib tundeid sügavalt tunda, see on üks õnnistus ja õnnetus, aga tunnen end siis elusana, just läbi luule, ja see on täiesti kohutavalt suurepärane üle õõtaeva sõõstev näpistus.

Kuidas see 20–aastaseks inimeseks olemise õppimine käib, kuidas sellega läheb?

Olen viimasel ajal väga palju maadel–nud mõtisklustega, et kuidas peaks praegune minu põlvkonna noor leidma võimalikult inimliku ja elu lõpus mittekahetsetava balansi „normaalselt õppimise ja töötamise“ ning justkui kokkukukkuva maailma veerel veel ekstra elu sissehingamise vahel... Miks on maailm dementsete, ühe jalaga hauas ja teisega vaimuhaiglas olevate vanameeste ja paraku omal moel ka nende pooldajate käes ja mina pean aina tõusvate maksudega kuidagi noor ja lahe ja samal ajal hästi ruttu hästi edukas olema? Küsitakse aina, kuidas ma jaksan, kaks tööd, kool, esinemised, žüriid, mingid sõitmised... Aga peab jaksama. Mina ei näe oma „karjääri“ ehitamist muudmoodi kui võimalustest kinni haarates ja silmad lahti kulgedes. Ja süsteemi ees kummardamata jätmine võiks ju end ometi õigustada, ent saan ka aru, milline privileeg see on, et ei pea näiteks hülgama kooli, et käia ainult kuskil laotööl. Ma arvasin veel aastake või nii tagasi, „Kajakalinnade“ aegu, et ma kuidagi hakkan valmis saama, aga oo ei, ma alles algan. Hirmus ja kummaline kinnihoidmise ja lahtilaskmise kompav mäng on see kõik.

Miks on maailm dementsete, ühe jalaga hauas ja teisega vaimuhaiglas olevate vanameestega paraku omal moel ka nende pooldajate käes ja mina pean aina tõusvate maksudega kuidagi noor ja lahe ja samal ajal hästi ruttu hästi edukas olema?

Ehkki mõnelegi kirjandushuvilisele (nagu minule) sai su nimi tuttavaks alles mõni aasta tagasi, lugesin nüüd Postimehe noorteportaalist Juunior sinu intervjuud aastast 2021¹, kus ütlesid: „Mõned luuletused kirjutasin 1. ja 2. klassis. Kõige esimese loo panin paberile 4. klassis. Intensiivsemalt hakkasin kirjutama 11–aastaselt.“ Paistab seega, et „intensiivselt kirjutanud“ oled varsti juba pool elul! Selle aja jooksul juhtub arvatavasti mõndagi.

Mida oled sina kirjutamise kohta – ja enda kohta kirjutajana – selle teekonna jooksul õppinud?

Erinevalt ehk põhikooliajast tunnen nüüd, et mingit koidulalikult tõsiseit–tõsiselt pühendunud lokirullidega kirjutajat minust ei saa. Eks mingi sektor minust imetleks, kui suudaksin olla niivõrd pühendunud, aga praegu olen lummatud nii paljudest asjastest ja ei ühestki päris täielikult–pühalikult. Ma olen kuidagi valdkondadevaheline fuckboy, ma proovin, hingan ja uurin, aga samas, kui juba midagi ette võtan, tahan seda kuidugi teha võimalikult hästi ja ikka aina paremini. Muutun siis enda vastu veidi diktaatorlikuks, ma võtan asju väga tõsiselt. Teisi jälle mitte nii väga, kuigi ehk võiks.

Lapsepõlvekeskkonna tõttu olen nüüd veidi nagu aedikust välja lastud vasikas, tahan avastada ja ringi kablutada, aga mitte näiteks klubides, vaid pigem üksi hästi palju ringi käia ja avastada, eksperimenteerida, endast aru saada, end lõpuks – loodetavasti – kuskile oma peas ära parkida, et poleks liiga erinevate arusaamade vahel visklemist. Luuletamine aitab sellega, selle võrdlemisi pohhuistlikult elu poole õlgu kehitava lootusetu naerutusega, aga siiski heaks jäämisega. Ma usun, et ma ei lõpeta luuletamist kunagi. See on ilus asi, väga–väga ilus ja kriipiv, aitab jäädvustada tundeid ja aistinguid, nagu fotod näiteks enamasti ei suuda.

Millist luulet sa hindad? Millist luulet on maailmale vaja?

See võib kõlada äratõusnult või sõrme viibutavalt, aga minu jaoks isiklikult teeb inimese praeguses maailmas tõsiseltvõetavaks äng, mis ei ole seotud ainult tema enda eluga. Nii palju on täiesti ulmelisi inimvaenulikke jama–sid maailmas, et kui see loomeinimeses ikka kohe üldse muret ei tekita ja ka ta loomes kuidagi ei kajastu, siis mul kahjaks tekib väike eelarvamus, et kas ainult lilledest ja heteronormatiivsest printsess–lossitornis–õhkamistest sulle tõesti aitabki... Ka seda on vaja, et mitte päris hulluks minna, aga minu meelest taolise luule, et seda niimoodi massiliselt „toota“, aeg on läbi. Maailm vajab ühiskonnakriitilisust, vana taasmõtestamist, elupunkti, millegi omakasupüüdmatu poole küünitamist, tahet mingitki millimeetrit paremaks muuta.

„Vingerpussys“ on sul selline koht: „mulle pole kunagi meeldinud keskpäevad [...] aga mulle meeldivad hommikud ja õhtud / ja ööd / see mis ümbritseb oodatut / justkui peamist“ (lk 49). Niisiis tundub, et luuleminale mahult suurem osa ööpäevast meeldibi! Kuidas sinu jaoks ajahetk kirjutamist, inspiratsiooni jne üldse mõjutab? Või mõjutavad ikkagi rohkem muud asjad – sündmused, mis hetkedes toimuvad?

Aeg mõjutab seda vägagi, aeg ja mis elus juhtub, ette satub, jalust rabab, sügelema hakkab. Kevad ja suvi tõepoolest avavad mingid kanalid, muul ajal istud kerge eestlasliku depressiooniga kontoris ja õhtul sumpad läbi pruuni lume heal juhul naeratades leiba ostma. Reisimine on väga suur enesemõtestamisega abistaja ja see käib mul luuletamisega käsikäes. Ma ei reisi palju, aga kui selleks on priviileeg ja võimalus, on see imeline. Saad

kuskile ära, end „kodus“ ümbritsevatest siitidest lahti, saad olla üks anoniümne kübe ja seeläbi enda ehedast loomusest aru saada ja selle juurde tagasi tulla. Läinud suvel soolotripil Šotimaal olin poole reisist palavikus ja nohus, aga kui terveks sain, tekkis mingi pühalik tänutunne elu ja enda vapruste ees, mitte konkreetselt üldse tolle reisiga seoses, vaid üleüldiselt, inimene kannab ju kõike kaasas. Siis kirjutasin öösel Dunoonis Hunters Quay kaldal luuletuse ja teadsin kohe, et see peab ka „Vingerpussysse“ minema: „sa ei tea kus ma olen / sa ei tea kus ma olen / ja sa ei saa mind kätte...“

Kogumiku „Eesti novelli 2025“ väikeses enesekohases tutvustuses ütlesid nii: „Paljud asjad kustutaksin oma esimesest luulekogust „Kajakalinnad“ ära. Et oleks mõnusat rahuldustpakkuvat tummisust ja mitte enam–vähem kronoloogilist ja hajusat, kvaliteedi poolest meeletult sorteerimata „näitust“, mis olen „elu jooksul“ kirjutanud.“ Sinu teine kogu „Vingerpussy“ ongi juba mahult mõnevõrra õhem. Kuidas see sorteerimine või õgendumine siin käis, missugused kaalutlused mõjutasid, missugused – kui üldse – kahtlused koormasid?

Ütleksin küll, et „Kajakalinnad“ oli kõige armastavamast mõttetahtl–täis minu elu, seal oli tollal minu enda valitud luuletusi põhikooli– ja gümnaasiumiajast. Lugesin seda ükspäev üle teab kui pika aja ja sain aru, et ehk olen talle veidi ülekohut teinud. Ma mäletasin, kuidas see *post publishing clarity* hittis – et kurat, ebaühtlane ja liiga lapsekad luuletused ja.... –, aga nüüd vaatasin pigem sellise juba natuke targema naerutusega, et ei, päris okei enamjaolt (*naerab!*) „Vingerpussy“ on lihtsalt tükk aega edasi minu endaga koos ja sealsed tekstid pärinevad mitte kaugemast ajast kui viimased kaks aastat, ehkki seal on ka üks luuletus, mille kirjutasin 7. klassis – algab sõlnadega „hall on taevas, vanker vormis seat“. Imelik vaadata, et sügavamalt ja tõeliselt tummise ängiga kirjutasin kohati just hoopis nooremana. Ehk on see valu nüüd veidi positsioone vahetanud, isiklikust üldisemaks.

Imelik vaadata, et sügavamalt ja tõeliselt tummise ängiga kirjutasin kohati just hoopis nooremana. Ehk on see valu nüüd veidi positsioone vahetanud, isiklikust üldisemaks.

Mis sind neil päevil naerma ajab? Või kas naer on üldse oluline?

Mind ajavad naerma toredad napakad lood, isenda sekeldused, kalduvus ühtlugu kuskile absurdsesse si–tuatsiooni sattuda. Sõbrad, lähedased, head podcast’id. Läbi väsimus naerda on väga oluline, sest väsimus on. Naer on nii vaba ja ehe ja aus ja elustav, liidab kokku. Kas see ka päriselt mingid minutid elule pikkust juurde lisab, nagu kunagi räägiti, ma ei tea, aga vähemalt endal on naerdes küll tunne, et elu saab kohe siinsamas mõned ilusad minutid pikemaks.

¹ Tagen, L. 2021. Kirjutamine aitab Triinul mõelda kasti välja. – Juunior, 01.07.

Kohanemise koreograafia

Luges **Jukko Noon**

Mitmesuguste loominguliste auhindadega pärjatud – kirsiks tordil veel vastne kirjanikupalk – Aliis Aalmannile oli möödunud aasta õige tihe. Pea ühel ajal ilmusid tema kolmas luulekogu „Pääsulinn“ (Loomingu Raamatukogu) ja esimene proosateos, novellikogu „Kes aias“. Aasta lõpus võeti ta ka Kirjanike Liidu liikmeks. Mulle tundub, et implitsiitselt ei küsi Aalmann vaid seda, kes (on) aias, vaid uurib ka selle kohta, mida küsitakse ühes teises lastevärsis: millest on tehtud väikesed tüdrukud? Küsimus ei ole siin aga sentimentaalne, vaid analüütiline: millistest kordustest, millistest vaikustest ja millistest ootustest naise–kujusid vormitakse?

„Kes aias“ koondab galerii väiksemaid ja suuremaid tüdrukuid, noori naisi, emasid ja vanaemasid, kelle elud on tihedalt läbipõimunud põlvkondlike mustritega. Need mustrid ei avaldu suurte traumaatiliste sündmustena, vaid argistes žestides, lausetes ja keelamistes – selles, mis on „kohane“ ja mis mitte. Mehileidub lugudes samuti, kuid valdavalt kõrvaltegelastena, kellele rambivalgus langeb harva. See ei ole ideoloogiline valik, vaid fookuse küsimus: Aalmanni huvitab eelkõige see, kuidas tüdrukud suureks kasvavad, kuidas naised ise oma rollid ja piirid omaks võtavad, neid edasi annavad või nendega vaikides maadlevad.

KUIDAS OLLA ÕIGESTI

Avanovell „Olla nagu teised“ toimib teatud moel kogumiku võtmekstina. Kuuluvusihalus, soov mitte erineda ning emade ja vanaemade vahendatud normatiivsus kanduvad eri variatsioonides edasi peaaegu kõigisse lugudesse. Esimeses novellis on piirangud näiliselt väikesed – ema ei luba tütrel etteid kanda ega kõrvaauke teha –, ent sümboolselt kaalukad. Peategelane on väsinud ette kujutamast: „Ta tahtis olla nagu teised. Päriselt nagu teised, mitte ainult ema meelest.“ (lk 10)

Kuuluvusvajadus ise ei ole loomulikult soopõhine, vaid universaalne inimlik tung. Aalmanni novellid osutavad, kuidas tüdrukute ja naiste puhul omandab see vajadus sageli erilise distsiplineeriva kuju. Kuuluda ei tähenda pelgalt olla teiste seas, vaid olla „õigel viisil“ – õigesti riides, õigesti vaikiv, õigesti ambitsioonikas. Just selle „õigsuse“ väikesed kriteeriumid annavad kogumikule sisemise pinge. Tegelased õpivad varakult iseenast jalgima, korrigeerima ja piirama, sageli enne, kui keegi seda neilt otsesõnu nõuab.

Aga Aalmann ei demoniseeri oma tegelasi. Emasid ja vanaemasid ei esitata siin kurjuse kandjate, vaid pigem ambivalentsete vahendajatena, kelle kaudu liiguvad edasi nii hool kui ka häbi, armastus ja kontroll. „Lahkunud maaliti pühakumuse“. Matuste tume toon oli vastupidine sõnadele, mida lausuti. Vanavana oli olnud ka julg, kuigi Vanja oli kogenud sellest vaid haprail fragmente ja need kaalus üles heldus. Aga ema mäletas. Ema, kes oli sellest saladuskatte all rääkinud. Nüüd rääkis ta hoopis teist juttu. Mitte kuidas vanavana oli surunud ta pea kraani alla, et loki juustest välja saada, sest „nii pole kohane linna peale litutama minna“,

kuidas ta oli ema lapsena tutistanud, kui too kõva häälega laulis, kuidas ema oli rihma saanud, sest oli hallitanud leivakääru suud andmata ära visanud.“ (lk 19) Küsimus pole seega mitte niivõrd selles, kes on süüdi, vaid kelle jaoks neid mustreid ja nende põlvkondlikku edasikandumist ülepea vaja on. Keda need kaitsevad ja mis hinnaga?

Novellis „Räästas“ ütleb üheksandas klassis õppiva peategelase ema tütrele, et „tuleb minna tööle ja õpida seda, mis reaalselt raha sisse toob“ (lk 39). Teismelise pilk on häirivalt selge: see märkab vastuolusid, mida täiskasvanud on õppinud normaliseerima. „Ta oli tahtnud loota, et põlvkonnad enne teda olid olnud targemad“ (lk 41) – lause, mis kõlab korraga naiivse lootuse ja varajase resignatsioonina.

Veelgi rõhuvam on jutu „Kookon“ meeleolu. „Luise tundis ennastki lihatickina. Ta tõmbas mantlihõlmad koomale ja vajus kõssi, aga oli endiselt nähtav. Päris ära kaduda polnud võimalik. Kuidagi tuli edasi kesta.“ (lk 51) Ema õpetus– ja manitsussõnad kõlavad üksindusega hakkama saada püüdiva

tegelase peas ka siis, kui ema ise kohal ei ole. Elu, mis näib alati kuuluvat kellegi teisele, muutub järjest enam representatsiooniks, mille kaudu ennast mõõta. Uusaastaõöl, une ja ärkveloleku piiril Luise unistab:

„Ta saab edukaks. Ta on rahul. Ta armub ja kolib päris oma koju. Ta hoiab kellegi käest ega tunne end üksi. Ta julgeb unistada. Ta reisib ja puhkab ja teeb tööd, mida armastab. Ta saab auhindu. Ta leiab oma sära.“ (lk 68) Loetelu mõjub korraga lohutava ja õõnsana – justkui sotsiaalselt heaks kiidetud õnne kavana, milles pettumine on peaaegu paratamatu.

MITTE ÕELDA LIIGA PALJU

Aalmanni novellide üks tugevaimaid omadusi on oskus mitte öelda liiga palju. Nagu autor ise on rõhutanud möödunud sügisel Müürilehes ilmunud intervjuus, usaldab ta lugeja kujutlusvõimet ja jätab talle ruumi ise mõelda. „Inimese kujutlusvõime on kõige võimsam relv. Mida rohkem saab inimene ise mõelda, seda paremini loob ta loo enda jaoks. Ja kujutab seda ette just nii rängalt, kui parajasjagu vaja. Ma ei taha ette öelda, kui tõsine mingi teema on.“¹

Eriti selgelt kehtib see novellides, mis käsitlevad soo ja võimu varaseid konfiguratsioone. Oluline on, et autor ei paku siin universaalset ega normatiivset „naiskogemuse“ mudelit. Tema tekstid ei ütle, milline üks tüdruk või naine on, vaid näitavad, millistes mustrites on võimalik kasveda, kohaneda või murduda. „Poistega ei mängi“ toob esile, kuidas näiliselt süütud lapsepõlvemängud loovad pinnase keerukateks hierarhiateks, kus tüdrukud õpivad varakult kohanema ja võitlema – sageli ükskեսega. „Tegelikult oskasid tüdrukud ka mängida. Kõige ohtlikumad mängud olid

Aliis Aalmann „Kes aias“
Toimetanud Kätlin Kaldmaa, kujundanud Anna–Elizaveta Žurbenko Hunt, 2025
214 lk

need, mis tundusid pealtnäha süütud. [...] Poisid olid vaid vahend, et end tähtsamana tunda, sest tegelik mäng toimus tüdrukutel omavahel. See oli võimuvõitlus. Nad ei jäänud andunult poiste juurde, vaid hiliisid tagasi, et uhkeldada. Ja needsamad tüdrukud tahtsid tavaliselt olla kodumängudes emad. Kamandasid ja käsutasid.“ (lk 116–117) **Sveta Grigorjeva** peab seda üldse üheks tugevaimaks viimastel aastatel sinmail kirjutatud novellik.

Kogumikus leidub aga ka tekste, kus tähelepanu nihkub lapsepõlve hierarhiatelt täiskasvanud naise kehale ja selle üle peetavale avalikule arutelule. Selles mõjub väga kriipivalt „Naine vannis“. **Katariina Libe** hinnangul on see kogumiku kõige poliitilisem tekst, mis „käsitleb lasteta naist kui ühiskondlikult kahjulikku elementi“². Kõigil on justkui asja sellega, kas, millal ja kellega peaks naine lapse saada, mitu last võiks olla ja nii edasi – töökaaslastel, sugulastel, tuttavatel, poliitikutel.

Aalmann näitab loosungite abiga, kuidas naise keha muutub avalikuks aruteluväljaks, mille üle teistel näib olevat loomulik õigus otsustada. „Vastutate oma kehaga.“ „Kehal on eesmärk, mis ei kuulu mulle.“ „Keha peab mahtuma parameetritesse, muidu on vale.“ „Keha kuulub mehele, kuni ta seda enam ei taha.“ „Keha kuulub lastele. Keha kuulub surmale.“ „Keha kuulub usule.“ (lk 152–153)

Lõpuks ei jäägi peategelasel üle muud kui nentida: „Ma olen kõigest keha.“ (lk 155) Ainult üksinda vannitoas olles saab ta mõelda tegelikke mõtteid, mujal tuleb

teeselda ja kanda maski. Suhe, mis peaks pakkuma lähedust, osutub samuti piiravaks – keha ei ole mitte ainult vaadeldava hinnatav, vaid ka allutatav. Maski ja keha vahele jääv lõhe on selles novellis eriti valus. Mitte ainult

partneri, vaid terve ühiskonna ees tuleb mängida rolli, mille stsenaariumi ta pole ise kirjutanud. „Kes aias“ ei ole raamat, mis püüab kõnetada kõiki korraga. See on kogumik, mis nõuab aeglast lugemist ja tähelepanelikkust, valmisolekut jääda ebamugavasse vahepealsusse. Aalmann ei paku kergesti tarbitavat empaatiat ega lunastust, vaid poeetilist täpsust ja vaoshoitud psühholoogiat.

Ja võib–olla see ongi vastus lastesalmi küsimusele. Väikesed tüdrukud pole tehtud mitte suhkrust ja jahust, vaid kordustest, keeldudest, väikestest lootustest ja väga varakult õpitud oskusest olla „nagu teised“. Aalmanni proosa ei vabasta neid sellest teadmises, aga annab sellele kuu – ja see on juba palju. Ta tekstide lugemine eeldab valmisolekut võtta tõsiselt kogemusi, mida on harjutanud pidama „väikesteks“ või „isiklikeks“, kuigi nende mõju on palju laiem.

¹ Tammjärv, M. 2025. Piisavalt toores veel. Intervjuu Aliis Aalmanniga. – Müürileht, oktoober.
² Grigorjeva, S. 2025. Maasikad õitsevad järgmise katastroofiin. – Sirp, 31.10.
³ Libe, K. 2025. Tütreid, emad, vanameiad ja need, kes pole kunagi kohal. – Looming, nr 12.

Türi on Manchester. Paide on

Muusik ja kultuurikorraldaja Kaido Kirikmäe on tõeline Järvamaa legend, kes on muu hulgas vedanud plaadipoodi, korraldanud festivali Kukumuru Ambient ning toonud Eestisse esinema teiste seas Autechre ja Vladislav Delay. 90ndatei korraldas Kaido aga reive, mis võimaldasid Türi söökla kolmandel korrusel *jungle*'it kuulata ja kümme tundi järjest tantsida. Vestleme 90ndate pungist, maakohtade minirelvideist, noortevanglas käimisest, kardina taga apelsinimahla joomisest ja muusika hankimisest internetieelses maailmas.

Intervjuu Kaido Kirikmäega. Kõis Mark Alexander Ummeles

Kuidas su muusikaline teekond alguse sai?

Sündisin 73. aastal Viljandis ja elasin Viljandi-maal kuni 15. eluaastani. Koolis käisin Suu-re-Jaanis. Ükskord läksime seal sõpradega muusikaõpetaja juurde ja ütlesime: „Kus bändiruum on, tahaks bändi teha!” Otsisime kokku kõige cool'imad tüübid, pillimängust polnud kellelgi muidugi aimugi. Õpetaja, kes oli suur koorimees, pani meid aga mingeid noote kirjutama. Tal oli tekkinud arusaam, et tahame teha poiste lauluansamblit või midagi sellist. Järgmine kord me sinna „bändiproovi” enam ei läinud. Aga 80ndatel, Nõukogude Liidu lagunedes hakkasid inimesed rohkem rändama, oma kohta otsima. Ka mu ema sai uue töökoha ja kolisime perega Türi lähedale, sellisesse kohta nagu Särevere. Alguses see mulle muidugi ei meeldinud – no mida, Viljandimaalt kuhugi Järvamaale, millega puudus igasugune side. Samas oli see mõnes mõttes saatuse sõrm, Järvamaal leidsin õiged inimesed ja tegin nendega oma elu esimese bändi. Lõpuks olid just Järvamaal need võimalused, mida Viljandimaal ei olnud.

Panite punki?

Mitte päris *straight* punki. Kuigi punkarina olin ise küll *straight* ja *street*, olid mu lemmikute seas juba tol ajal näiteks The Smiths ja The Stone Roses. Pigem oli see selline maitsekas segu pungist ja *indie*-teemast. Andsime ainult kaks kontserti, millest esimene oli Võrus Kubija lauluväljakul. Eesti kroon oli siis just käibe-le tulnud. See oli nagu mingi jaanituli, kuigi tegelikult polnud. Esines segu Eesti bändidest, mõni Läti bänd ka, pakun, et kokku oli kohal 5000 inimest, läks hästi. Sama suve lõpus oli Pärnu Vallikäärus Sittade Bändide festival. Seal oli juba kõva „oil” värk ja käis meeletu joomine. Meie mängisime oma musa, täiesti teistsuguse vaibiga, aga mingid skinnid ja pungid ronisid laivi ajal lavale ja kargasid meie ümber ringi. Mul on siia maani meeles, kuidas see lakkidega tüüp **Vlassov** Kuldsest Triost seisis helipuldi kõrval ja vaatas kogu asja suurte silmadega pealt.

Pärast seda võeti mind ar-meesse, aga üks tol ajal oli see sisuliselt noortevangla, mitte nagu kaitsevägei tänapäeval. Läksin sinna Eesti Vabariigi esi-mese kutsega, 92. aastal. Ees olid tüübid, kes olid juba pool aastat Vene armees teeninud ja siis vastloodud Eesti kaitseväk-ke üle toodud. Võib aimata, kui-das Vene sõjaväe kogemusega ülemused ennast meie peal välja elasid. Eks seal oli kõik ka päris katki, sügisest talveni polnud kütet, külm vesi. Valitses muidugi ka totaalne vägivald, siis võeti ju teenistusse kõiki, isegi kriminaalselt karistatuid. Aga noh, elasin üle, selgroog läks tugevamaks.

Ja kui armeest tugeva selgrooga välja tulid, siis kuidas bändiga edasi läks?

Kui armeest välja tulin, oli bänd juba laiali vajunud, teised mehed hakkasid üldse mingit *death metal*'it tegema. Mingid tagurpidi ristidega mehed ja nii edasi, minu rida see ei olnud. Marineerisin siis oma nii-öelda deprekas, keeruline aeg. Mõnes mõttes oli teenistuse lõpus elu stabiilne, võisin kindel olla, et iga päev saab süüa. Koju tulles valitses aga Eesti ühiskonnas täielik armetus. Midagi polnud saada, kuhugi polnud minna. Musa oligi ainuke asi, mis mind hoidis.

Maakohas oli Briti MTV parim asi, mis üld-se kunagi juhtuda sai. Ma ei käinud isegi õues, istusin päevad läbi teleka ees, paber ja pliats käes, kirjutasin bände ja lugusid üles. The Smiths, The Stone Roses, kogu see Nirvana värk oli ka. *Indie dance* ja rokk hakkasid ühel hetkel vaikselt ära vajuma ja asendusid briti elektroonika invasiooniga. Vaatasin telekat ja kuulasin esimest korda Orbi, The Future Sound of Londonit, **Aphex Twini**. Ja sellega oli kõik otsustatud. Hakka-sin otsima võimalust ise sellist mussi teha ja mängida.

▲ Kaido aastal 1986. Foto: erakogu

◀ Türi söökla esine tänav 1995. aastal (söökla kohal toimub parajasti Järvamaa esimene reiv). Foto: erakogu

◀ Kilingi-Nõmme DJ-gäng ja kohalikud aktivistid Paide MEKi keldris. Foto: erakogu

Maakohas oli Briti MTV parim asi, mis üldse kunagi juhtuda sai. Ma ei käinud isegi õues, istusin päevad läbi teleka ees, paber ja pliats käes, kirjutasin bände ja lugusid üles.

► Kaido aastal 1989. Foto: erakogu

▼ Eesti kaitsevägei esimene lend Jõhvis aastal 1992. Kaido keskel paremal. Foto: erakogu

Kas salvestasid kuidagi teleka kaudu kassetteile või pidid muusika hankimiseks plaadipoodides tulla?

93. aastal oli vinnüülvärki vähe. Midagi kuskil küll oli, aga Järvamaal polnud tol ajal plaadipoodi, mingeid kas-sette veidi müüdi. Hiljem tekkisid küll kohad, mida võib plaadipoodideks kutsuda, siis kui kapitalism oli juba nii-öelda arenenud. Tol ajal sai teleka kaudu ka muusikat salvestatud, aga põhiteemad olid ikkagi **Saaremetša**, „Vibratsioon” ja **Roosbergi** „Helisev muusika”. Nemad vist tegidki juba 93. aastal saateid, mäletan isegi, kui oli see... Oota, mis aastal Estonia põhja läks?

1994.

Just, elasin siis Viljandimaal vanaema juures. Tol ajal oli minu ümber maakohtades täielik arme-tus, vanaema võttis mind enda juurde, et „poiss täielikult alla ei käiks”. Elasin seal, aitasin töödega. Mäletan ikka veel seda ööd, kuulasin Mihkel Roosbergi „Helisevat muusikat”. Nad vahetasid Saaremetšaga tol ajal saadete aegu, enam-vähem nii, et teisipäeval kl 12–2 öösel oli „Vibratsioon” ja kolmapäeval „Heli-sev muusika”, põhiliselt elektrooniline kraam. Tol ööl oligi Roosbergi saade ja sain seda kuulates sisuliselt religioosse kogemuse. Samal ajal võitlesid inimesed meres enda elu eest, mina ei teadnud sellest midagi. Hommikul tegin vanaema juures silmad lahti ja telekas käis. Siis sain teada, mis öösel juhtus.

Aga kui tulla tagasi muusika hankimise juurde, siis põhiliselt lindistasime just nendest kahest saatest kassetide peale. Kui üritusi korraldama hakkasime, käis miksimine kahe kassetimakiga. Vahepeal kuul-sid peol, kuidas mingi vend pani teist lugu peale ja eelmisest loost jäid näiteks saatetjuhi sõnad või mingi uudistesaate signatuur kõlama.

Tänapäeval on see üsna kõva teema, 90ndate signatuure ja isegi reklaame sämpel-datakse muusikas. Üritatakse jäljendada seda 90ndate energiat.

Tol ajal oli, jah, muusika esimene ja viimane asi. Kõik käis muusika järgi: gängid, suhtlemine, sõb-rad, tuttavad. Muusika oli nagu see ühine veri, mis soontes voolas. Kui olid ise aktivist või kui-dagi omal moel karismaatiline, tuldi sellega kaasa. Mul õnnestuski leida need kaks sõpra, kellega koos bändi tegime. Üks hakkas järk-järgult *metal*'ist loobuma ja sinna nii-öelda minu levitatud tuulte poole liikuma, teine oli ka muusikamaitset samal lainel.

Kõige olulisem sündmus kohaliku elektroonilise muusika jaoks toimus aga 94. aasta augustis, kui Tal-linnas käis see Taani laev, millest oli hiljuti juttu Eesti Discogsi Facebooki grupis. Selle nimi oli Kronborg, see hakkas sõitma Taanist, käis Rootsis ja Soomes ja siis tuli Tallinna ka. See seisis kaks päeva Tallinnas ankrus, E-terminali ja A-terminali vahelises kanal, ja selle pardal toimus Eesti DJde ja Taani DJde osalusel

< eelneb

selline, noh, megarelv. Tasuta sai minna, aga 600 inimest mahtus korraga laeva peale. See oli nii puu-püsti rahvast täis, et sadamasse tekkisid meeletud järjekorrad. Üks inimene tuli maha, siis sai järgmine peale minna. Just see üritus andis põhilise tõuke, et hakata ise asju korraldama.

Kus te oma esimese ürituse korraldasite?

Esimese ürituse korraldasime sõpradega 95. aasta varakevadel. Toimetasime Türi bändiproovi ruumis, mis asus söökla kolmandal korrusel. Meie sõbra ema töötas sööklas, nii et saime seal proovi teha. Seal korraldasimegi oma esimese peo. Tund aega enne pidu tulime kohale, hakkasime vaatama, et mis seis tehnikaga on, millega ja kus me üldse mängime. Laiutasime käsi. Õnneks oli meil päris palju elektrikutest sõpru, kes olid ka suured melomaanid. Nad tulid sinna, hakkasid jootma ja keevitama, igasuguseid lahendusi välja mõtlema. Kuidagi tegid nad kohapeal isegi strobod valmis, ma ei kujuta küll ette, millest need kokku pandi.

Muusikat mängisime kassettmakkidega, ühendasi-me need suure bändipuldiga. Väike makk ja meeletust laevast pult, 24 reaga suur tormune kolakas. Aga mängida sai küll. Siis oli musa juba kassettidele kogutud, peamiselt toores *breakbeat*, *hardcore* ja *early jungle*. Tol ajal olid kõigel muidugi *ambient*i elemendid juures, kogu 90ndate alguse elektroonikasse oli nii või teisisi *ambient* sisse pikitud. Olid *ambient house*, *ambient jungle*, *ambient* see ja see, *trance* ja *techno* ja nii edasi.

Selleks et rahvas kohale tuleks, panime Türi igale poole plakatid üles. Internetiti ju polnud, info liikus suust suhu või plakatile kaudu. Tol ajal ilmusid putkadesse igasugused müstilised ajakirjad, mingid erootika-ajakirjad, kosmosevärgid, esoteerika, kõik seesugune. Nägime, et ühes Türi ajaleheputkas on müügil selline ajakiri nagu Paradoкс B, mille eest küsiti muidugi kallist hinda. Seal oli mingi tüübi pea, mille peal olid planeedid, pigem nägi see isegi välja, nagu selle tegelase pea peale oleks trükitud terve kosmos. Kogusime kamba peale raha kokku, ostsime ajakirja ära, lõika-sime esikaane välja ja kleepisime sellele ürituse info. Peakiri oli „Start the dance“, selle The Prodigy loo järgi. Skännisime oma teose Türi kultuurimajas sisse ja plakat oligi olemas.

Kes peole kohale tulid? Kas Türil oli mingisugune arvestatav *breakbeat*-i-entusiastide skeene?

Kui pidu algas, tuli meie suureks üllatuseks kohale mingi Paide skeene, kellest meil polnud aimugi. Enne interneti ei teadnud me tegelikult isegi seda, mis kõrvallinnas

Kõik käis muusika järgi: gänglid, suhtlemine, sõbrad, tuttavad. Muusika oli nagu see ühine veri, mis soontes voolas.

▲ Järvamaa *underground*i ladvik täis peaga Viljandi lossimägedel Lennart Meriga kohtumas. Foto: erakogu

hirmsasti *hardcore*, erinevalt neist eesti diskomeestest, kes publiku ja DJde peal trenni teha tahtsid. Ja kui need diskomehed kohale tulid ja kellelegi peksa anda tahtsid, oli ruum nende pahameeleks täis *hardcore*i-fännidest poksijaid, kellest said sisuliselt meie mitteametlikud turvamehed. Väga huvitav seltskond tuli kokku.

Kuidas olid suhted politseiga? Kas rääkisite korraldajtega läbi, et suuremat madinat ennetada?

See ei tulnud kellelegi pähegi, et politseiga asju läbi rääkida. Ja kui asi oleks käest ära läinud, siis mobiiltelefone ju polnud. Politsei kutsumiseks oleks mõnikord pidanud mitu kilomeetrit kuhugi jooksa. See oli ikkagi üleminekuaeg, valitses kaos. Kui rääkida laiemalt maakohtadest, siis näiteks Viljandis toimusid ka reivid ja seal tegi üks korraldaja väga kavala lükke. Tänapäeval see muidugi võimalik poleks, aga ta kutsus kohalike inimeste kõige suurema nina-mehe enda üritusele turvameheks. Point oli selles, et kõik jõmmid tahtsid niikuinii inimestele vastu nina anda ja tulid üritusele kohale, aga pealik oli juba saalis turvamees, kõndis ringi ja ütles, et „minu bisnessi ei tule keegi ära rikkuma“. Ülejäänud jõmmid istusidki diivanil reas nagu üks suur pere ega saanud midagi teha, sest keegi ei julgenud bossi närvi ajada.

Järvamaal oli pisut teisiti, võib-olla olime isegi natuke naiivsemad või spontaansemad. Seesama korraldaja Viljandist tuli ükskord meie kutsel Paidesse külas-käigule. Olime oma gängiga enne seda Viljandis käinud ja korraldasime Paides reivi. Me ei mõelnud asja muidugi üldse läbi ja saime sellest alles hiljem teada, aga kohe kui ta Paidesse jõudis, sai ta Türi venelaste käest vastu nina. Peksasaamine oli tol ajal suhteliselt tavaline. Kui midagi tarvitati, oli see muidugi alkohol, ja see muudab teatavasti osad inimesed agressiivsemaks. Aga samas suuri jamasid tegelikult ei olnud, valdavalt lahendati kõik rohujuuretasandil ära.

Kas sellest üritusest kasvas välja mingisugune suurem skeene?

Tegelikult toimus umbes samal ajal Järvamaa minireivide plahvatus. See oli üllatav, kuna too-na olidki kõik nagu omaette seenekesed eri metsatukkades, kellest keegi midagi ei teadnud. Kuulsimegi, et mingid tüübid hakkasid Türi ja Paide vahel ka üritusi korraldama, sellises kohas nagu Väätsa. Tegelikult oli see minireivide plahvatus suhteliselt absurdne, just see, et kogu see asi ka päriselt toimis. Näiteks mingil õhtul oli Väätsa kultuurimajas reiv, läksime sinna 15 kilomeetrit jalgsi, tantsisime kümme tundi ohjeldamatult ja pärast kõndisime veel 15 kilomeetrit tagasi. Ükskord saime isegi auto peale, pakun, et autos oli kümme inimest ja mina olin koos kahe tüübiga pagasnikus, käed-jalad segi, läksime kõik koos reivima.

Ühel hetkel liikusid kõik üritused Paidesse, see oli ikkagi pealinn. Selline koht nagu Meki kelder kujunes mõnes mõttes kogu Järvamaa alternatiivkultuuri mekaks, kus hakkasid väga tihedalt reivid toimuma, saali mahtus juba sada inimest. Mäletan, kuidas seal toimus mingisugune bändiüritus, pärast korraldasime sõpradega *afterparty*. Meil oli tolleks ajaks isegi oma *soundsystem*, mille sinna kohale vedasime. Hiljem selgus, et isegi üks Päevalehe ajakirjanik käis seal ja kirjutas, kuidas heli poolest jäi asi küll Tallinna üritustele alla, kuna kassettide kvaliteet on, nagu on, aga vaib oli ikkagi raju. Enam-vähem, et sada inimest oli kuhugi pisikesse ruumi kogunenud ja käis korralik andmine.

Tänapäeva perspektiivist on see täielik müstika, et maakohtades oli reivikultuur nii elujõuline.

Iikka, muusika oli põhiline. 90ndate alguses oli tegelikult kogu see olukord väga uudne. Sellist muusikat ei olnud maailmas varem kuulnud, vahet pole, kas Londonis, Paides, Tallinnas või Türil. Kõik oli täiesti värske, see muusika, mida peol mängiti, sündis sisuliselt samal ajal, kui ta Türi-le jõudis raadiosaadete ja teleka kaudu. Kui nüüd tänapäeva perspektiivist vaadata, siis praegune klubimuusika kasutab pigem neid varem väljakujunenud elemente, neid pannakse uutmoodi kokku, võib-olla viimane suurem laine, kus leiutati midagi täiesti uut, oli siis, kui **Burial** muusikat välja andma hakkas, 2005. aasta kandis. Teda kuulates sain aru, et ma ei olnud midagi sellist varem kuulnud. Pärast seda on igasuguseid huvitavaid kokkupanekuid, legosid ja klotse olnud, aga see ei ole võrreldav sellega, mis toimus 90ndatel. Kõik oli täiesti enneolematu, saund oli uus. Sellist muusikat, neid helisid ja rütme ei oleks keegi isegi ette kujutada suutnud.

Londonil, Türil ja Tallinnal polnud siis otseselt vahet?

Tegelikult oli Tallinnas olukord ikkagi pisut parem, seal oli vendadel juba mingid vinüüle ka. Tihti-peale saime maakohtades muusika omakorda Tallinna tüüpide kaudu kätte. Ühel hetkel selgus, et Viljandis teevad juba mingid tüübid kultuurikolledži keldris üritusi. Käisin nendel ka kogu aeg tantsimas, seal tutvusin Kilingi-Nõmme DJ-gängiga, neil olid ka juba vinüülid suht vabalt käepärast. Ostsin neilt ja vahetasin nendega plaate ja asju. Üks mu sõber käis tol perioodil Tartu Ülikoolis, tal oli võimalus arvutiklassis internetti kasutada. Läksin sinna ja üritasin netist mingisugust Warpi vinüüli tellida. Netikiriis oli, nagu ta oli, mul läks tükk aega, et tellimus ära vormistada. Kaks tundi hiljem jõudsin asjaga ühele poole, siis muidugi selgus, et plaat pole saadaval. Aga kogu see värk oli ikkagi megapõnev, just muusika hankimine. Arvasin, et see jääbki igaveseks nii.

MUUSIKA

●●●○○ Kuulas **Hele Priimets**

Mihkel Kuusk – punk

(Tornado, 2026)

Mihkel Kuuse *aka* Gert Kullamäe *aka* Sebastiani uus EP „punk“ on napp, vaid nelja palaga järg tema 2025. aasta alguses ilmunud lühialbumile „MORE“. Meeleolu on süngevõitu, minoorne ja (nagu ka EP kaanepilt) üsna nihkes. Kogu ettevõtmist näib saatvat soov teha midagi teistsugust ja julget. Samuti tundub, et artist on väisanud hiljutisi John Mausi kontserte, sest just tema tüüpi loojat paistab Kuusk imetlevat.

„seoul“ alustab kaheminutilise teekonda sõrkimise ja fööni-helidega, siis tõstab tempot ja lõpuks jookseb. Lugu „hop“, mis on esitatud ja kirjutatud koos teise laulva näitleja Merlin Kiviga, on nukker mõtisklus surelikkuse teemal: „hop on in the bus / hop off out the bus / hop on in the bus / we all die someday“. See pala pulbitseb Y2K-estetikast ja saadab kulminatsioonis plahvatava instrumentaalosaga ajju tugevaid t.A.T.u. „All the Things She Saidi“ *flashback*-id „mono“ on võimsa kulgemise–

Exit Safe Mode – Trice

(Exit Safe Mode, 2026)

Kodumaise teknoveterani Exit Safe Mode'i kolmas täispikk album jätkab autori senist joont, püsides teadlikult hüpnoo-tilisuse ja *dub techno* raamistikus. See ei ole iseenesest probleem – žanri tugevus peitubki piiratud vahendites. Küll aga eeldab selline lähenemine, et kuulajal tekib huvi vähemalt ühe telje kaudu – olgu selleks kompositsioon, helidisain või emotsionaalne register.

Helidisainis on selgelt tajuda Exit Safe Mode'i pikaajalist kogemust elektroonilise muusikuna. Produktsioon on professionaalne, terav ja küps – kõrgsageduste, valge müra ning krõbisevate tekstuuride kasutus on maitsekas ja nauditav. Samas püsib helikeel rangelt žanri piires ega kujune selgeks vastukaaluks kompositsioonilisele kordusele.

Albumi peamine nõrkus avaldubki kompositsioonis. Lood arenevad lineaarselt ja etteaimatavalt, järgides elementide järkjärgulise lisamise ja eemaldamise loogikat. Dramatürgiline

●●●○○ Kuulas **Kaspar Hintser**

LLL – HELLINN VOLUME 1

(Star Creature, 2026)

Plaat kulgeb kuskil Chicago ja *outsider house*i aladel, kuhu on sisse segatud ka käputäis *electro*-t ja skandinaaviapärast industriaalvaibi. Tegu pole aga tavalise *house*i-põksuga, vaid artistid on žanripiiridega eksperimenteerinud ja seganud kokku eri esteetikaid.

Helidisain on industriaalsusest tulenevalt lärmakas ja toores, mistõttu võib plaadi lõpuks tunda ülekoormatust. See pole otseselt halb, aga jääb siiski mõneks ajaks pitsi-tama. Lood mõjuvad hüpnootiliselt ning tekib tunne, nagu iga järgnev lugu võiks plaadile mõne vindi juurde keerata. Neid vinte keeratakse peale küll sündisignaaledele ja lugude tempole, kuid sellega asi ka piirbub ja suuremat sorti muutust muusikasse sisse ei tule. *Acid*i sünti oleks kohati võinud

isegi vähemaks tõmmata, kuna see mõjus veidi segavalt või üleolevalt. Samas see ilmselt käibki plaadi esteetika ja toorusega kokku. Lugude tempo oli aga meeldivalt vahelduv ja irooniliste pealkirjadega pandi iga loo puhul täppi.

Kui plaati esimest korda süvenenult otsast lõpuni kuulata, mõjub see väljakutsuvana. Suhu tekib unenäolise rännaku maik – nagu oleks vastu hommikut Balta tagatoas transisei-sündis. Ent kuigi plaadil olevad lood on kuulatavad, on need tõenäoliselt ka sama kiirelt unustatavad – pikemaajalist emot-siooni plaati ei sütitanud, vaid jättis selles pigem veidi soovida. Usun sellegipoolest, et *house*i-inimestele võiks plaat rohkem huvi pakkuda, kuna tegu pole tavapärase õõtsumismussiga ning säära-st loomingut ei avaldata kodumaal eriti tihti.

Kxster – plushviolence

(Shelter, 2026)

●●●●● Kuulas **Mark Ummelas**

ga depressiivroki hõnguga eestikeelne põks muidu ingliskeel-sete lugude seas. Sõnad on luulelised („monokromaatiline / metallist lind [...] hoitud keset kaitsvat mulli / ikka nõeltega mängime“), kuid siiski mitte Karl Eduard Söödi tasemel nagu varem valminud paaristeosel „Must lind“ Ruja repertuaarist. Eple tõmbab joone alla parajalt käre ja helge „haha“, mille lõpus kuuleb kummastavaid glossolaaliaharjutusi. Kuna EP on nii lühike, võib tuumakama elamuse saamiseks selle kaks–kolm korda järjest läbi kuulata.

Üldjoontes on „punk“ väga turvaline. Päris Dean Blunti või Yves Tumori pärusmaale Kuusk ei astu, kuigi nende varjud on kohal. Samuti on artistil ambitsioon eksperimentaalpopi maas-ikul eneseotsingutega edasi liikuda. Kui Kuusk koorib endalt maha veel rohkem kihte, paneb kogu täiega hullu ja laseb lahti valemipõhisusest, kujuneb temast tõeline altpopi meister.

Maaelu tulevik: hoia mune eri korvides

Maapiirkondadest pole ainult kadumas looduslik mitmekesisus, vaid ka maamajandus on muutunud järjest ühetaolisemaks. Meenutame ajaloolist praktikat, mis aitab leevendada mõlemat probleemi.

Marian Nummert

Minu kodutalus on ruumi, loodust ja võimalusi. Selle kõrval kangastuvad aga aastate jooksul lastest tühjenenud külad, pered, kes otsivad maaelu võimalikkust, ning uued europlaanid, mille kohaselt peaksid maal säilima eestlastele omane maastik, eluviis ja kriisiaegade pelgupaik. Aga kes ja miks peaks tahtma maal elada ja toitu kasvatada, kui sealsed elutingimused ja võimalused on käinud pikalt vaesestumise teed? Mujal nähtu ja tuleviku maaelu kohta loetu on toonud mind ühe võimaliku lahenduseni.

UNUSTATUD VANA

Tegemist on põhimõttega, et iga ülesannet võiks täita mitu süsteemi ja igal süsteemil võiks olla mitu saaki. Maarahvatarkus „ära pane kõiki mune ühte korvi“ väljendab sedasama taipamist. Veelgi lihtsamalt öeldes tähendaks see seda, et kui ühel aastal kartul ikalub, siis rukist ikka saab (kui oled selle maha külvanud). See tähendab ka teadvustamist, et igal asjal saab olla mitu rolli, näiteks puu on oluline nii süsiniku- kui ka veeringes ning suudab pakkuda toitu ja elupaiku paljudele organismidele.

Kui panna see põhimõte maaelu ja ettevõtluse konteksti, jõuame mõisteni *stacking enterprises* ehk emakeeles „ettevõtete vinnastamine“. Edukad maamajandajad on seda juba ammugi taibanud ja aasta-sadu, kui mitte –tuhandeid edukalt rakendanud. Enne kui inimesed sellest aru said, oli see olemas looduses – loodus on süsteemse toimimise kullastandard, kus

Selleks et põllumajandus oleks valdkond, millega tahab tegeleda järgmine põlvkond noori, ja et maaelu oleks jätkuvalt võimalik, peab põllumajandus olema tore. Tore-dus algab sellest, et pea kohal ei ripu pidevalt kirved ja giljotiin, mis võivad mitme järjestikuse ebasoodsa ilmaga aasta järel ettevõtja nurka mängida. Aga kuidas riske maandada ja oma edu enese kätte võtta? Ben ütleb, et meil on vaja õppida majanduslikult edukatelt ettevõtelt: peame oma tooted brändima ja lõpetama tooraine müümise. Tulusam on müüa talus oma nisust valmistatud pastat otse lõppkliendile kui tonnide kaupa toorainet näiteks Lähis-Itta kaamelitele sööda. Teine osa tuluse teostmisest on seotud sisendite, näiteks väetiste ja põllumajanduskeemia kulude, ja vajaduste vähendamisega. Beni talus on iseteenindus-pood, kus müüakse muu

Loodus on süsteemse toimimise kullastandard, kus kõik on tihedas energia- ja toiduvõrgustikus kõigea seotud.

Benil on osalus ja mis toimetab talu ressursses kasutades. Jookide tootmiseks vajalik tooraine tuleb talust. Talus kasvatatud teraviljalist teeb teine ettevõtte õlut. Mõlema ettevõtte tootmisprotsesside ülejäägid kasutab ära vihmaussikoposti tootja, kes müüb samas talupoes oma vihmaussikoposti. Lisaks teraviljale kasvatatakse talus veiseid, sigu, jaanilinde, kanu, hobuseid, viinamarju, puuvilju, marju, faasaneid. Tulevikule ja kliimasoojenemisele mõeldes on istutatud olulipuud ja teepõõsad. Talus saab korraldada pulmi, suvel toimetab seal restoran ja maastikku ilmestavad kunstnike vanarauast tehtud leidlikud skulptuurid. Osta saab ka vaadet – ööbida väikeses majakeses hunnitusse avarusse vaataval künkal.

Beni eesmärk on jõuda olukorran, kus taluga (300 ha) on seotud vähemalt 20 ettevõtet. Lisaks sissetulekute kindlustamisele mitmest allikast loob ta boonusena võrgustiku ettevõtetest, mis on kõik omavahel seotud. Võrgustik on alati tugevam kui eraldiseisvad üksiklased. See kokku ongi vinnastamine – ettevõtteid ja ettevõtlussuunad paiknevad sisuliselt üksteise otsas, toetuvad üksteisele, nii et ühe väljumine on teise sisend. Kõik kasutatakse ära ja isegi „seekisa“ leiab rakendust.

Küsisin seda ka Benilt ja sain vastuseks, et peame müüma seda, mida meil siin leidub. Meil on rohkem metsikut ja inimtühist võrreldes selle Inglismaa piirkonnaga, kus tema toimetab, ja kui keegi seda kogema tuleb, võiksime juhutada ta ka talupooldi, pakkuda talle süüa ja öömaja. Tore mõte, aga üks pere, isegi laiendatud perering, ei pruugi seda kõike ise suuta. Seega on ruumi koostöök teiste ettevõtte-liketega, kes näevad maaelus perspektiivi ja soovivad seda edasi viia, nii et see keskenduks kohalikele toorainele ja tootele ning oleks ka ettevõtjale tulus.

KUIDAS TEHA SEDA EESTIS?

Küsisin seda ka Benilt ja sain vastuseks, et peame müüma seda, mida meil siin leidub. Meil on rohkem metsikut ja inimtühist võrreldes selle Inglismaa piirkonnaga, kus tema toimetab, ja kui keegi seda kogema tuleb, võiksime juhutada ta ka talupooldi, pakkuda talle süüa ja öömaja. Tore mõte, aga üks pere, isegi laiendatud perering, ei pruugi seda kõike ise suuta. Seega on ruumi koostöök teiste ettevõtte-liketega, kes näevad maaelus perspektiivi ja soovivad seda edasi viia, nii et see keskenduks kohalikele toorainele ja tootele ning oleks ka ettevõtjale tulus.

Jaanalind Ben Taylor-Davies talus Suurbritannias. Foto: Marian Nummert

Meie peretalu järgmiseks sammuks vinnastamise teel on moodunud sügisel end meie maadel põllu-kultuuride vahel sisse seadnud veised, kes teevad oma sõrgade ja väljajaidetega tööd, mida masinad ja bränditud tooted ei suuda – taastavad elurikkust ja mitmekesisust. Veised kuuluvad teisele ettevõtjale, meie pakume neile toitu – suvel karjamaad ja talvel vahetultuure –, lisaks natuke varjualust ja suvel kogutud sööta. Leiutame ja avastame, kuidas see koostöö ja kokkulepped toimima panna. Teine vinnastamisplaan on seotud elurikaste rohu-maaribade ja hekkide loomisega. Hekid täidavad mitmeid funktsioone: loovad elupaiku, ilmestavad maastikku, seovad süsinikku ja võimaldavad vähen-dada taimekaitsevahendite kasutust. Lisaks tahame katsetada hekkides söödavate kultuuride kasvatamist, et võimaldada teistsuguseid saake – marju ja vilju, mida saab hakata oma ettevõtluse sisendina kasu-tama keegi järgmine. Hekkidega vinnastame funktsiooni looduse mõttes, aga hoiame võimalusi avatuna ka koostöök inimeste-ga, kes on huvitatud kasvavate viljade väärindamisest ja toidulauale liigutamisest.

Selleks et põllumajandus oleks valdkond, millega tahab tegeleda järgmine põlvkond noori, ja et maaelu oleks jätkuvalt võimalik, peab põllumajandus olema tore.

Foto: Kadri Triigas

Marian Nummert on perma-kultuuri disainer ja mulla-elustiku uurija.

Miks lapsed vajavad linnaloodust

Samal ajal kui eestlaste iibe oma südameasjaks võtnud erakond Isamaa paneb Tallinna linna juhtides rohepoliitikale pidurit, ilmub maailmas järjest rohkem uuringuid, mis kirjeldavad linnalooduse olulisust laste arenguteel.

Elina Kivisoo

Meie neljanda korruse korterisse Tallinna kesklinnas lisandus üle-eelmisel suvel beebi. Ehkki elame lifti-ta majas, käisime kojutulekust saati iga päev õues. Vanemluses on palju instinkte ning üks minu omasid on see, et igapäevases õues aja veetmisest arenes erakordselt rahulik ja rõõmus titt.

Beebid on oma keskkonna suhtes ülitundlikud. Ehkki nende jaoks pole esimestel elukuudel suurt vahet, kas nad vaatavad lakke või roheliste puulatvade vahelt piiluva sinitaeva poole, sest nende nägemismeele piirdub uduse mustvalge lühinägelikkusega, siis vanematele on looduses liikumine võimalus leevendada ärevust ja ka sünnitusjärgset depressiooni. Ehk laob ülivarajane kokkupuude tuule, valguse, veekohina ja muude loodusnähtudega beebidele ka vundamendi, et edaspidises elus paremini kohaneda?

LOODUSESSE KIINDUMISE HÜPOTEES

Kodust mitte kaugel, minu kunagise lasteaia vastas Gonsiori tänaval raiuti mõni aasta tagasi maha kolm majesteetlikku sajandivanust tammepuud. See tegi mind ootamatult kurvaks. Kas see on veider? Ehk mitte. Biofiilia ehk loodusesse kiindumise hüpo-tees põhineb arusaamal, et inimesed on veetnud tuhandeid aastaid, järgides looduse rütme, ning see silmapilk, mille oleme elanud tehiskeskondades, ei ole suutnud sugugi lõhkuda meie sügavat sidet loodusega.¹ Hüpootees ei põhine empiirilistel tõen-ditel, vaid inimkonna kultuuriajalool, kus loodus on olnud aukohal läbi aja ja ruumi – küll aga on (öko-) psühholoogid uurinud viimastel aastakümnetel laialdaselt loo-duse ja inimeste suhte (või selle puudumise) tähendust.

Nii on näiteks leitud, et puud ja loodus-alad on laste heaoluks asen-damatud – selline keskkond arendab keskendumisvõimet, loovust, emotsionaalset taastumist, annab rohkem energiat, vähendab dep-ressiooni ja stressi ilminguid ning toetab autonoomia arengut, võimaldades seigelda aladel, mis ei ole täis-kasvanute kontrolli all.

Peale varju ja silmailu pakuvad puud lastele ka ohtralt võimalusi, et mängida peitust või kulli, ronida või loendamatu- tel muudel viisidel loovust arendada. Linnaloodus saab olla sealjuures toeks nõrgema sotsiaal-majandusliku taustaga lastele, kellel on piiratumad võimalused metsikut loodust „külastada“.

Kodulähedane loodus aitab lastel keerulistel olu-kordades stressiga paremini toime tulla – looduses veedetud aeg arendab sarnaselt tähelepanu taas-tamise teooriaga² suunatud tähelepanuvõimet³ ning loodus-alad tõmbavad mitmekesiste taustadega lapsi ligi sõprussidemeid looma. Ühe uuringu kohaselt toob iga side, mille laps loob looduses teise olenditega, teda loodusele lähemale. Sellest sidemest areneb

Foto: Shutterstock

Linnaloodus saab olla toeks nõrgema sotsiaal-majandusliku taustaga lastele, kellel on piiratumad võimalused metsikut loodust „külastada“.

Elina Kivisoo on põline tallinlane, kes on viimased viis aastat kesklinnas elanud. Õpib Tartu Ülikoolis ühiskondlike muutuste juhtimise teisel kursusel, lootes linnaruumis positiivseid muutusi juhtida.

positiivne suhtumine ja käitumine looduses, mis võimendab ajapikku oskust näha ümbritsevat teiste vaa-tepunktist ning arendab empaatiavõimet.

VAJAME ROHKEM METSIKUT LOODUST

1974. aastal sõnastatud „kogemise väljasuremist“⁴, mis kirjeldab iga uue põlvkonna aina vähenevat ot-sest kokkupuudet loodusega, on käsitletud viimasel aastakümnel olulise ökoloogilise nähtusena; lapsed on selle mõjust eriti puudutatud. Üksõiksus looduse vastu võib olla üks põhjustest, miks Eesti lastest vaid veerand liigub õues piisavalt. Lapsepõlves kogema-ta jäänud looduskontakt püsib kiindumust looduse vastu ka tulevikus.

Teine mõjukas termin – „loodusvaeguse häire“⁵ – kirjeldab laste ja looduse vahelise sideme nõrgene-misega kaasavaid probleeme.⁶ Loodusvaeguse häire ei ole meditsiiniline diagnoos, vaid katusmõiste. Selle „ravi“ kätkeb laste puhul looduses mängimist ning selle tundmaõppimist, näiteks liike nimetades. Noorukeid uurides on leitud, et loodusvaegus kahjustab nende sotsiaalsust ja säilenõtkuse arenimist, mis omakorda suurendab ärevus- ja depressiooniriski.

Loodusvaeguse uurijad on täheldanud, et ligipää-sust loodus-aladele on olulisem kiindumus loodusesse. Eipisa sellest, kui läheduses on rohe-alad, vaid vaja on keskkonda, mis võimaldab mõtestatud interaktsioo-ne, eriti linnaruumis, kus erilisel loodust leidub vähem kui maal. Algkooli-ealiste laste puhul tähel-dati taoliselt relativseid interaktsioone rohkem metsikus (puud, kivid, linnud, muda, samblik, madalad puuksad jne) kui hoolitsetud (pügatud muru, kändud ja taimestikuga piiratud alad) loodus-keskkonnas. Seega on tarvis peale puude ja muru ka õistaimi istutada, et lapsed saaksid lilli nuusutada, ning ökosüsteeme kaitsta, et linnametsas oleks võimalik jälgida oravaid toimetamas.

Noorukeid uurides on leitud, et loodusvaegus kahjustab nende sotsiaalsust ja säilenõtkuse arenimist, mis omakorda suurendab ärevus- ja depressiooniriski.

ühkelt, et meie õhk on Euroopa mastaabis puhtaimate hulgas, kuid tänu liiklustiheduse kasvule ja sõidukite arvu suurenemisele ei ole sinne õhukvaliteet muu-de riikidega võrreldes paranemas. See ilmestab, kui oluline on rohe-alade kvaliteet.

Üheks otseseks vastuseks loodusvaegusele on metsakoolid – Skandinaaviast Inglismaale ja mujale maailma eksporditud vähestruktureeritud õppekava-väline iga ilmaga metsas toimuv õppetöö. Metsakoolid toetavad vaimset tervist ja tõstavad tuju. Nende mõju on eriti tuntav vaimse tervise häiretega laste seas.

Mõned uurijad kutsuvad aga loodusvaeguse häiret valediagnoosiks, mille puhul vaadatakse sümptomeid raviges mõõda probleemi tegelikest põhjustest, mis peituvad kultuurilistes, poliitilistes ning majanduslikes süsteemides. Samuti on leitud, et linnaloodusel on keskne roll kogemise väljasuremise vähendamises ja et looduse kogemise olulisus tuleb via laiemas pub-likuni, kuna praegused poliitikalukundajad ja linna-planeerijad käsitlevad rohe-alasid elukeskkondades luksuse, mitte vajadusena.

Teaduskirjandust läbib tõdemus, et vajadus on kahepoolne – loodus vajab ka linnalapsi. Seal, kus täheldati, et looduslähedus hoiab laste vaimset ter-vist ning arendab neis olulisi oskuseid, leiti ühtlasi, et looduslähedastel lastel on ka suurem huvi loodus-kaitse vastu. Ehk kasvavad loodusega ja loodusest kasvanud lastest täiskasvanud, kes seisavad julgelt liigirikkuse, loodus-alade ja saja-aastaste tammepuude eest.

Foto: Thiago Falcao / Unsplash

¹ Jones, L. 2022. Paradiisi kaotades. Miks meie meeled vajavad loodust. Püant.
Wilson, E. O. 1984. Biophilia. Harvard University Press.
² Ingi *attention restoration theory*. Siin ja edaspidi autori tõlkel.
³ Ingi *directed attention span*.
⁴ Ingi *extinction of experience*.
⁵ Ingi *nature deficit disorder*.
⁶ Louv, R. 2005. Last Child in the Woods: Saving Our Children From Nature-Deficit Disorder. Algonquin Books.

TERE–TSAU!!! UUDISKIRI Apaatsus on moes!

Trenditeadlikule inimesele pole mingi üllatus, et kõige popimad söögikohad käivad käsikäes apaatses teeninduskultuuriga, veel enam, nende kriteeriumite vahel on võrdeline seos: mida apaatsem teenindus, seda populaarsem koht. Selle fenomeni juured ulatuvad mõistagi 20. sajandi alguse Pariisi, kus mühinal kasvanud restoranikultuur seadis kelneritele uued nõudmised. Nad pidid olema kiired, külma närviga, pohhuistlikud, konkreetsed, teenindama eelisjärjekorras rahakaid kliente või omaniku sõpru. Hinnatud restorani kelneril polnud kunagi aega, et suvalise kliendiga niisama lobiseda, ja too pidi olema tänuilik, et talle üldse midagi lauale toodi – nagu praegu Eestis, kus apaatses teeninduse kultuur on tegemas võimsat *comeback*’i.

Kuidas ma kliendina aru saan, et viibin trendikas kohas? See on lihtne! Kas keegi teretas sind? Kas keegi tõi sulle lauda menüü? Kas sa üldse näed, kus teenindaja on? Kui ei, siis suure tõenäosusega oled sattunud lähedasse restorani. Ka siin saab luua võrdelise seose: mida vähem infot, seda trendikam koht. Kõige ägedamad kohad on sellised, kus menüüd ei olegi ning klient peab eelnevalt teadma, mida tellida. Ütlemata üldsõnaliselt, et „ma võtan nuudlid“ või „üks burx ja ühed nuudlid“, mitte hakkama täpsustama ja komponente valima. Trendikas kohas tuleb osata kaise stiilseks jääda ning miski pole ebaseksikam kui uudishimulik klient uurimas, kas kastmes on ikka veganmajoneesi. Pealegi, trendika koha teenindaja ei vasta sellistele küsimustele, või kui vastab, ütleb lihtsalt, et „yes, sure...“.

Teenindaja ülesleidmine on muidugi omaette märk, kuna trendikas restoranis on tavaline, et esimesed kolm inimest, kellele sa tellimuse annad, vastavad, et nad ei tööta seal. Teinekord on sellised *fake*–kelnerid ka meelega palgatud ja koolitatud. *Fake*–kelneri ülesanne on istuda võimalikult morni näoga leti taga ja valida Spotifyst muusikat. Eriti suurepäraselt sobivad nendeks Erasmus+ tudengid, kellel on ametis mitmeid eeliseid. Esiteks ei oska nad eesti keelt, mis on väga hea, ja teiseks on nad hästi viisakad, mis muudab lause „sorry, I don’t work here“ kliendi jaoks veel eriti mõistatuslikuks. Aga kes siis töötab? „Bat hu works?“ küsib eesti klient.

„Sorry?“ „Jääskd bat hu works?“ „Carlos.“ „Änd whäär is Carlos?“

Fake–kelnereid on õpetatud sellistele küsimustele mitte vastama. Samuti nagu esimene vastus igale küsimusele peaks olema „sorry?“. See on umbes nagu Stanislavski – alati sündmusele seljaga.

Kuid pange tähele, ebapopulaarsed kohad on hakanud apaatset teenindust kopeerima ning üha sagedamini otsitakse CV Keskuses särasilmse teenindustöötaja asemel emo–töötajat. Kusjuures, vahva kokkusaatusmus, haigla EMO kogemusega inimesed on restoranides väga hinnatud. Nad on konkreetsed, kiired, pohhuistlikud, ületöötanud, lasevad kliendil kolm tundi oodata ja sõimavad näo täis, kui klient targutama hakkab. „Kui sind huvitab, mis meie supi sees on, siis äkki lähed kokakooli? Või sa juba oled kokk? Sorry, ei teadnud. Äkki lähed siis kööki ja keedad ise?“

Särasilmse teeninduse aeg on möödas, kuid see ei tähenda, et viisakat teenindust pakkuvad dinosaursed oleksid välja surnud. Sellist ürgset ja ebamugavat kogemust saab tunda ökokodukohvikutes üle Eesti, kuid neisse sisenedes tasub kindlasti olla ettevaatlik. Perenaised on seal nii viisakad, et minusugusel lihtsal inimesel hakkab juba „tere“ peale kann higistama.

S O R R Y , 1 KÜSIMUS:

Kuhu minna lõunale??

Vastab ja soovitab **Sveta Grigorjeva**:

Kellel on raha: R–kiosk!

Kellel pole raha, et minna lõunale:

R–kiosk!

Always and forever. R–kiosk!

PS. Väga sõbralikud on Tallinna

Roosikrantsi tänava pisikese R–kioski müüjad, minge sealt kindlasti

I ä b i !

MÕÕDU- LINT

Alanud vastlakuul selgusid kõige vägevama liu lasknud kultuuriinimesed. Palju õnne võitjatele ja julget pealehakkamist ka neile, kes kelguvõistlusel ei osalenud!

1. **Elo**
lasi üle. Elo lasi kooli üle ja hakkas kohe isikunäitusega pihta.

2. **Marge**
lasi puusalt. Marge ei hakanud tausta uurima ja lasi puusalt faktid ritta.

3. **Juhan**
lasi lõdvaks. Juhan otsustas ülesanded delegeerida ja lasi ise lõdvaks.

4. **Uku**
lasi alla. Uku tahtis vaatajat kaasa mõtlemata panna, aga lasi lati madalamale.

5. **Pia**
lasi tühjaks. Pial polnud ammu uusi ideid tulnud, kuni otsustas pea täiesti tühjaks lasta ja uuele ringile minna.

6. **Edgar**
lasi varvast. Edgar sai aru, et tema talenti on mujal rohkem tarvis.

7. **Lex**
lasi mõõda. Lex lasi paar pakkumist mõõda, et keskenduda enda asjadele.

8. **Tõnu**
lasi saluuti. Tõnu sai aru, et väikseid võite tuleb tähistada, ja lasi juba enne algust taevasse hea paugu saluuti.

Pikka liugu kõikidele!

LUGEJAFOTOD: IGA FEIL ON ÕPPETUND!?

PROMPTID EBA- ÕNNESTUSID, VABANDAME!

PROMPTID EBA- ÕNNESTUSID, VABANDAME!

PROMPTID EBA- ÕNNESTUSID, VABANDAME!

PROMPTID EBA- ÕNNESTUSID, VABANDAME!

PROMPTID EBA- ÕNNESTUSID, VABANDAME!

PROMPTID EBA- ÕNNESTUSID, VABANDAME!

PROMPTID EBA- ÕNNESTUSID, VABANDAME!

Temnikova & Kasela galeriis toimub alates 5. veebruarist ootamatu kohtumine. Nimelt saavad ühisel näitusel „Lahtirulluv liit“ kokku Tbilisis elav kunstnik Thea Gvetadze ja iseõppinud eesti kunstnik Paul Kondas (1900–1985). Kuraatorillis Vija Skangale. Selge see, et päriselus need kunstnikud teineteist tunda ei saanud, kuid väidetavasti ühendab neid aus ja varjamatu maailmatunnetus. Gvetadze uued teosed – tekstiilid, mosaiigid, maalid ja installatsioonid – on loodud spetsiaalselt selle projekti jaoks pärast tema uurimisreisi Eestisse. Kondase maalid avavad elu vaikse vastupanu, inimlikud kired ja kujutlusvõime, mis ületavad ajastu piire.

Jälg: temnikova.ee

„Võit Päikeses üle“. Foto: Misha Shenbrot

05.–11.02.

RÜSELUS PÄIKESEGA

Enam kui sada aastat tagasi asus rühm avangardiste murdma kõiki toona kehtinud traditsioone ja konventsioone. Tuleviku ooperina pidi „Võit Päikeses üle“ kuulutama kunsti ja ühiskonna uue ajastu algust. Praegu kogub see teos monoliitse legendina arhiivides seistes tolmu. Käesolev „Võit Päikeses üle“ on Berliinis baseeruva etenduskunstnike grupi Show-case Beat Le Mot’ ja Von Krahli Teatri koostöölavas-tus, mis etendub veebruaris Von Krahli Teatris vaid kuuel korral: 5., 6., 7., 9., 10. ja 11. veebruaril. Uuri: vonkrahlee

06.02.

EKSISTENTSIAALNE PALDROK

6. veebruaril kell 18 avatakse Kastellaanimaja galeriis (Tallinnas Eduard Vilde muuseumis) skulptori, *performance*–kunstniku ja graafiku ning rahvusvahelise *performance*–grupi Non Grata juhtfiguuri Al Paldroki näitus „Eksistentsiaalse ruumi ajutine dimensioon“. Väljapaneku psühhofüüsiline teemakäsitlus peidab endas füüsilise, spirituaalse ja virtuaalse maailma sümbioosi, hingeliskehalise kogemuse, objektiivsete ärritajate ja psüühiliste elamuste protsesside vahelisi seoseid. Lähemalt: kirjanduskeskus.ee

13.02.

TEEL TULEVIKKU / KUMU 20!

Kumu saab 20.–aastaseks ja tähistab seda kõikevõimalike kultuursete ettevõtmistega! Pidustused algavad 13. veebruaril sünnipäevanäituse „Gala–tea triumf. Kunst tehisarustajastul“ avamisega ning jätkuvad peoga rahvusvaheliste ning Eesti *live*–artistide ja DJdega. Eriilmelised esinejad – ERSO kammerkoosseis: (A)ud(I)ospaa, Kiwanoid, Viktoria Martjanova, Bedless Bones, Night Tapes, MHKL – avavad kireva helimaastiku, millega tähistada nii saabunud ajastut kui ka juhataada sisse Kumu järgmised 20 aastat. Kava, piletid jm: kumu.ekm.ee

14.02.

PILT + SÕNA

14. veebruaril vahemikus kell 13–16 tasub sättida Põhjala tehasesse Bästardisse Värske Rõhu sõbra–päevatöötuppa, sest seal pannakse paari pilte ja sõnu! Kaasa tuleks võtta oma kirjalikku või visuaalset loomingut täpselt nii palju, et see mahuks ühe A4 peale (võib vabalt olla poolik!), seejärel mängitakse intertekstuaalset telefonimängu ja valmistatakse üheskoos väikene zine. Saab kohvi ja saia ning küll leidub potentsiaalseid (koostöö)silmarõõme, visuaalseid ja kirjanduslikke plahvatusi. Registreerumine jm: facebook.com/v2rsker6hk

14.02.

PUNK ON JA ARMASTUS JÄÄB

Südamlik 14. veebruar Tallinnas saab jätku õhtul Paavli Kultuurivabrikus. Lilled närtsivad, šokolaad saab otsa, kuid punk on armastus ja jääb! See on nagu sõbrapäev, aga valjem. Ülasel2, Feministeerium ja Paavli Kultuurivabrik kutsuvad sõbra– või valentinipäeval (kellele mis) kell 18 sõbrad külla. Kontserdil „Punk is love“ astuvad üles, s.t armas–tust külvavad Avemaria, DSA, DÜSENTROOP, Elder Eater, Körper, Mittekunagimaa, O.V.M., Spekter ja vigri. Pilet 5 € (ainult sulal) Lähemalt: kultuurivabrik.ee

Rick Owens, Paris, 2018. Foto: Anton Corbijn

19./26.02.

JUTUAJAMISED EHETEST

Eesti Tarbekunsti– ja Disainimuuseumis on kuni 5. aprillini avatud kaks suurejoonelist kaasaegse ehtekunsti näitust, mille publikuprogrammidki on käesolevaga käivitunud. Näiteks saab 19. veebruaril kuulata näitusega „õhuLoss“ külgnevat vestlusringi, kus osalevad Piret Hirv, Kristiina Laurits, Eve Margus, Villu Plink ja Tanel Veenre. Väljapanekut „Kujutluse tume taevast. Kadri Mälgu ehtekunst“ aitas 26. veebruaril tutvustada teinegi jutuajaminine, kus asju arutavad Pekka Erelt, Piret Hirv ja Tamara Luuk. Kogu publikuprogramm: etdm.ee

20.–21.02.

MUUSIKA JA SUUSK

Kes ütles, et muusikafestivali saab pidada ainult suvel!? 20.–21. veebruarini toimub Jäneä Opekeskuses Kikumü Talv – kahepäevane festival, mis pakub lisaks muusikale ka talviseid sportimisvõimalusi, kunsti ja kino. Üles astuvad saksa *tech house*’i duo Booka Shade ning ajatu Ajukaja ja Mart Avi, kohalikud RnB ja räpi spetsialistid villem–drillem x Karl Killing, *groovy*, *funky* ja vaba Gram–Of–Fun ning trummiste biitidega Mava & Nebukat. DJ–setid laovad letti boipepperoni, peosarja TIKS DId ning DJ Julius. Kogu kraam: kikumu.ee/talv

21.02.

PIA FRAUS + MARIIN K

21. veebruaril tähistab „Tallinna *dreampop*’i–dinosaurius“ Pia Fraus oma menualbumi „Nature Heart Software“ 20. sünnipäeva, esinedes üle pika aja klubis Uus Laine. Suursündmuse tähistamiseks annab Seksound pikalt läbimüüdnud olnud albumi välja värvilise vinüülplaadina. Lisaks vanale heale esitatakse ikka ka uuemat muusikat tulevaselt albumilt. Kontsertõhtut aitab sisustada möödunud aastal oma debüütalbumi „Rose skin“ ilmutanud ja sellega ohtlalt kiidusõnu pälvinud kollektiiv mariin K. Infot: uuslaine.com

LINN

12 ULMA

Tallinna keskpunkt on vanalinn – oma müüride, vallide, seaduste ja määrustega kaitstud ruum. Selle piiril on läbi ajaloo puhunud tuiskliivad ja määratsenud meri. Aeg–ajalt on saabunud vallutajad, siis raiutakse metsad ja põletatakse eeslinnad... Eesti Arhitektuurimuuseumis on maini avatud Villem Tomiste kureeritud väljapanek „Suur–Vanalinn. 12 ulma“, mille fookuses on visioonid (teisisõnu ulmad), mis on aegade jooksul linnamüüriga seoses tiirelnud. Kuraatori ulmadega astub dialoogi 12 kunstnikku. Vaata: arhitektuurimuuseum.ee

FOTO

POPMUUSIKA FOTODES

Fotografiska on aga häälestunud muusikalainele ning avanud Anton Corbijn suurejoonelise retrospektiivnäituse „Corbijn, Anton“. Corbijn äratuntav visuaalne keel on kujundanud jõuliselt nüüdisaegset muusikakultuuri – kunstniku viit loomekümnendit käsitlev näitus toob kokku portreed artistidest, nagu Depeche Mode, U2, David Bowie, The Rolling Stones ja paljud teised, tähistades fotograafi valedamatut pärandit ja sügavat jalajälge popkultuuris. Uuri asja: tallinn.fotografiska.com

TEATER

KOLETIS KUTSUB

Vanemuise Teater kutsub noori vaatama (au)hinna–tud fantaasialugu „Koletis kutsub“. See räägib julgusest, eneseületamisest, hirmust ja armastusest, haigusest ja murest, aga ka lohutusest ja abist, mis võib ilmuda kõige ootamatumal kujul. Miks koletis ilmub ja mida ta meist tahab? Lavateos põhineb Patrick Nessi romaanil, lavastaja Taavi Tõnisson (Eesti Noorsooteater), osades Rasmus Vendel, Kristin Prits, Andres Mähar, Merle Jääger, Marika Barabanštšikova, Margus Jaanovits jt. Mängukava ja piletid: vanemuine.ee

„Koletis kutsub“. Foto: Maris Savik

AJALUGU

ILMAKÜLA EESTLASED

Vabamu uus näitus „Ilmaküla eestlased“ (kuraatorid Martin Vaino, Ede Schank Tamkivi ja Terje Toomistu) jutustab väliseesti kogukondadest läbi aja: minekust, tagasilülekutest ja võõrsil uue kodu loomisest. Nagu eestlaste rändes eristatakse kolme suurt lainet, jaguneb ka väljapanek kolmeks osaks: 1) 19. sajandi teise poole väljaränne ning diasporaa Eesti esimesel iseseisvusperioodil, 2) teise maailmasõja ja okupatsioonide aegsed küüditamised ja suur põgenemine ning 3) taasiseseisvumisjärgne ränne. Täpsem teave: vabamu.ee

AVATUD KONKURSS / OPEN CALL

OPEN CALL / AVATUD KONKURSS

AVATUD KONKURSS / OPEN CALL

OPEN CALL / AVATUD KONKURSS

AVATUD KONKURSS / OPEN CALL

OPEN CALL / AVATUD KONKURSS

AVATUD KONKURSS / OPEN CALL

OPEN CALL / AVATUD KONKURSS

AVATUD KONKURSS / OPEN CALL

OPEN CALL / AVATUD KONKURSS

AVATUD KONKURSS / OPEN CALL

OPEN CALL / AVATUD KONKURSS

AVATUD KONKURSS / OPEN CALL

OPEN CALL / AVATUD KONKURSS

AVATUD KONKURSS / OPEN CALL

OPEN CALL / AVATUD KONKURSS

AVATUD KONKURSS / OPEN CALL

OPEN CALL / AVATUD KONKURSS

AVATUD KONKURSS / OPEN CALL

Rahvusvaheline residentuur

Fotokogu uurimine ja
ühisnäituse kokkupanek

EESTI RAHVA
MUUSEUM
Estonian National Museum

International residency

Researching the Photo Archive
and Creating a Joint Exhibition

erm.ee/residency

28.02.2026